

igazságérték a „sem nem igaz, sem nem hamis” vagy a 0 érték. Ezt az értéket akkor kapja a mondatunk, ha valamelyik előfeltevése nem teljesül.⁹ A háromértékű logikában az előfeltevés ezek szerint olyan reláció, amely a következőképpen határozható meg:

- (10) S' előfeltevése S-nek, ha
 (a) S igaz, akkor S' is igaz,
 (b) S hamis, akkor S' igaz,
 (c) S' hamis, akkor S sem nem igaz, sem nem hamis (vagy 0).

A (c) miatt erre az előfeltevés-relációra nem áll a modus tollens, tehát az előbb említett nehézségek sem lépnek fel. Ugyanakkor azonban a háromértékű logikának is megvan a maga nehézségei. Ezek a nehézségek elsősorban az és, vagy és ha... akkor logikai operátorok használata esetén (összetett mondatokban) lépnek fel.¹⁰

(11) (a) Anna beteg volt, és Péter sajnálya, hogy elment moziba.

(b) Péter elment moziba és sajnálya, hogy elment moziba.

(12) (a) Péter vagy valami más bántja, vagy sajnálya, hogy Anna elment.

(b) Anna vagy el sem ment, vagy Péter sajnálya, hogy Anna elment.

(13) (a) Ha Anna kordn megy ma haza, akkor Péter sajnálni fogja, hogy már megva-

csorázott.

(b) Ha Péter már megvacsorázott, akkor sajnálni fogja, hogy már megvacsorázott.

A *sajnál* úgynevezett faktív predikátum, a (11) (a)–(13) (a) mondatokban ezért a bégyázott mondat által kifejezett tényállás előfeltevés.¹¹ A (11) (a)–ban előfeltevés, hogy *Péter elment moziba*, a (12) (a)–ban előfeltevés, hogy *Anna elment*, és végül a (13) (a)–ban előfeltevés, hogy *Péter már megvacsorázott*. Ha háromértékű logikánkban ezek az előfeltevések nem teljesülnek, akkor a *sajnál* predikátumot tartalmazó tagmondat nem lehet sem igaz, sem hamis. De mi az igazságérték az egész összetett mondatnak? Úgy látszik, hogy például a (11) (a) mondat a megfélelő előfeltevés nem teljesülése esetén hibás: az egész mondat tehát lehet sem nem igaz, sem nem hamis. Ugyanaz a helyzet a (12) (a) és a (13) (a) esetében is. A (11) (b)–(13) (b) mondatok különbözőnek a (11) (a)–(13) (a) mondatoktól. Ezekben a mondatokban, úgy érezzük, nincs faktív előfeltevés. Ez nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy itt a faktív előfeltevést ki is mondjuk, ami kétféleképpen történhet: állítással és tagadással. A (11) (b)–ben és a (13) (b)–ben a faktív előfeltevést állítjuk is, a (12) (b)–ben pedig tagadjuk. Minden ilyen esetben nyilvánvalóan nem kell a mondaton kívüli kontextusra hivatkoznunk a faktív előfeltevés teljesülésénél, és éppen ezért nem is beszélhetünk igazán előfeltevésről. Ha tehát a (11) (b)–ben *Péter elment moziba* nem igaz, akkor ez a mondat hamis, annak ellenére, hogy a második tagmondat igazságértéke sem nem igaz, sem nem hamis. Ha a (12) (b)–ben *Anna elment* hamis, akkor a logika törvényei szerint az egész mondat igaz, annak ellenére, hogy a második tagmondat sem nem igaz, sem nem hamis. Végül ha a (13) (b)–ben *Péter már megvacsorázott* hamis, akkor a főmondatban foglalt kijelentés sem nem igaz, sem nem hamis. Ennek ellenére a feltevels kijelentésekre vonatkozó logikai szabályok értelmében az egész mondat igaz. Mindez azonban azt jelenti,

hogy az *és*, *vagy* és *ha...akkor* logikai operátorokra legalább két definíciót kell adnunk. A fentiek figyelembevételével az *és*-t, *vagy*-ot és *ha...akkor*-t így kellene definiálni (1., 2., 3. táblázat):¹²

1. táblázat
AZ ÉS DEFINÍCIÓJA

Ítélet		i = igaz, h = hamis			
		A	B	A és B	A és B
i	i	i	i	i	i
i	h	h	i	h	h
h	i	h	h	h	h
h	h	h	h	h	h
sem nem i,	sem nem i,	sem nem i,	sem nem h	sem nem i,	sem nem h
sem nem h	sem nem h	sem nem i,	sem nem h	sem nem i,	sem nem h
A	B	A és B	A	B	A és B

2. táblázat
A VAGY DEFINÍCIÓJA

Ítélet		i = igaz, h = hamis			
		A	B	A vagy B	A vagy B
i	i	i	i	i	i
i	h	h	i	i	i
h	i	i	h	i	i
h	h	i	i	i	i
sem nem i,	sem nem i,	sem nem i,	sem nem h	sem nem i,	sem nem h
sem nem h	sem nem h	sem nem i,	sem nem h	sem nem i,	sem nem h
A	B	A vagy B	A	B	A vagy B

3. táblázat
A HA... AKKOR DEFINÍCIÓJA

Ítélet		i = igaz, h = hamis			
		A	B	ha A, akkor B	ha A, akkor B
i	i	i	i	i	i
i	h	h	i	h	h
h	i	i	h	i	i
h	h	i	i	i	i
sem nem i,	sem nem i,	sem nem i,	sem nem h	sem nem i,	sem nem h
sem nem h	sem nem h	sem nem i,	sem nem h	sem nem i,	sem nem h
A	B	ha A, akkor B	A	B	ha A, akkor B

Az igazságértékek hozzárendelése nyilvánvalóan sokszor önkényes. Ezenfelül azonban bonyolítja a problémát, hogy eltekintve attól, hogy a logikában megszokás különbözőit az exkluzív és az inkluzív *vagy*-ot és a *ha... akkor*-ra is adható két definíció aszerint, hogy egy vagy két irányú implikációt tartalmaz-e,¹³ többszörösen összetett mondatok esetén a fenti logikai operátorokra újabb definíciókat kellene adnunk.¹⁴

A fentiek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a háromértékű logika nem oldja meg az előfeltevések definíciójának problémáját. Természetesen a háromértékű logika is többféleképpen definiálható [...]. Elképzelhető tehát, hogy konstruálható olyan háromértékű logikai rendszer, amely a fent említett hiányosságokkal nem rendelkezik. Ez a lehetőség nem kizárt és, mint látni fogjuk, bizonyos mértékig követelmény marad egy preszuppozíciós elméletben.

Mivel az eddigi közéleti eszmék nem bizonyultak gyümölcsözőknek, két újabb javaslat született. Mindkettő elveti a logikai előfeltevés fogalmát: az egyik szerint a logikai előfeltevés lényegében ugyanaz, mint a logikai implikáció, a másik szerint az előfeltevés fogalmát nem szemantikailag, hanem pragmatikailag kell meghatározni. Vizsgáljuk meg ezeket a javaslatokat kissé részletesebben!

1.2. A LOGIKAI IMPLIKÁCIÓ

A logikai implikáció így definiálható: S_1 logikailag implikálja S_2 -t, ha valahányszor S_1 igaz, S_2 -nek is igaznak kell lennie. Más szóval, nem lehetséges, hogy S_1 igaz legyen és S_2 hamis legyen. Ha S_2 hamis, akkor S_1 -nek is hamisnak kell lennie (modus tollens), ha S_1 hamis, akkor ebből S_2 -re vonatkozólag semmi sem következik, S_2 lehet igaz is, meg hamis is. Mindent úgy is mondhatjuk, hogy S_2 igaz volta szükséges, de nem elégséges feltétele S_1 igaz voltának, és S_1 igaz volta elégséges, de nem szükséges feltétele S_2 igaz voltának.

A fent definiált implikációt *erős implikációnak* is szokták nevezni, szemben a *gyenge implikációval*, amelynél a modus tollens nem áll, vagyis abból, hogy S_2 hamis, S_1 -re vonatkozólag semmi sem következik. Nyelvészetileg az erős és gyenge implikációnak csak úgy van értelme, ha az implikáció a benne részt vevő kijelentések jelentéséből következőleg szükségesszerűen igaz implikáció. Ebből a szempontból az erős és gyenge implikáció különbözők mind a logikából ismert úgynevezett *materialis implikációtól*, mind a *tulajdonképpeni logikai implikációtól*. A materialis implikációnál is áll, hogy S_2 szükséges feltétele S_1 -nek, és S_1 elégséges feltétele S_2 -nek, de az $S_1 \supset S_2$ nem nyelviileg meghatározott implikáció, mivel S_2 nem következik S_1 jelentéséből. A materialis implikációra példa:

- (14) (a) *Ha kétszer kettő négy, akkor okos ember vagy.*
(b) *Ha ma esni fog, előváasom a könyvedet.*

A tulajdonképpeni logikai implikáció abban különbözik a materialis implikációtól, hogy olyan szükségesszerűen igaz implikáció, amelynek igaz voltát a logika törvényei már teljes mértékben biztosítják. A tulajdonképpeni logikai implikációra példa:¹⁵

- (15) (a) $p \vee q \supset p$
(b) $(p \equiv q) \supset (\sim p \equiv \sim q)$.

A továbbiakban a félreértés elkerülése végett logikai implikáción csak az utóbbi implikációt fogjuk érteni, és a problémánk szempontjából érdekes implikációtípusokat egyse-

rtén erős és gyenge implikációnak fogjuk nevezni. Azt hiszem, nem kell külön megindokolnom, hogy sem a materiális, sem pedig a logikai implikáció nem jöhet szóba az előfeltevések leírásánál.¹⁶

Mielőtt rátérnénk annak megvizsgálására, hogy az erős vagy a gyenge implikáció alkalmazás-e az előfeltevések megfogalmazására, mindkét implikációtájtára néhány példát említek.

Erős implikációt találunk a következő mondatpárok között:

- (16) (a) *Péter meggazdagodott.*
 (b) *Péter gazdag.*
 (17) (a) *Anna elutazott Budapestről.*
 (b) *Anna nincs Budapesten.*

Könnyű belátni ugyanis, hogy mind a (16) (a) és a (17) (a) esetében is, mind pedig a (16) (b) és a (17) (b) esetekben is, a (a) implikáció erőnyes. Hasonlóképpen igaz ez a (16) (a) és a (17) (a) esetében is.¹⁷

Gyenge implikációval találkozunk a következő esetekben:

- (18) (a) *Péternek sikerült megoldania a feladatot.*
 (b) *Péter megoldotta a feladatot.*
 (19) (a) *Annának nem jutott eszébe, hogy bezárja a kaput.*
 (b) *Anna nem zárta be a kaput.*

Itt is erőnyesek a következő implikációk: (18) (a) és (19) (a) és (18) (b) és (19) (b). Ugyanakkor azonban nem áll, hogy ~ (18) (a) és ~ (19) (a) és ~ (18) (b) és ~ (19) (b). Abból, hogy *Péter nem oldotta meg a feladatot*, azért nem következik, hogy *Péternek nem sikerült megoldania a feladatot*, mert az utóbbi mondat csak akkor igaz, ha Péter próbálkozott a feladat megoldásával. Hasonlóképpen abból, hogy *Anna bezárta a kaput* még nem következik, hogy *Annának eszébe jutott, hogy bezárja a kaput*.¹⁸ Lehet ugyanis, hogy önkéntelenül erre, anélkül, hogy rá gondolt volna.

Térjünk most vissza az előfeltevések és az implikációk kapcsolatainak kérdésére! Ahhoz, hogy az előfeltevések erős implikációként legyenek értelmezhetők, azt kell megmutatnunk, hogy a korábbi feltételezésünkkel szemben [amely a (8) alatti definícióhoz vezetett] az előfeltevések tagadhatók. Pontosabban: ha minden vélt *S'* előfeltevéstre ki tudjuk mutatni, hogy bár *S* implikálja *S'*-t, de ~*S* nem implikálja szükség szerinti *S'*-t, akkor az *S* és *S'* közötti viszony erős implikációként értelmezhető. Ez egyenes következménye az erős implikáció fenti definíciójának. Más szóval az, hogy az előfeltevések erős implikációként értelmezhetők-e, a következő mondatok megítélésétől függ.

- (20) (a) *Anna fia orvos.*
 (b) *Annának van fia.*
 (21) *Anna fia nem orvos, mert Annának nincs is fia.*

A (20) (a)-ból következik a (20) (b). A (20) (a) tagadásából, az *Anna fia nem orvos* mondatból viszont csak akkor következhet a (20) (b), ha a (21) mondat nem elfogadható. Ha ugyanis utóbbi mondat nem elfogadható, az csak abból adódhat, hogy a mondat ellentmondást tartalmaz. Íme még néhány példa:

- (22) (a) *Franciaország jelenlegi királya meglátogatta a kiállítást.*
 (b) *Franciaországban van jelenleg királya.*
 (23) *Franciaország jelenlegi királya nem látogatta meg a kiállítást, mivel Franciaországban jelenleg nincs királya.*
 (24) (a) *Péter tudja, hogy Anna elment.*
 (b) *Anna elment.*
 (25) *Péter nem tudja, hogy Anna elment, mert Anna nem ment el.*
 (26) (a) *Péter abbahagyta a tanulást.*
 (b) *Péter valamikor tanul.*
 (27) *Péter nem hagyta abba a tanulást, mert soha nem is tanult.*

A (21), (23), (25) és (27) mondatok egy megelőző megnyilatkozást (mondatot) tételeznek fel. A (25) mondat azonban még így sem jó, és a többi mondat, a (21), (23) és (27), ha különböző fokban is, szintén hiányérzetet kel. Ha ezeket a mondatokat adott esetben mégis jónak tartjuk, akkor értelmezésük megegyezik a (34)–(37) mondatokkal (1. alább). Altalában tehát nem zárhatjuk ki az előfeltevések tagadásának lehetőségét.¹⁹ Ez egy újabb problémához, az úgynevezett külső és belső tagadás problémájához vezet el bennünket. Mielőtt azonban ennek a problémának a taglására térnék rá, érdemes rámutatni még egy megoldatlan kérdésre. Tegyük fel, hogy a (21), (23), (25) és (27) mind egyértelműen elfogadhatók. Ebben az esetben is magyarázatra szorul az a körülmény, hogy a vélt előfeltevés nyílt tagadásának hiányában a (20) (a) mondat tagadásából mégis következni látszik a (20) (b), a (22) (a) tagadásából a (22) (b), a (24) (a) tagadásából (24) (b) és a (26) (a) tagadásából a (26) (b). Ha elfogadjuk az implikációs elemzést, akkor itt már nem beszélhetünk logikai előfeltevésekről, sem másfajta logikai következményről. Következőképpen a szóban forgó összefüggések csak pragmatikai természetűek lehetnek.²⁰

1.4. AZ ELŐFELTEVÉS FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA

Foglaltuk most össze azt, hogy hol is tartunk. A logikában a prezuppozíciós elemzés lényegéhez tartozik, hogy az adott előfeltevés nem teljesülése esetén a mondathoz egy harmadik igazságértéket (sem nem igaz, sem nem hamis, határozatlan, 0 stb.) rendel hozzá. Az így kapott háromértékű logika viszont komoly nehézségekhez vezet. Az egyik kiút, amely erős implikációként kívánja értelmezni az előfeltevéseket, szintén nem járható. Mielőtt a másik megoldási javaslatot, a pragmatikai megközelítésmódot tárgyalnám, rá szeretnék mutatni arra, hogy a (8) definíció nyelvésezi szempontból sem adekvát. Láttuk, hogy a belső tagadás az előfeltevéseket érintetlenül hagyja. Ez azonban nemcsak a tagadásra vonatkozik, hanem néhány más nyelvi műveletre is. Így például a (3)

nemcsak az (1) és a (2) előfeltevéseit tartalmazza, hanem a (44) (a) és (b)-nek is ugyanezek az előfeltevései.

(44) (a) *Anna fia orvos?*

(b) *Legyen Anna fia orvos!*

Es ez általában igaz: a kérdés és felszólító mondatok általában ugyanazokat az előfeltevéseket tartalmazza, mint a nekik megfelelő kijelentő mondatok. Más szóval, az előfeltevések nemcsak a tagadással szemben invariánsak, hanem a kérdés és felszólító mondat képzéssel is. Ez a megfigyelés tüvöztet a (8) definíción. Ez a definíció ugyanis csak kijelentésekre vonatkozik, kérdésekre és felszólításokra nem. Az igazságértékeken alapuló logikai szemantika azonban már itt is talált megoldást.

Az eldöntendő kérdés mondatok előfeltevései úgy definiálhatók, mint a szóban forgó kérdésre adott válasz előfeltevései.²¹

A (44) (a) eldöntendő kérdésre két válasz adható:

(45) (a) *Igen, Anna fia orvos.*

(b) *Nem, Anna fia nem orvos.*

A (45) (a) és (b) előfeltevései viszont megegyeznek. A (44) (a) előfeltevései tehát per definitionem (45) előfeltevéseivel egyeznek meg. Kissé bonyolultabb a helyzet a kiegészítendő kérdések esetében. Itt ugyanis nem lehet egyszerűen a kérdés mondat előfeltevéseit a kérdésre adott válasz előfeltevéseivel azonosítani. Például:

(46) (a) *Ki orvos?*

(b) *Anna fia orvos.*

Furcsa lenne, ha azt állítanánk, hogy a (46) (a) előfeltevései megegyeznek a (46) (b) előfeltevéseivel, azaz hogy a (46) (a)-nak előfeltevése, hogy *Annának van fia*. Logikailag minden kiegészítendő kérdésben szerepel egy változó, amelyet a kiegészítendő kérdésre adott válasz tölt be. Az *X* változó azonban nem egészen üres: a *ki* kérdésző esetén feltelevölük, hogy *X személy*, a *mi* kérdésző esetén, hogy *X dolog*, esemény stb. a *hol* esetén, hogy *X hely* stb. A (46) (a) előfeltevése tehát, hogy *valaki orvos és ezt a valakit határozza meg pontosan a* (46) (a)-ra adott válasz [(46) (b)], tudniillik *Anna fia*. Természetesen az, hogy „Annának van fia” nem lehet előfeltevése a (46) (a)-nak. Eppen ezért egy adott kijelentő mondat előfeltevéseit csak az eldöntendő kérdést tartalmazó kérdés mondat hagyja érintetlenül, a kiegészítendő kérdést tartalmazó kérdés mondat általában nem.

A fentiekből következik, hogy a kiegészítendő kérdések előfeltevéseit nem határozhatjuk meg úgy, hogy azokat az ilyen kérdésre adott válasz előfeltevéseivel azonosítsuk. Kijelentésünk viszont egy kérdés-felvetéstől párból, amely logikailag definiálható. Egy kiegészítendő kérdés előfeltevései ebben az esetben azonosíthatók az adott kiegészítendő kérdést tartalmazó kérdés-felvetés pár logikai implikációjával. Más szóval, a (46) (a) előfeltevései

meg egyeznek a (*Ki orvos?*, *Anna fia orvos.*) kérdés-felelet pár logikai következményével. Ez a kérdés-felelet pár implikálja a *Valaki orvos-*1, de nem az *Annának van fia*-t, tehát a (46) (a)-nak az előbbi, de nem az utóbbi lesz előfeltevése.²²

A (44) (b) felszólító mondat így fogalmazható át: „Történjen minden úgy, hogy az *Anna fia orvos* kijelentés igaz legyen!” Ebben az átfogalmazásban az *Anna fia orvos* kijelentés szerepel. A (44) (b) előfeltevései ennek a kijelentésnek az előfeltevéseivel egyeznek meg. A kérdés és felszólító mondatok jelentésének leírása tehát nem vezet túl a logikai szemantikán. Megfelelő definíciók birtokában a logikai szemantikában is joggal beszélhetünk a kérdés és a felszólító mondatok előfeltevéseiről.²³

Térjünk most vissza a tagadással kapcsolatban említett (a)-(43) problémákra! A (41)-(43) kérdések, A (41)-(43) viszont azt mutatja, hogy az ilyen komplex kritérium sem oldja meg a problémát. Mi tehát a megoldás?

Előfeltevése csak mondatoknak lehet, egy szó vagy egy szószervezet önmagában sohasem járhat előfeltevéssel. Minden mondatban azonban találunk olyan nyelvi szerkezeteket, amelyek előidézik az előfeltevéseket. Ilyen szerkezet több szerepelt eddigi példánkban: határozott főnévi szerkezet (*Anna, Anna fia* stb.), faktív ige (*ind, sajnal*) stb. Egy mondat csak akkor járhat előfeltevéssel, ha benne ilyen szerkezet szerepel. Ez egy olyan megállapítás, amely a nyelvi tényekre támaszkodik, és mint minden empirikus megállapítás neki ellentmondó tények birtokában megcáfolható. Azokat a szerkezeteket, amelyek a mondatokban előidézik az előfeltevéseket, *preszuppozíciós szerkezeteknek* (PSZ) nevezzük. A preszuppozíciós szerkezet lehet szintaktikai szerkezet (például határozott főnévi szerkezet) vagy lexéma (például faktív ige). A preszuppozíciós szerkezetek osztályozásával, valamint néhány preszuppozíciós szerkezet részletesebb vizsgálataival a következő fejezetekben foglalkozom.

Eddig tehát két empirikus hipotézishez jutottunk:

- (47) Valamely S mondat bármely S' előfeltevése az S mondatban szereplő valamely PSZ preszuppozíciós szerkezethez kapcsolódik; S'-t PSZ idézi elő (indukálja). Valahányszor a PSZ előfordul S-ben, S' is megjelennik.
(48) Valamely S mondat előfeltevései invariánsak a tagadás, kérdés mondat (elődöntendő kérdés) képzés és felszólító mondat képzés műveleteivel szemben.

A preszuppozíciós szerkezetek csak mondatban állhatnak előfeltevéssel. A mondaton belül az, hogy valamely PSZ valóban jár-e előfeltevéssel, a PSZ-nek a mondaton belül elfoglalt szintaktikai helyzetétől függhet, főnévi szerkezet esetén például attól, hogy ez a főnévi szerkezet alanya, tárgya vagy határozója-e a mondatnak. De a PSZ előfeltevései nem függenek attól, hogy kijelentő (állító vagy tagadó), kérdés vagy felszólító mondatról van-e szó. Ez következik a (48) hipotézisből. Plauzibilisnek látszik a következő hipotézis is:

(49) Nincs olyan PSZ, amely csak tagadó vagy csak eldöntendő kérdést tartalmazó kérdő vagy csak felszólító mondatban fordulhat elő, de kijelentő mondatban nem.

E hipotézis egyik következménye, hogy ha a PSZ preszuppozíciós szerkezet, akkor van olyan kijelentő mondat, amelyben a PSZ előfeltevessel jár. Ha ez így van, akkor valamely nyelv preszuppozíciós szerkezetének számbavételéhez elegendő a kijelentő mondatokat vizsgálni. Ahhoz, hogy a tagadást kritériumként alkalmazzassuk, a következő hipotézisre van szükségünk:

(50) Bármely PSZ tulajdonságai megvizsgálhatók olyan S kijelentő mondatban, amely (belső) tagadással tagadható.

A (49)-ből és (50)-ból következik, hogy a (41)-(43) mondatokban nem szerepelhet olyan PSZ, amely nem fordulhatna elő más mondatban. Ebből viszont az következik, hogy a mondatok előfeltevéseinek megállapítása sem reménytelen vállalkozás. Az összetett mondatok előfeltevéseinek megállapítása külön problémákat vet fel. Célszerű tehát az összetett mondatok előfeltevéseinek problémáját későbbre halasztanunk. Ervényesnek tűnik a következő hipotézis:

(51) Valamely S összetett mondatnak nem lehet olyan S' előfeltevése, amely nem előfeltevése az S valamelyik S_i tagmondatának, ha S_i-t különálló mondatként (tehát nem S tagmondatként) tekintjük.

(51) következménye, hogy az összetett mondatoknak nem lehetnek sajátos preszuppozíciós szerkezetek.

Ebből most már következik, hogy elsődleges feladatunk az egyszerű mondat előfeltevésének számbavétele és jellemzése. Összetett mondatoknál új előfeltevés nem jöhet létre, viszont a meglévő előfeltevések különböző módon változhatnak, sőt meg is szűnhetnek. A fenti kritériumainkat nem korlátozhatjuk az egyszerű mondatokra, hiszen érvényesek néhány összetett mondat esetén is. A kritériumunkban szereplő S mondatról tehát egyelőre csak annyit fogunk kikötni, hogy olyan mondatról van szó (akár egyszerű, akár összetett), amely nem veti fel az összetett mondatokhoz kapcsolódó speciális problémákat.

A (47)-(51) hipotézisek függetlenek attól, hogy az előfeltevés fogalmára milyen definíciót fogadunk el. Mivel tudomásom szerint nyelvi tények nem szólnak e hipotézisek ellen, ezeket a továbbiakban olyan feltevéseknek fogjuk tekinteni, amelyeket minden adekvát előfeltevés-definíciónak ki kell elégítenie.

Mielőtt az előfeltevések definíciójára térnénk rá, még egy problémát meg kell vizsgálnunk. A logikából ismert előfeltevések különleges tulajdonsággal rendelkeznek. Gondoljunk csak a *Franciáország jelenlegi királya kopasz* (Russell, 1905) és *Kepler nyomosságban halt meg* (Frege, 1892) mondatokra (vö. a 2. és 3. jegyzetet). Mindkét mondatban a preszuppozíciós elemzés szerint valakinek a létezését tételezzük fel. Az olyan előfeltevéseket, amelyek valakinek a létezés, amelyek valakinek vagy valaminek a létezését állítják, *egzisztenciális előfeltevéseknek* nevezzük. A logikában tárgyalat és ere-

deit leg előfeltevésnek nevezett előfeltevésnek mind egzisztenciális előfeltevések. (Az előfeltevések osztályozásával a 2. fejezetben foglalkozom részletesen.) Ezek az előfeltevések természetesen szorosan kapcsolódnak a referencia fogalmához. A logikai szemantikának igen fontos kérdése az, hogy egy határozott főnévi szerkezetnek (vagy általában: főnévi szerkezetnek) mikor van referenciája. Megfelelő referencia-fogalom esetén ez a kérdés így fordítható le a preszuppozíciós elméletben: mikor kapcsolódik egy főnévi szerkezet egzisztenciális előfeltevéshez? Természetesen ez nem áll akármilyen referencia-fogalom esetén. Ha például a referencia fogalmát ki akaránk terjeszteni olyan esetekre is, amikor a főnévi szerkezet határozatlan, de specifikus (pl. *Látok egy csillagot*), akkor már nem lehet egyenlőségjelletteni egzisztenciális előfeltevés és referencia közé. Világos ugyanis, hogy a *Látok egy csillagot* mondatban az *egy csillag* főnévi szerkezetnek van referenciája, vonatkozása, de nem kapcsolódik egzisztenciális előfeltevéshez, hiszen előbbi mondatunk tagadása. *Nem látok (egy) csillagot* nem jár azzal az előfeltevéssel, hogy van csillag. De határozott főnévi szerkezeteknél sem mindig áll, hogy a referencia ugyanazt jelenti, mint az egzisztenciális előfeltevés. Gondoljunk csak az olyan mondatokra, amelyek határozott eredménytárgyat tartalmaznak: *Péter felépítette a házat*, ahol a *házat* főnévi szerkezetnek van vonatkozása, de nem kapcsolódik egzisztenciális előfeltevéshez, mint ahogy arról a tagadáspórá segítségével könnyen meggyőződhetünk: *Péter nem építette fel a házat* nem jelenti azt, hogy van ház. A referencia fogalmát tehát eléggé le kellene szűkítenünk ahhoz, hogy ugyanazt jelentsen, mint az egzisztenciális előfeltevés fogalma. Erre, úgy hiszem, nincs szükség. Mindkét fogalomnak megvan a jogosultsága, és bárhoggy definiáljuk is a referencia fogalmát, e fogalom és az egzisztenciális előfeltevés között mindig szoros marad a kapcsolat. Aanyi mindig áll, hogy ha egy főnévi szerkezet egzisztenciális előfeltevést indukál, akkor van vonatkozása. Ennek fordítottja azonban nem mindig lesz érvényes. Ilyen értelemben, amennyiben ez nem ad félreértésekre okot, a két fogalmat egyaránt használhatjuk ugyanannak a jelenségnek a jelölésére.

Az egzisztenciális előfeltevés eddig említett példái mind egyedeekre vonatkoznak. Ez azonban nem meríti ki az egzisztenciális előfeltevés lehetőségét. Vegyünk például A *macskák mindig az udvarunkban vannak* mondatot. Itt a *macskák* főnévi szerkezet egzisztenciális előfeltevéshez kapcsolódik, a létezés azonban nem egy egyede vonatkozik, nem is több egyede, hanem egy *halma*zra, amelynek elemei *macskák*. A főnévi szerkezet azért nem vonatkozhat több egyedre, mert az egyedeket általában azonosítani tudjuk. Mátpedig a *macskák* (például szomszédom *macskáit*) nem biztos, hogy mindig ugyanazok, nem biztos, hogy mindegyikről mindig meg tudom mondani, hogy az adott halmazba tartozik-e. Végül van az egzisztenciális előfeltevésnek egy harmadik típusa is, ahol egy *tény* létezéséről van szó. Például a *Péter tudja, hogy Anna meghalt* mondatban *tény*, hogy *Anna meghalt*, és ez a *tény* az egzisztenciális előfeltevés tartalma. Az *is* mondatban, hogy a vonatkozás tartalma *tény*. Az egzisztenciális előfeltevés tehát egy egyed, egy halma, vagy egy *tény* létezését mondja ki.

Az egzisztenciális előfeltevéseknek van egy közös tulajdonsága: teljesülésüktől függ az állítás érvényessége. Más szóval, ezek az előfeltevések minden esetben befolyásolják a mondat (= kijelentés) igazságértékét. S ezt tehetik különféle módon. Tekintsük a következő mondatokat:

(52) (a) *Franciaország jelenlegi királya kopasz.*

(b) *Franciaország jelenlegi királyának van macskája.*

(c) *Franciaország jelenlegi királya szereti a lányát.*

(53) (a) *Franciaország jelenlegi királya itt áll mellettem.*

(b) *Franciaország jelenlegi királya eteti a macskámat.*

(c) *Franciaország jelenlegi királya feleségül vette a lányomat.*

Franciaországnak, mint tudjuk, jelenleg nincs királya. Tehát a megfelelő egzisztenciális előfeltevés az (52)–(53) mondatának egyikeben sem teljesül. Mégis van különbség az (52) és az (53) mondatai között: az (52) mondatai nem tartalmaznak állítást, a kijelentés sem nem igaz, sem nem hamis. Ugyanakkor azonban az (53) mondataival állítunk valamin, ez az állítás viszont hamis. Mivel magyarázható meg ez a különbség? Való igaz, hogy Franciaországnak jelenleg nincs királya, de Franciaországnak lehet királya. Van tehát egy olyan lehetséges világ, amelyben Franciaországnak van királya. Ez a lehetséges világ nem a való világ, s ebben a lehetséges világban semmi más nem tudunk a francia királyról vagy Franciaországról. Nem tudjuk például, hogy kopasz-e a király, van-e macskája, lánya. Az a világ, amelyben a francia király létezik, csak részlegesen van jellemzőve. Eppen ezért nem dönthet el az (52) kijelentések igazságértéke. Ugyanakkor viszont az (53) mondatai olyan kijelentéseket tartalmaznak, amelyek két világot köntek össze, a való világot, amelyben én létezem (és amelyben *van macskám és lányom*), és azt a lehetséges (és csak részlegesen jellemzett) világot, amelyben a francia király létezik. A predikátumok viszont olyan jellegűek ezekben a kijelentésekben, hogy csak ugyanabban a világban létező egyedek vagy halmazok közti relációt fejezhetnek ki: *vkí mellett áll, vkí etet, vkí feleségül vesz*. Ezeket a mondatokat tehát hamisaknak érezzük, mert olyasvalamin állítanak két világról, ami csak egy adott világon belül lenne állítható. Tegyük ehhez még hozzá, hogy az állítások egyik fele a való világra vonatkozik, mivel én nagyon is a való világhoz tartozom, és így még könnyen ellenőrizhetem is, hogy akáarki áll is mellettem, az nem Franciaország jelenlegi királya, s akáarki is eteti macskámat, az nem Franciaország jelenlegi királya, s végül akáarki is vette feleségül a lányomat, az nem Franciaország jelenlegi királya (Dean-Fodor, 1979).

Összefoglalva tehát az eddig elmondottakat: ha egy egyedre vonatkozó egzisztenciális előfeltevés nem teljesül, akkor vagy a kijelentés igazságértékét nem tudjuk megállapítani (a kijelentés igazságértéke: *sem nem igaz, sem nem hamis*), vagy pedig a kijelentés *hamis*. Az előbbi eset akkor áll fenn, ha az egész kijelentés egy, a való világtól különböző lehetséges világra vonatkozik, az utóbbi pedig akkor, ha a kijelentés két világról állít olyasmir, ami csak egy világon belül állítható. Könnyen belátható, hogy az eddig mondottak akkor is érvényesek, ha az egzisztenciális előfeltevés nem egyededkre, hanem halmazokra vonatkozik. A tényekre vonatkozó előfeltevéseknel, úgy látszik, csak az az eset állhat

- (54) (a) *Péter tudja, hogy Anna meghalt.*
(b) *János sajnálja, hogy Anna meghalt.*

Ha az *Anna* *meghalt* egzisztenciális előfeltevés nem teljesül, ez azt jelenti, hogy nem tény, hogy *Anna* *meghalt*. Márpedig ebben az esetben az (54) (a)–(b) kijelentések hamisak. Természetesen vannak elképzelt tények is:

- (55) (a) *Péter azt álmodta, hogy Anna meghalt.*
(b) *János azt képzelte, hogy Anna meghalt.*

Abban a lehetséges világban, amelyben Péter álmodik, tény az, hogy *Anna* meghalt. Ugyancsak tény *Anna* halála János képzeletvilágában (abban a lehetséges világban, amelyben János azt képzel, hogy *Anna* meghalt).

Az egzisztenciális előfeltevéseknek tehát közös tulajdonsága, hogy teljesülésüktől függ az őket tartalmazó kijelentések igazságértéke (*hamis* vagy *sem nem igaz, sem nem hamis*). Az egzisztenciális előfeltevéseken kívül azonban vannak másfajta előfeltevések is, amelyeknek tartalma nem létezést fejez ki.

Például:

- (56) (a) *Anna csúnyább Marinál.*
(b) *Anna és Mari csúnya.*
(57) (a) *Anna is megjött.*
(b) *Annán kívül valaki más is megjött.*
(58) (a) *Anna már nem tanul.*
(b) *Anna valamikor tanul.*
(59) (a) *Anna megbetegedett.*
(b) *Anna nem volt beteg.*
(60) (a) *Anna visszatért a faluba.*
(b) *Anna már volt egyszer a faluban.*
(c) *Anna közben másutt is volt.*
(61) (a) *Anna Stockholmba utazott.*
(b) *Anna nem volt Stockholmban.*

A (b) mondatok, a (60) esetben a (b) és (c) mondatok, az (a) mondatok előfeltevései. Megjegyezzük, hogy az (59) (b), a (60) (b)–(c) és a (61) (b) előfeltevések megfogalmazása nem pontos [pontosítanunk kellene azokat az időpontokat, amelyekre vonatkozóan ezek az előfeltevések érvényesek, pl. az (59) (b) esetében: *Anna nem volt beteg a megbetegedése előtt időpontban*], itt azonban eltekintünk a részletektől.

Vegyünk most közelebbről szemügyre példáinkat! Úgy látszik, hogy az (56) (a), az (57) (a) és az (58) (a) igazságértéke nem függ attól, hogy a mondatok előfeltevései teljesülnek-e vagy sem. Ha *Anna* a szépségskálán lejjebb áll, mint *Mari*, akkor az (56) (a) igaz függetlenül attól, hogy *Anna* és *Mari* csúnya-e vagy sem. Ugyanúgy ha igaz, hogy *Anna* megjött, akkor az (57) (a) igaz függetlenül attól, hogy valaki más megjött-e vagy sem. Végül ha *Anna* *nem tanul* igaz, akkor az (58) (a) is az függetlenül attól, hogy az (58) (b) igaz-e vagy sem. Az (56) (b), (57) (b) és (58) (b) előfeltevések tehát nem függenek össze az igazságértékekkel, és így nem kezelhetők a szokásos logikai–szemantikai módszerekkel. Az (59) (a) viszont, úgy

látszik, már fugg attól, hogy (59) (b) teljesül-e vagy sem (igaz-e vagy sem). Ha ugyanis Anna előzőleg nem volt beteg, az (59) (a)-t hamisnak érezzük: nem mondható ugyanis valakiről, aki már beteg, hogy beteg lett vagy megbetegedett. Itt ugyanis az állítás fontos része az, hogy egy folyamat játszódott le (egy állapotváltozás következett be) és az előfeltevés a kiinduló állapotra vonatkozik. Minden állapotváltozásnak van kiinduló állapota. Hasonló megfontolások érvényesek a (60) (a)-ra és a (61) (a)-ra vonatkozólag is: a *vissza* része az állításnak, valaki nem mehet vissza a faluba, ha nem onnan jött. Végül nyilvánvaló, hogy Anna nem utazhat Stockholmból Stockholmba, ha tehát a (61) (b) hamis, akkor (61) (a) is az.

A nem egzisztenciális előfeltevéseknél is, ezek szerint, két eset állhat elő. Az egyik eset az, amikor az előfeltevés a kiinduló állapotot rögzíti. Erdemes megjegyeznünk, mivel több továbbmenenénk, hogy az egzisztenciális előfeltevések logikailag kiünnetett szerepét a preszuppozíciók elemzés ellenőri is elismerték. Az egzisztenciális előfeltevéseket általában mindenki a szemantikához tartozónak tartja (implikációnak tekintve őket vö. például Kempson, 1975; Wilson, 1975), míg a nem egzisztenciális előfeltevéseket legtöbbször a pragmatikába utalták. Ezt az eljárásmodort részben az indokolta, hogy a nem egzisztenciális előfeltevések közül az iradalomban általában csak azokról az esetekről olvashatunk, amelyek nem befolyásolják a kijelentések igazságértékét, tehát kézenfekvőnek látszott ezeket a pragmatika keretében tárgyalni. Látnuk azonban, hogy a nem egzisztenciális előfeltevések egyik típusa, az állapotváltozást kifejező (a későbbiekben inchoatívnak nevezett) predikátumok esetén a preszuppozíciók nem különböznek az őket tartalmazó kijelentések igazságértéke szempontjából. Ezeket szemmiképpen sem lehet egyszerűen a pragmatikába utalni, és éppúgy, mint az egzisztenciális előfeltevések esetében, helytelen lenne őket logikai implikációként is kezelni.

A kép tehát eléggé bonyolult: az előfeltevések tartalmát, funkcióját lehet más és más, és teljesülésük vagy nem teljesülésük különbözőképpen befolyásolhatja a kijelentések igazságértékét. Nem csoda ezért, hogy nem könnyű olyan előfeltevést-definiációt megalkotni, amely mindezeket az eseteket egyformán magyarázza.

Ha egy előfeltevés nem teljesül, akkor lehet, hogy kijelentésünk hamis, lehet, hogy se nem igaz, se nem hamis és lehet, hogy igaz vagy hamis (tehát független az előfeltevés teljesülésétől). Ez azt jelenti, hogy akárhogy is definiáljuk az előfeltevés fogalmát, szükségünk lesz egy megfelelő hátrómértékű (modális) logikára. A továbbblikban feltelezük, hogy ilyen logika a nyelvi tények adekvát leírására megalkotható.

Logikailag nincs problémánk azokkal az esetekkel, amikor mondatunk hamis vagy amikor se nem igaz, se nem hamis. Mi van azonban akkor, amikor a mondat (kijelentés) lehet igaz vagy hamis? Ebben az esetben ugyanis a mondat igazságértékén mit sem változtat az, hogy jelen van-e egy előfeltevés vagy sem. Más szóval, egy logikai-szemantikai

rendszeren belül az *Anna is megjött* és az *Anna megjött*, valamint az *Anna már nem tanult* és az *Anna nem tanult* (igazságértékek szempontjából) szinonimáknak tekintendők. Ez beünket természetesen semmiképp sem elégíthet ki, hiszen a két-két mondat nem ugyanazt jelenti és ha például az (56) (b) előfeltevés nem teljesült, az (56) (a) helytelen megfogalmazása a szóban forgó tényállásnak (akkor azt kellene mondanunk, hogy *Anna kevésbé szét, mint Mari*). A továbbibakban ezt a még explicitálisan körülírný, hogy egy tényállást helytelenül fogalmazunk meg, fogjuk úgy nevezni, hogy kijelentésünk vagy mondatunk nem adekvát. Ezzel természetesen csak egy terminust vezetünk be, de nem magyaráztunk meg semmit. Az (56)–(58) esetekre vonatkozóan azonban meg kell eléged-nem a tények megállapításával.

Ezek után téjünk rá az előfeltevés fogalmának definiálására.

(62) Legyen S egy tetszőleges (egyszerű) mondat, amely egy PSZ preszuppozíció-szerkezetet tartalmaz. PSZ kapcsolódjék egy S' előfeltevéshez.

(a) *Definíció:* S' akkor és csak akkor előfeltevése S-nek, ha amennyiben S-t állítjuk, akkor függetlenül attól, hogy S igaz-e vagy hamis, nem lehetséges, hogy S' ne legyen igaz.

(b) *Definíció:* Ha S' nem teljesül (nem igaz), akkor a szóban forgó kijelentés (1) vagy hamis, (2) vagy igazságérték nélküli (sem nem igaz, sem nem hamis), (3) vagy nem adekvát. S hamis, ha (1) S' egzisztenciális előfeltevés, és S olyan predikátumot tartalmaz, amely egy adott világon beüli egyedeekre (halmazokra) vonatkozó relációt fejez ki, a mondatban viszont két különböző lehetséges világhoz tartozó egyedekekről (halmazokról) van szó, (ii) S' egzisztenciális előfeltevés valamilyen tényre utal, (iii) S predikátuma állapótváltozást fejez ki (inchoatív predikátum), S se nem igaz, se nem hamis az (i)-vel nem fedett esetekben. Az S nem adekvát, ha S' nem egzisztenciális előfeltevés és az S predikátuma nem inchoatív.²⁴

Az (a)-definíció nem tartalmaz újat, a novum a (b)-definícióban van. Ez utóbbi eléggé bonyolult, de azok a jelenségek is bonyolultak, amelyeknek megmagyarázására hivatott. Ebben a definícióban (1) és (2) esetei általában jóllemezhetők, csupán (3) igényel további pontosítást.

Emlékezzünk arra, hogy (3) „tisza” esetei azok voltak, amikor a mondatban is, még vagy csak módosító szók szerepeltek. Az ezek által előidézett előfeltevés a szóban forgó megnyilatkozás kontextusára vonatkozóan, pontosabban egy másik kimondott vagy csak gondolt állításra, amely a szóban forgó megnyilatkozást megelőzte. A beszélő tehát abból a feltevésből indul ki, hogy egy ilyen állítás (pl. *Anna megjött*) szerepel a *Péter is megjött* mondat kontextusában. Ez a feltevés (előfeltevés) magát a *Péter megjött* állítást nem befolyásolja: ez az állítás igaz akkor, ha Péter valóban megjött és hamis, ha Péter nem jött meg. Ha most tehát valaki a *Péter is megjött* mondatot hamis előfeltevéssel használja (tehát pl. *Anna nem jött meg* érényes), akkor beszélünk a kontextus szempontjából használja nem adekvát módon a *Péter is megjött* mondatot. A nem adekvát más szóval mindig ezt jelenti: nem adekvát a kontextus (megelőző állítások, feltevések) szempontjából. Nem véletlen tehát, ha ennek a használati hibának nincs közvetlen hatása a mondatok igazságértékére.

Az ímént tárgyalni előfeltevés-típussal szemben a többi előfeltevés-típus általában nem utal vissza a kontextusra (persze ez is lehet a funkciója, de nem fölitélenül ez), hanem vagy a világban lévő tárgyakra utal (referál), vagy tényállásokra. Eppen ezért közvetlenebbül kapcsolhatóak a mondatok igazságértékéhez.

Az a körülmény, hogy az előfeltevések háromféleképpen jellemzik a mondatjelentést, logikai szempontból talán szépséghiba, nyelvésszerűleg azonban semmiképpen sem az, hiszen a háromfajta előfeltevés viselkedése az egyes típusok funkciója, tartalma alapján érthető és általánosan jellemezhető.

Az (a) definíció új szemantikai relációt vezet be, tudnillik az előfeltevés (preszupponálás) relációját.²⁵ Egy új szemantikai reláció mindig bonyolítja az elméletet, éppen ezért arra kell törekednünk, hogy újonnan felfedezett szemantikai jelenségeket is valamiért már ismert jelenségekkel hozzuk kapcsolatba, azaz, hogy előbbieket is már ismert eszközökkel írjuk le. Ezt nem sikerült megtennünk az előfeltevések esetében, a (62) tehát bonyolítja grammatikánkat.

Nézzük meg most, hogy nem kecses-e jobb eredményel a pragmatikai megközelítésmód, amely a pragmatika eszközeivel kísérel meg az előfeltevésekre olyan definíciót adni, amely nem rendelkezik a (8) definícióval kapcsolatban említett kellőenlen következményekkel.

1.5. SZEMANTIKAI ÉS PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉSEK

A szemantikai (logikai) és pragmatikai előfeltevés-fogalom közötti döntő különbség az, hogy amíg az előbbinél az előfeltevés reláció két mondat (kijelentés) közötti kapcsolat, addig az utóbbi esetben az előfeltevés a beszélőnek megnyilatkozásához való viszonyáról van szó. A szemantikai előfeltevéseknél mindig azt mondjuk, hogy 'S' valamely mondat előfeltevése: 'S és S' között egy bizonyos szemantikai reláció áll fenn, amelyet előfeltevés-nek nevezünk. A pragmatikában mondat (kijelentés) helyett megnyilatkozásról beszélünk, és azt mondjuk, hogy a B beszélő az M megnyilatkozás megítéléséről bizonyos dolgokat feltételez, adottnak tekinti. A pragmatikai előfeltevés-fogalomnál tehát a B beszélő és az M megnyilatkozás közötti pragmatikai viszonyról van szó. Ez a pragmatikai és szemantikai előfeltevés-fogalom közötti döntő különbség: minden pragmatikai előfeltevés-definíció tartalmazza ezt a szempontot.

Az előfeltevések egyik pragmatikai definíciója szerint az előfeltevések mindazok a feltevések, amelyeknek teljesülése szükséges ahhoz, hogy valamely megnyilatkozás adekvát legyen.²⁶ Amikor tehát a következőt mondom:

(63) *Nyisd ki az ajtót.*

akkor többek között a következőket kell feltételeznem:

(64) (a) *Van egy ajtó.*

(b) *Ez az ajtó nincs nyitva.*

(c) *Van valaki, aki hall engem.*

(d) *Ez a valaki ért magyarrul.*

(e) *Ehhez a valakizhoz olyan a viszonyom, hogy megkérhetem arra, vagy megparancsolhatom neki, hogy nyissa ki az ajtót.*

(f) *Ez a valaki képes a kérést vagy parancsot végrehajtani.*

Nyilvánvaló, hogy mindezeknek a feltevéseknek (és bizonyára még más feltevéseknek is) teljesítmínük kell ahhoz, hogy a (63) megnyilatkozás „szerencsés” legyen. Ez az előfeltevés-fogalom egyenlőségjellet tesz előfeltevés és szerencse-feltevel közé.²⁷ A szerencsefeltevéseknek nyilvánvalóan megvan a fontos szerepük a nyelvi kommunikációban, az előfeltevés fogalmát azonban szeretnénk másfajta feltevések számára fenntartani. Pontosabban: az előfeltevésnek teljesítése valóban hozzájárul a megnyilatkozás adekvát használatához, vagyis az előfeltevésnek a szerencse-feltevések közé tartoznak, de nem szeretnénk minden szerencse-feltevel előfeltevésnek tekinteni, már csak azért sem, mert a fent megfogalmazott (47) elvet nem szeretnénk feladni, még abban az esetben sem, ha az előfeltevésnek szemantikai definícióját egy pragmatikai definícióval váltanánk fel. Könnyen látható, hogy a szerencse-feltevések különböző funkciójú feltevésekből tevődnek össze: a (64) (a) és (b) feltevések nyelvi elemekhez kapcsolódnak és eddigi előfeltevés-fogalmunk szerint is előfeltevéseknek számítanak. A (c) és (d) feltevések a nyelvi kommunikáció általános feltevései közé tartoznak, hiszen minden (magyarul elhangzó) megnyilatkozás feltevései. Az (e) és (f) feltevések a (63) megnyilatkozás kérés vagy parancs jellegéből adódnak, tehát az úgynevezett beszédaktus-jelentéssel (illokúciós jelentéssel) kapcsolatosak. Egy adott beszédaktus-jelentés esetén azonban ezek a feltevések is általánosan érvenyesek. Más szóval, (e) és (f) nemcsak a (63) megnyilatkozás szerencse-feltevései, hanem minden kérés, illetve parancs szerencse-feltevései is. Mivel a kérés és parancs nyilvánvalóan meg föltevéseket tartalmaz, (e) és (f) a (nem föltevéseket tartalmazó) kommunikatív altagos feltevések közé tartoznak. Jegyezzük meg, hogy a beszédaktus-jelentés, tehát a mi esetünkben a kérés vagy a parancs, nem kapcsolódik föltevéseket tartalmazó nyelvi elemekhez, következésképpen a hozzá fűződő feltevések sem lehetnek a megnyilatkozás nyelvi elemének a következményei, és így nem is teljesíthetik az előfeltevések egyik alapvető kritériumát, a (47)-et.²⁸

A megnyilatkozások a nyelvi kommunikációban különböző funkciókat tölthetnek be. Ezt ma úgy szokták megfogalmazni, hogy valamely megnyilatkozással nemcsak közlünk valamit, hanem egy aktust is végrehajtunk. Ez az aktus lehet állítás, kérés, parancs, fenyegetés, kérés, óhaj, ígéret stb. Egy-egy mondatot, ha megnyilatkozásként lép fel, többféle aktusként lehet értelmezni. A megnyilatkozások segítségével végrehajtott aktust nevezhetjük a megnyilatkozások illokúciós jelentésének. A (65) megnyilatkozás illokúciós jelentése lehet ténymegállapítás (állítás), ígéret vagy fenyegetés:

(65) *Holnap este meglátogatlak.*

A (66) megnyilatkozás lehet figyelmeztetés vagy ténymegállapítás:

(66) *Ha tovább forralod a tej, kifut.*

(A (67) megnyilatkozás lehet kérdéses vagy kérdés:

(67) *Eljössz hozzád holnap este?*

Az illokúciós jelentés vizsgálata a pragmatikakélelmélet fontos területe. Helytelen lenne azonban az illokúciós jelentés valamilyen formában az előfeltevés fogalmával kapcsolatba hozni, hiszen az illokúciós jelentésre is áll, hogy általában nem kapcsolódik a megnyilatkozásban szereplő nyelvi szerkezetéhez vagy nyelvi elemhez, ahogy erre már az előbb utaltunk. A megnyilatkozás formája sem dönt: kértést kifejezhetünk felszólító, kérdés, óhajó vagy kijelentő mondat formájában. Fenyegető kijelentő mondat formájú megnyilatkozással éppúgy lehet, mint felszólító mondat formájú megnyilatkozással. Az illokúciós jelentést általában és elsősorban nem a megnyilatkozás formája határozza meg, hanem a beszédhelyzet.

Ha az illokúciós jelentést nem határozza meg a megnyilatkozás formája, egy adott illokúciós jelentés mégsem érzéketlen a tagadás, kérdés és felszólító mondat képzés műveleteivel szemben. A

(68) *Meglátogassalak holnap este?*

nem lehet sem ténymegállapítás, sem ígéret, de fenyegetés lehet. Ugyanakkor vannak olyan kérdés mondatok is, amelyek ténymegállapítást vagy ígéretet fejeznek ki. Ebből arra következtethetünk, hogy az illokúciós jelentés nem invariáns a nyelvi műveletekkel szemben, hiszen ezt a jelentést általában a teljes mondat formája és jelentése szabja meg vagy legalábbis teszi lehetővé.

Arra a következtetésre kell tehát jutnunk, hogy az illokúciós jelentés lényegesen másfajta jelentés, mint az előfeltevés. Az illokúciós jelentést nemcsak, hogy nem lehet az előfeltevések közé sorolni, hanem közöltik és az előfeltevések között semmiféle közvetlen kapcsolatot sem állapítható meg. A (47)–(51) hipotéziseket ugyanis a pragmatikai közéleti-móddal is fenn szeretnénk tartani. Az illokúciós jelentésre vonatkozó következtetésünk pedig azon alapul, hogy az illokúciós jelentés nem tesz eleget sem a (47), sem pedig a (48) kritériumnak, a többi kritérium pedig nem is alkalmazható minden további nélkül erre a jelentésfajta.

Az illokúciós jelentés annyiban rokon az előfeltevés fogalmával, hogy mindkettő az implicit jelentéshez tartozik, pontosabban minden olyan esetben, amikor az illokúciós jelentést nem fogalmazzuk meg nyelviileg (performatív ige vagy más performatív elem segítségével) az illokúciós jelentés éppúgy az implicit jelentéshez tartozik, mint az előfeltevés. A kettőnek a funkciója azonban mégis lényegesen más.

Az előfeltevések nem fűgnek a beszédhelyzettől: ha S' előfeltevése az S mondatnak, akkor az S mondatnak megfellelő M megnyilatkozásnak is S' előfeltevése lesz, függetlenül attól, hogy M milyen beszédhelyzetben hangzik el. Az illokúciós jelentésnek meg pontosan az a jellemzője, hogy döntő mértékben fűg a beszédhelyzettől. Egy-egy mondatnak [például (65)-nek] potenciálisan többféle illokúciós jelentése lehet. Egy adott beszédhelyzetben elhangzott megnyilatkozás illokúciós jelentése azonban egyértelmű.

Mivel az illokúciós jelentés az a nyelvi aktus, amelyet a beszélő a megnyilatkozás kimondásával végrehajt, az illokúciós jelentés általában nem tagadható. Azaz a hallgató nem válaszolhat egy megnyilatkozásra azzal, hogy *Nem igaz, hogy igéred* vagy *Nem igaz, hogy megállapítod*, vagy *Nem igaz, hogy parancsod* és így tovább. Az illokúciós jelentés tehát nem teljesíti a (48) feltételt, és könnyű belátni, hogy nem teljesíti a (49) és (47) feltételeket sem, hiszen az illokúciós jelentés általában nem kapcsolódik a preszuppozíciós szerkezetekhez hasonló nyelvi szerkezetekhez.

Látnuk tehát, hogy az előfeltevés fogalma nem azonosítható sem a szerencse-feltételek fogalmával, sem pedig az illokúciós jelentés fogalmával még akkor sem, ha az előfeltevéseket pragmatikailag értelmezzük. Az előfeltevések fogalmával azonban talán nem is a szerencse-feltételek és az illokúciós jelentés mutat leginkább rokonságot, hanem a pragmatikai előfeltevésekre, amelyek valójában pragmatikai implikátumok.

G. Lakoff egyik tanulmányában azt állítja, hogy általában nem beszélhetünk a mondatok grammatikus voltáról abszolút értelemben, hanem csak relatív értelemben: a mondatok grammatikus volta függ az előfeltevésektől.²⁹ Az olyan jellegű mondatok elemzéséből, mint a (69), arra a következtetésre jut, hogy egyes mondatok csak akkor helyesek grammatikailag, ha a mondatokhoz kapcsolódó bizonyos előfeltevések teljesülnek.

(69) *Péter azt mondta Jánosnak, hogy hosszú a haja, majd János sértette Pétert.*

Lakoff szerint ez a mondat csak akkor helyes grammatikailag, ha teljesül a következő előfeltevés:

(70) *A beszélő szerint sértésnek számít, ha azt mondják valakinek, hogy hosszú a haja.*

Könyven belátható, hogy ez az előfeltevés nem kapcsolódik preszuppozíciós szerkezethez, tehát nem teljesül a (47) feltétel. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy a (69) értelmezésnek a (70) mégiscsak a valamilyen módon része. A (70) az értelmes beszédre vonatkozó pragmatikai elvek alapján kikövetkeztethető a (69)-ből. Ha a beszélő (B) szájából elhangzik a (69) megnyilatkozás, akkor a hallgató (H) abból indul ki, hogy B nem kapcsol össze minden szándék nélkül látszólag össze nem illő dolgokat. H tehát feltételezi, hogy annak, amit B mond, van értelme. A (69)-nek viszont akkor van értelme, ha a között, amit Péter mondott Jánosnak és a *sértő dolgokat mondani* között van valami kapcsolat. Ez a kapcsolat helyreállítható a (70)-nel. B is tudatában van annak, hogy H így fog okoskodni, és ha nem is tudná a (70)-et, nyelvének és a nyelvi kommunikációt vezérlő pragmatikai elveknek a birtokában ki fogja tudni következtetni a (70)-et.

Hogy itt nem előfeltevésről van szó, még világosabban kiderül G. Lakoff egy másik példájából.³⁰ A példát és a Lakoff szerint hozzákapcsolható előfeltevéseket szó szerinti magyart fordításban idézem:

(71) *Nixon megválasztották, de a feketeik mégsem lázadnak fel.*
(72) *Nixon megválasztották, és a feketeik nem lázadnak fel.*

- (73) (a) *Nixon republikánus.*
 (b) *Ha republikánusi választanak meg elnöknek, akkor a közjólétre kevesebbet fognak költeni.*
 (c) *Ha közjólétre kevesebbet fognak költeni, a szegények szenvedni fognak.*
 (d) *A feketék szegények.*
 (e) *A feketéket nem részesítik a fehérrel egyenlő elbírálásban.*
 (f) *A feketék az összalakosság tekintélyes hányadát képezik.*
 (g) *Azi várnánk, hogy a szegény, szenvedő emberek, akik hátrányos elbírálásban részesülnek és akik az összalakosság tekintélyes részét képezik, fellázadjanak.*

Lakoff szerint a (71) mondat a (72) állítást és a (73) előfeltevéseket foglalja magában. Furcsa dolog lenne azonban, ha mindezeket az amerikai belpólitikára vonatkozó ismereteket előfeltevésként kezelnénk. Nem beszélve arról, hogy a (73) feltevések nem kapcsolódnak preszuppozíciós szerkezetéhez, egy nem amerikai vagy egy, az amerikai életet nem ismerő ember bizonyára nem tudná a (71) alapján a (73) feltevéseket kikövetkeztetni. Az egyetlen dolog talán, amire mindenki rájönne a (71) alapján a következő:

(74) *Nixon megválasztása után várható volna, hogy a feketék fellázadjanak.*

(74) a *de* kötőszó használata alapján következtethető ki a (71)-ből, és ezért esetleg előfeltevéssnek tekinthető. A (73)-ban foglalt többi feltevés azonban (74)-től, de még (70)-től is különbözők. A hallgató, ha nem rendelkezik a megfelelő ismeretekkel, semmiképpen nem tud (73)-ra következtetni.

Egy adott megnyilatkozáshoz kapcsolódó ismeretek halmazát *pragmatikai ismeretek*-nek nevezhetjük. A pragmatikai ismeretek azonban nem lehetnek előfeltevések. Ez még akkor sem állna, ha az előfeltevések kritériumait megváltoztatnánk. Egy dolognak ugyanis akkor is érvényesnek kellene maradnia, tudniillik annak az alapvető felismerésnek, hogy az előfeltevések nyelvi jelenségek. Mátépedig a pragmatikai ismeretek kérdése nem nyelvi kérdés. Még annak megindokolása van hátra, hogy a (74) miért nem előfeltevés a (71)-nek. A (74) ugyanis kielégíti a (47) kritériumot: a (74) a (71) mondatban szereplő *de* kötőszóhoz kapcsolódik. A *de*-nek azonban nem mindig van meg ez a tulajdonsága.³¹

- (75) (a) *Péter elmehet, de te itthon maradsz!*
 (b) *Péter gazdag, de János szegény.*

Ezekben a mondatokban a *de* egyszerűen csak kontrasztot fejez ki és nem kapcsolódik a (74)-hez hasonló előfeltevéshez. A *de* értelmezése itt függ a mondatban szereplő nyelvi elemektől (*elme*gy–*marad*, *gazdag*–*szegény* stb.), vagyis a kontraszt nyelviileg meghatározott. Ezért ebben az esetben „értjük” a *de* használatát. Ezzel szemben a (71) mondatban nem „értjük” azonnal a *de* használatát, és éppen ezért próbálunk (74)-re következtetni. Már ez a körülmény is utal arra, hogy a (74) nem lehet előfeltevés.

Természetesen elképzeli, hogy több, mint egy *de* van: a *de* ebben a jelentésében jár előfeltevéssel, amely valami ilyesmit fejez ki: „valami a várakozással szemben nem

következik be". Eltekintve attól, hogy különböző jelentések felvétele csak akkor indokolt, ha ezek a jelentések valóban lexikai jelentések és nem származtathatók a szóban forgó lexéma környezetének jelentéséből, a *de*-vel kapcsolatban még egy nehézség lép fel. A (71) mondat tagadása ugyanis megváltoztatja a (74) tartalmát. A (71)-ben *Nixon megválasztása* az a körülmény, amely a *fekek lakzadsához vezet*. A (71) tagadásban viszont az a körülmény, hogy *Nixon nem választották meg*. Ez arra utal, hogy a (74) is inkább pragmatikai értelmezés eredménye, mint előfeltevés.

Az olyan következtetéseket, amelyeket a hallgató általános pragmatikai elvek ismeretében tud egy megnyilatkozásból levonni, *pragmatikai implikátumoknak* (conventional implicatures) szokás nevezni.

A pragmatikai implikátum egy tipikus esete az, amikor a hallgató észreveszi, hogy a beszélő látszólag megsértette a nyelvi kommunikáció pragmatikai elveit. Ebből azután arra következtet, hogy a beszélő ezt tudatosan tette, és ezért megpróbál rájönni arra, hogy a megnyilatkozás milyen értelmezése teszi értelmissé a megnyilatkozást. A (69) például úgy válik értelmessé, ha a (70)-et tételezzük fel, a (71) akkor, ha a (74)-et tételezzük fel. A kommunikációt vezérlő pragmatikai elvek közé tartoznak: a relevancia elve, az őszinteség elve, a fölösleges redundancia elkerülésének elve, a világos megfogalmazás elve stb.³²

A pragmatikai implikátumok tulajdonságait szépen láthatjuk a következő példán:³³

(76) *A rendőrség belepert, és mindenki lenyelte a cigarettáját.*

A második tagmondat csak akkor lehet releváns, ha a „cigaretta lenyelése” és a „rendőrség belepése” között valami kapcsolat található. (76) olyan kontextusban értelmes, amikor *a)* vagy általában tilos a dohányzás, *b)* vagy a szóban forgó személyek olyan cigarettát szívtak, amely tilos (például marijuanát tartalmazót), *c)* vagy valami más törvénytelen dolgot cselekedtek, és amikor a rendőrség belepert, ijedükben lenyeltek a cigarettájukat stb. Alkalmilag nemcsak egy értelmezés lehetséges, hanem több, és természetesen a hallgató pragmatikai ismeretétől is függ, hogy hogyan állítja helyre a kapcsolatot a (76) két tagmondata között. Bármely pragmatikai implikátum azonban tagadható; a következő mondat hibátlan:

(77) *A rendőrség belepert és mindenki lenyelte a cigarettáját, bár senki sem tett semmi ilyesmit.*

A pragmatikai implikátumok általános tulajdonságait tehát a következőképpen foglalhatjuk össze:

a) A pragmatikai implikátumok feltehetőleg a nyelvi kommunikációt vezérlő pragmatikai elvek.

b) A pragmatikai implikátumok feltehetőleg a megnyilatkozásnak megfelelő mondat kognitív jelentésének ismeretét.

c) Az M megnyilatkozáshoz kapcsolódó pragmatikai implikátum általában nincs egyértelműen meghatározva.

- (d) A pragmatikai implikátumok általában függenek a beszélő és hallgató közös pragmatikai ismeretektől.
- (e) A pragmatikai implikátumok általában tagadhatók.
- Ezzel szemben az előfeltevések függenek a nyelvi kommunikációt vezérlő pragmatikai elvektől (konverzációs posztulátumoktól), mindig egyértelműen vannak meghatározva, egyszerű mondatok (tehát nem összetett mondatok és nem szövegek) esetén függetlenek a beszélő és a hallgató közös ismeretektől és végül általában nem tagadhatók. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a pragmatikai implikátumok nem lehetnek előfeltevések, és az előfeltevések sem értelmezhetők pragmatikai implikátumokként.³⁴
- Térünk most vissza a pragmatikai előfeltevéss-fogalomhoz. Számunkra az előbbi fejtegetések után csak olyan előfeltevéss-fogalom lehet érdekes, amely kizárja mind a szerezése-feltevéseket, mind a pragmatikai ismereteket, mind az illokúciós jelentést, mind pedig a pragmatikai implikátumokat.³⁵

1.6. A PRAGMATIKAI ELŐFELTEVÉS-FOGALOM MEGHATÁROZÁSA

Említenék már, hogy minden pragmatikai definíciónál a beszélő előfeltevéseitől beszélünk. Tegyük fel, hogy a (47)–(51) feltevéseknek a pragmatikai előfeltevéss-fogalom esetében is teljesülniük kell. Ha ez így van, akkor az előfeltevések a kognitív jelentésben gyökereznek, és csupán funkciójuk szempontjából pragmatikaiak. A pragmatika ebben az esetben nem azí határozza meg, hogy egy megnyilatkozásnak mik lehetnek az előfeltevései, hiszen ez a szemantika dolga, legálábbis ami a preszuppozíciós szerkezetek számbavételét illeti. A pragmatika az előfeltevések funkcióját tekinti, és erre alapozza az előfeltevések definícióját. Tulajdonképpen nincs ellentét tehát az előfeltevések szemantikai és pragmatikai fogalma között.

Említenék, hogy a szemantikában mondatok előfeltevéseitől beszélünk, a pragmatikában pedig a beszélő előfeltevéseitől. E két fel fogás között sincs ellentét, ha ezeket így értelmezzük: az előfeltevések preszuppozíciós szerkezetekhez kapcsolódnak. A beszélő ezeket a szerkezeteket használja fel előfeltevéseinek kinyilatkoztatására. Ami tehát a szemantikában az S mondat előfeltevése, az a pragmatikában az S mondatnak megfelelő megnyilatkozásban megjelenő beszélő előfeltevése.³⁶

Ha a (47)–(51) kritériumok a pragmatikai előfeltevéss-fogalom esetében is érvényeseknek tekinthetők, akkor tulajdonképpen a két előfeltevéss-fogalom, a szemantikai és a pragmatikai (ha az összetett mondatok által felvetett speciális problémáktól eltekintünk), a tényeknek ugyanazt a halmazát fedti. Ilyen értelemben a két fogalom ekvivalensnek is tekinthető.³⁷

Természetesen más pragmatikai előfeltevéss-fogalom is elképzelhető (és ilyet többen definiáltak is, pl. Keenan, 1971; Stalnaker, 1974), amikor ez az ekvivalencia nem áll fenn. Az ekvivalencia, s ezt fontos még egyszer kiemelnünk, nem jelent tartalmi ekvivalenciát, a szemantikai és pragmatikai előfeltevéss-fogalom tartalma (funkciója) más, de a pragmatikai előfeltevéss-fogalom megfelelő megszorításokkal (l. fent) ugyanazt a feltevést fogja előfeltevésként elismerni, mint a szemantikai. Egy adott mondat szemantikai előfeltevései

ezek szerint egyben a mondatnak megfelelő megnyilatkozás pragmatikai előfeltevései is viszont.

A beszélőt bizonyos mértékben elkötelezik az előfeltevések, nem tehet úgy, mintha azok nem lennének. Az előfeltevések még pragmatikai előfeltevést-fogalom esetén is kijelentések, ezért mondhatjuk, hogy a beszélőnek általában igaznak kell tartania a megnyilatkozásában rejlő előfeltevéseket. De előfordulhat, hogy a beszélő egy-egy előfeltevést igaz voltában nem biztos vagy egyenesen tudja, hogy az előfeltevést nem igaz. Ilyen esetben előfeltevést használhat játékból: kíváncsi hallgatóinak reakciójára. De használhat hamis előfeltevéseket félrevezetés céljából is. Bárhol is legyen is, a beszélő úgy tesz, mint aki igaznak tartja a szóban forgó előfeltevéseket.³⁸

Mivel egy hamis előfeltevést bevezetésé különböző célokat szolgálhat, nem helyes azt forgo megnyilatkozás nem adekvát. Ez csak akkor van így, ha kiköjtük, hogy a beszélő mondannunk, hogy egy előfeltevést nem teljesítése szükségképpen azt jelenti, hogy a szóban forgó megnyilatkozás nem adekvát. Ha tudnivalóik ebben az esetben derül ki, hogy az előfeltevést mégsem igaz, akkor már mondhatjuk, hogy a beszélő megnyilatkozása nem volt adekvát. Az előfeltevéseknek kétségteletlenül ez az elsődleges funkciója, éppen ezért az előfeltevések pragmatikai fogalmát a továbbiakban erre az esetre fogjuk korlátozni.

- (78) Legyen S egy tetszőleges mondat, amely egy PSZ preszuppozíciós szerkezetet tartalmaz. PSZ kapcsolódóját egy S' előfeltevéshez; az S-nek megfelelő megnyilatkozási jelöljűk M-mel.
- (a) *Definíció:* S' pragmatikai előfeltevése M-nek, ha bármely B beszélőnek szükségesszerűen igaznak kell tartania S'-t, amikor M-et használja.
- (b) *Definíció:* ha S' nem igaz, akkor azt fogjuk mondani, hogy az M megnyilatkozás nem szerencsés.

Abból, hogy a megnyilatkozás nem szerencsés, már következik, hogy pragmatikai „hibáról” van szó: a beszélő a megnyilatkozást nem az adott helyzetnek megfelelően használta. Az előfeltevések szemantikai definíciója független mind a beszélőtől, mind pedig a hallgatótól. A pragmatikai definícióban viszont központi helyet kap a beszélő. Mi azonban a szerepe a hallgatónak? Igen sokszor előfordul, hogy a beszélő és hallgató előfeltevései egy adott megnyilatkozásra vonatkozóan megegyeznek. Ezért sokszor a pragmatikai definícióban ezt ki is szokták kötni.³⁹ Ez azonban nincs mindig így. A beszélő sokszor valóban nemcsak abban hisz, hogy a megnyilatkozáshoz kapcsolódó előfeltevések igazak, hanem abban is, hogy ebben a hitében a hallgató is osztozik, vagyis hogy a hallgató ugyanezeket az előfeltevéseket szintén igazaknak tartja. Gyakran előfordul azonban, hogy a beszélő *szándékosan* az előfeltevésekkel is új ismereteket közöl a hallgatóval.

Példái:

- (79) (a) *Nem tudok jönni, mert a fiam beteg.*
 (b) *Engedd meg, hogy bemutassam a feleségemet!*

- (80) (a) *Tudod, hogy Anna elment?*
 (b) *Tudatában vagy annak, hogy rosszat cselekedtetél?*

A (79) (a)-ban a beszélőnek nem kell felténnie, hogy a hallgató tudja, hogy neki, a beszélőnek, *van fia*. Ugyanígy a (79) (b)-ben sem kell a hallgatónak tudnia, hogy a beszélő *nos*. A (80) mondatokban a beszélő meg egyenesen azt szeretné megtudni, hogy a hallgatónak is ugyanazok-e az előfeltevései, mint neki. Vagyis: a beszélő tudja, hogy *Anna elment* és hogy a hallgató *rosszat cselekedett*, de egyáltalán nem biztos, hogy ezt a hallgató is tudja. Nem kell tehát feltételeznünk, hogy a hallgató is ugyanazokkal az előfeltevésekkel rendelkezik egy adott *M* megnyilatkozás esetén, mint a beszélő, de hozzávehetjük a definícióhoz, ha úgy tetszik, hogy a beszélő feltételezi azt, hogy a hallgató felismeri a beszélő előfeltevéseit.⁴⁰

A szemantikai és pragmatikai előfeltevézés-fogalom, mint láttuk, nem zárják ki egymást. Minden szemantikai előfeltevézés értelmezhető pragmatikai előfeltevésként, és minden pragmatikai előfeltevézés szemantikai értelemben veti előfeltevéseken alapszik. A két fogalom, úgy látszik, inkább kiegészíti egymást: a szemantikai fogalom alapján vizsgálhatók az előfeltevések szemantikai tulajdonságai, a pragmatikai fogalom pedig az előfeltevések pragmatikai szempontjait emeli ki. A pragmatikai fogalom eddigi tapasztalataink szerint ugyanazt a jelenséget világítja meg más oldalról. Ez valóban így is van. Eddig azonban elhagytam valamit. Említettem, hogy az összetett mondat előfeltevéseinek megállapítása külön problémákat vet fel. Bár ezekkel a problémákkal az összetett mondatokról szóló fejezetben részletesen foglalkozni fogok, itt mégis meg kell említenem néhány dolgot annak megindokolására, hogy vannak olyan jelenségek, amelyeket csak egy pragmatikai előfeltevézés-fogalom tud megmagyarázni.

Tekintsük a következő mondatokat!

- (81) (a) *Anna elment, és Péter tudja, hogy Anna elment.*
 (b) *Péter tudja, hogy Anna elment, és Anna elment.*

A (81) (a) tökéletes mondat, a (81) (b) azonban olyannyira redundáns, hogy már kimondottan rossznak hat. A (81) (a) második tagmondatban előfeltevésként szerepel az *Anna elment* mondat, az első tagmondat ugyanezt állítja. Az egész összetett mondatnak így *Anna elment* nem lehet előfeltevése. Ha a (81) (b)-t is a (81) (a)-hoz hasonlóan elemezzük, nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért nem jó a (81) (b) mondat. A két mondat közötti különbséget azonban meg tudjuk magyarázni, ha bevezetjük az *előfeltevések bevezetésének* fogalmát, és az előfeltevések teljesülésére vonatkozóan bizonyos kikötéseket teszünk. Ha feltételezzük például, hogy valamely előfeltevéseknek abban a pillanatban kell teljesülnie, amikor az őt előidéző preszuppozíciós szerkezet elhangzik, akkor már közelebb juthatunk a (81) (a) és (b) mondatok közötti különbség megértéséhez. Ebben az esetben ugyanis a (81) (a) második tagmondata tartalmazza a kérdéses preszuppozíciós szerkezetet. Amikor ez a szerkezet elhangzik, akkor a szerkezet előfeltevése (*Anna elment*) valóban teljesül, megköveteli a preszuppozíciós szerkezet elhangzott volta. A (81) (b) mondatban azonban a

preszuppozíciós szerkezet az első tagmondatban szerepel. Ennek a preszuppozíciós szerkezetnek az elhangzása után érvénybe lép az *Anna element* előfeltevés. Ennek az előfeltevésnek ebben a pillanatban ki kell elégülnie. Triviálisan nem elégülhet ki, mivel ugyanabban a mondatban *előtte* nem szerepel ugyanez állításaként. Így hát a kontextusban kell kielégülnie. Mindenesetre mire a második tagmondatához érünk, már tudjuk, hogy *Anna element*. A második tagmondat tehát főöslegesen ismétli ugyanezt az információt. Azt is mondhatjuk, hogy a (81) (a)-ban az első tagmondat állításaként bevezeti a második tagmondat faktív előfeltevését. A (81) (a) és (b) mondatok tanúsága szerint ilyen értelemben bevezetni állításaként előfeltevést csak balról jobbra lehet. Azt hiszem, nem szoruli magyarázatra az a körülmeny, hogy a (81) (a) és (b) közti különbséget logikai-szemanitikai eszközökkel nem tudnánk megmagyarázni. Az is nyilvánvaló, hogy az előfeltevések teljesülésére vonatkozó kikötés, valamint az előfeltevések állításaként való bevezetésének fogalma pragmatikai problémák, hiszen például a *preszuppozíciós szerkezet elhangzásának pillanata*-ra való utalásnak nem lehet szemanitikai tartalmat adni.

A szemanitikai és pragmatikai előfeltevés-fogalom követezkésképpen csak egyszerű mondatok esetén fedheti ugyanazokat a jelenségeket. Összetett mondatok (és szövegek) esetében a pragmatikai előfeltevés-fogalom fontosabb szerephez jut és olyan jelenségeket is meg tud magyarázni, amilyeneket a szemanitikai előfeltevés-fogalom segítségével nem tudunk megmagyarázni. Összetett mondatok (és szövegek) preszuppozíciós viszonyainak teljesebb leírásához mindenesetre gazdagabb pragmatikai előfeltevés-fogalmat kell használnunk. Mint ahogy az előbb már utaltunk rá, pragmatikai definíciókat ki kell egészíteniünk az előfeltevések bevezetésének fogalmával, valamint az előfeltevések teljesülésének fogalmát is pontosítanunk kell: meg kell mondanunk, hogy *mikor* kell az előfeltevésnek teljesülnie.

Az összetett mondatok előfeltevéseinek megállapításánál nemcsak a (81)-gyel kapcsolatosban említett pragmatikai szempontok játszhatnak szerepet, hanem a pragmatikai ismertek is. Az ismételések elkerülése végett azonban itt most ilyen példát nem elemzünk. Mindenesetre arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az előfeltevések pragmatikai fogalma nélkülözhetetlen az összetett mondatok előfeltevéseinek megmagyarázásához.

2. AZ ELŐFELTEVÉSEK OSZTÁLYOZÁSA

A jelentéstani irodalomban igen sok előfeltevés-típusra talalunk példát. Ezeknek az előfeltevéseknek gondosabb vizsgálata azonban egyrészt azt mutatja, hogy valójában nem mindig beszélhetünk szigorú értelemben vett, azaz az előző fejezetben adott definíciónak pontosan megfelelő előfeltevésről. Másrészt azok az előfeltevések, amelyek ennek a definíciónak elegendet tesznek, sem egyformák. Az előfeltevések különbözőknek egymástól *eredetük, tartalmuk és érvényességi körük* szempontjából. Mielőtt azonban rátérnénk az előfeltevések osztályozására, tekintsük át azokat az előfeltevés-típusokat, amelyekkel a jelentéstani irodalomban leggyakrabban találkozunk. Az előfeltevés-típusok ismertetésekor néhány olyan előfeltevést is tárgyalok, amelyre saját kutatásaim közben jöttem rá.

2.1. A HATÁROZOTT FŐNÉVI SZERKEZETEK

A határozott szerkezetek fogalma magában foglalja a) a tulajdonneveket: *Péter, János, Anna, Kati, Budapest, Stockholm, b*) a funkcióneveket: *Budapest polgármestere, a kalocsai érsek, az MTA elnöke, c*) a határozott névelővel ellátott főneveket: *a könyv, az asztal, a nagy ház, a szép leány, d*) a birtokos személynéveket: *Budapest polgármestere, a kalocsai érsek, gyermekem, Péter háza, Anna könyve, e*) néhány főnévi funkcióban használt kvantorszó: *összes, mind, valamennyi*, vagy ilyen kvantorszót tartalmazó főnévi szerkezetet. A határozott szerkezetek fogalma tágabb, mint a logikából ismert határozott leírás fogalma, mert utóbbinál ki szokták kötni az unicitást, vagyis például *a könyv* határozott leírás, de *a könyvek* vagy *az összes könyv* nem az.¹ A határozott leírásokkal kapcsolatban tárgyal

(1) *Péter dolgozik.*

Előfeltevés: Van valaki, akit Péternek hívnak.

(2) *Találkoztam Kattival.*

Előfeltevés: Van valaki, akit Kattinak hívnak.

(3) *Az MTA elnöke megnyitotta az ülést.*

Előfeltevés: Az MTA-nak van elnöke.

(4) *A könyv az asztalon fekszik.*

Előfeltevés: Van könyv.

Van asztal.

(5) *A könyveket betettem a szekrénybe.*

Előfeltevés: Vannak könyvek.

Van szekrény.

(6) *Péter felesége szöke.*

Előfeltevés: Van valaki, akit Péternek hívnak.

Péternek van felesége.

(7) *Anna megesszi az összes almát.*

Előfeltevés: Van valaki, akit Annának hívnak.

Van (egynél több) alma.

Könnyen látható tehát, hogy az unicitás csak speciális esetben áll, és még néhány további főnévi szerkezet nem tartalmaz kvantorszót, egyes számban áll, és még néhány további feltevést is teljesül (1. jegyzet).

A határozott leírás fogalma olyan szerkezeteket is felölel, amelyeket külön helyen tárgyalok. Itt a *szöke hölgy, akitől tegnap moziban voltam* típusú szerkezetekre gondolok.²

Azt, hogy az (1)–(7)-ben bemutatott határozott szerkezetek egzisztenciális előfeltevéssel járnak, úgy is kifejezhetjük, hogy ezek a határozott szerkezetek *referálnak* vagy másképpen ezeknek a határozott szerkezeteknek van *referenciájuk* (vonatkozásuk). A határozott szerkezetek referáló tulajdonságát hajlandók vagyunk magától értetődőnek tartani, vagyis e szerkezetek olyan tulajdonságának, amely logikailag érdekes lehet.

nyelvészetiileg azonban nem sokat mond. Könnyen belátható azonban, hogy ez korántsem így van. A határozott főnévi szerkezetek ugyanis nem minden szintaktikai–szemantikai környezetben járnak egzisztenciális előfeltevéssel. Ezenkívül pedig a különböző határozott szerkezetek sem viselkednek mindig egyformán. Vizsgáljuk meg ezeket a kérdéseket kissé részletesebben.

a) A mondat jelentő igék után némely határozott főnévi szerkezethez nem kapcsolódik előfeltevés:

- (8) (a) *Hallottam, amint Anna ezt hajtogatta: „Elvesztettem a könyvem.”*
 (b) *Anna azt mondta, hogy elvesztette a könyvét.*

Könnyen látható, hogy sem (8) (a)-nak, sem pedig (8) (b)-nek nem előfeltevése, hogy

b) Döntően befolyásolja a határozott főnévi szerkezetekhez kapcsolódó előfeltevések fellépését a mondatok aktuális tagolása:

- (9) (a) *De Gaulle Franciaország királya.*
 (b) *Franciaország királya De Gaulle.*
 (10) (a) *Anna megfőzte az ebédet.*
 (b) *Az ebédet Anna főzte meg.*

(9) (a)-nak nem előfeltevése, hogy *Franciaországban van király*, ugyanakkor ez az előfeltevés kötelezően fellép a (9) (b) esetében. Hasonlóképpen (10) (a)-nak sem előfeltevése, hogy *van ebéd*, a (10) (b)-ben viszont jelen van ez az előfeltevés.

c) Néhány határozott főnévi szerkezetet azzal a céllal használunk, hogy megtudjuk, van-e referenciája:

- (11) (a) *Es a feleséged nem segít?*
 (b) *Es a szomszédok nem látogatnak meg?*

A (11) (a)-ra adekvát válasz lehet a (12) (a) is, a (11) (b)-re pedig a (12) (b) is:

- (12) (a) *Nem, mert nem vagyok nő.*
 (b) *Nem, mert nincsenek szomszédaim.*

Ez azt jelenti, hogy a (11) mondatokban szereplő határozott főnévi szerkezetek nem járnak föltétlenül egzisztenciális előfeltevéssel.

d) A való világtól eltérő lehetséges világot kifejező kontextusok esetén is előfordulhat, hogy egyes, a való világra vonatkozó egzisztenciális előfeltevések nem lépnek fel:

- (13) (a) *Anna néni azt almodta, hogy a kalocsai érsék nála ebédelt.*
 (b) *Ha a kalocsai érsék egyszer meglátogatna, gazdagon megvendégszelném.*

Ezekben a mondatokban sem fölültenül előfeltevés, hogy a mondatok elhangzásának pillanatában van kalocsai érsek, bár e mondatok adekvát használata feltételezi, hogy van (vagy volt) olyan *t* időpont, amikor van (vagy volt) kalocsai érsek.

e) Egzisztenciális előfeltevés akkor sem léphet fel, ha a létezést a mondatban explicite állítjuk, vagy tagadjuk:

- (14) (a) *Az ajándékosztásra nem került sor.*
 (b) *Ez a probléma nem létezik.*
 (c) *Ez a probléma fennáll.*

A magyarázat egyszerű: ugyanazt ugyanabban a mondatban nem állíthatjuk (tagadhatjuk) és feltételezhetjük egyidejűleg.

f) Külön problémát vetnek fel az úgynevezett generikus, vagyis általános összetűgést kifejező mondatok:

- (15) (a) *A kutyá házidall.*
 (b) *Az ember gondolkodó lény.*

(15) (a)-ban a *kutya* határozott főnévnek nincs referenciája, mint ahogy a (15) (b)-ben az *ember*-nek sincs. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy (15) adekvát használatahoz nem kell feltételeznünk, hogy *a kutya* egy állatfajt és az *ember* az élőlények egy speciális fajtát jelöl. Ez a jelölő funkció azonban nem referálás a szó megszokott értelmében. Ugyanezek a főnévi szerkezetek viszont valóban referálnak a (16)-ban:

- (16) (a) *A kutya az udvarban ugat.*
 (b) *Az ember nem nézett senkire.*

Igaz, a (16) (b)-ben az *ember* jelentése *férfi*, könnyű azonban olyan példát is találni, ahol az *ember* fogalma egy *embersoport* fogalmára szűkül le:

- (17) (a) *Az őryöngve ünnepöl embereket nézük.*
 (b) *Az emberek feldönve és vakon vízszintesen fekusznak.³*

g) A jogi nyelvben vagy a jogi nyelvhasználattal token mondatokban gyakran találko-zunk referencia nélküli határozott főnévi szerkezetekkel:

- (18) (a) *A becsületes megtaláló jutalmat kap.*
 (b) *A törvény árhágása 5000 forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.*
 (c) *Az a tanuló, aki elérte a maximális pontszámot, felsőbb osztályba lép.*

Egyáltalán nem biztos, hogy van *becsületes megtaláló*, amint hogy nem biztos, hogy a *törvényt* egyáltalán *árhágja* valaki és hogy van *tanuló*, aki *elérte a maximális pontszámot*. Az egzisztenciális előfeltevések hiánya jellemző tulajdonsága a (18) típusú mondatoknak.

h) A jövőre vonatkozó elhatározások, jóslások is sokszor tartalmaznak referencia nélküli határozott főnévi szerkezeteket:

- (19) (a) *Péter elhatározza, hogy gyermekeinek majd jobb életet biztosít.*
(b) *A legközelebbi pályázatot Péter fogja megnyerni.*

A (19) (a)-ban nem kell feltételeznünk, hogy *Péternek vannak gyermekeit* és a (19) (b)-ben

sem előfeltevés, hogy *lesz legközelebbi pályázat*.

Biztos vagyok abban, hogy *a)–h)*-val még koránisem merítettem ki a határozott főnévi szerkezetek előfeltevésével kapcsolatos problémákat. Az említett problémák azonban elegendőek annak bizonyítására, hogy a határozott főnévi szerkezetek egzisztenciális előfeltevésének vizsgálata fontos nyelvészeti kérdés. Az *a)* és *b)* problémákkal a későbbiekben részletesebben foglalkozom és többször érinteni fogom a *d)* problémát is.⁴ A többi kérdés részletes vizsgálatától azonban eltekintek.

Mielőtt még a következő előfeltevés-típus bemutatására térnék rá, még egy fontos megjegyzést kell tennem. A fentiekből kitűnik, hogy nem minden határozott főnévi szerkezetet viselkedik preszuppozíciós szempontból egyformán. Így például a tulajdonnevek általában mindig megtartják referáló tulajdonságukat, bármilyen kontextusba is ágyazzuk be őket. Ezti úgy is kifejezhetjük, hogy a tulajdonnevek minden lehetséges világban van referenciájuk.⁵ Ez nyilvánvalóan nem áll a többi határozott főnévi szerkezetre. A funkciónevek általában csak tematikus (vagy *topic*) helyzetben járnak egzisztenciális előfeltevéssel. Legvalószínűbb képet talán a bitokos személynévragot tartalmazó határozott főnévi szerkezetek mutatnak.⁶

A határozott főnévi szerkezetek mellett a jelentéstani irodalomban legtöbbet tárgyalt preszuppozíciós szerkezet a faktív igékkel fűg össze. A faktív igék olyan igék, amelyek használatánál a *hogy* kötőszós melléknondat által kifejezett tényállás igazságát tételezzük fel.

Például:

- (20) (a) *Péter elfelejtette, hogy a kulcs a zsebében volt.*
(b) *Anna bosszankodott azon, hogy Péter későn jött haza.*

A (20) (a) előfeltevése *A kulcs Péter zsebében volt*, a (20) (b) előfeltevése pedig, hogy *Péter későn jött haza*. Mivel a faktív igékkel külön fejezetben foglalkozom, ezt az igazságot itt most nem mutatom be részletesebben.⁷ Annyit azonban már e helyen is meg kell jegyez-nem, hogy a faktív előfeltevések is felfoghatók egzisztenciális előfeltevésként, mint ahogy erre már az előző fejezetben is utaltunk. Az egzisztencia ebben az esetben nem egyedeekre (vagy halmazokra), hanem tényekre vonatkozik.

2.3. AZ INCHOATÍV IGÉK

Az inchoatív igékhez tartoznak szűkebb értelemben azok az állapotváltozást jelentő igék, amelyeknél az állapotváltozás nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is mérhető. Ilyenek: *megbetegszik, elszegényedik, megszépül, megcsúnyul, megbarácsol, megválnak*. Mindezeknél az igéknel az állapotváltozás következménye új minőség: aki megbetegszik, az beteg lesz, aki elszegényedik, szegény lesz, aki megcsúnyul, csúnya lesz stb. Tágabb értelemben az inchoatívumokhoz tartozik azonban minden olyan állapotváltozást jelentő ige, amelynél az egyes állapotok elkülöníthetők egymástól. Ezért például sok, de nem minden, mozgást jelentő ige is ide tartozik: inchoatívum az *elutazik, bemegy, kijön*, de nem az *utazik, megy, jön*. Mivel az inchoatívumokkal is külön kívánok foglalkozni, itt megelégszem néhány példával:⁸

- (21) (a) *Péter megbetegedett.*
 (b) *Anna hamar felébredt.*
 (c) *Az idő megjavult.*
 (d) *A macska kijött a szobából.*

Jelöljük a (21) mondatok „inherens” időpontját t_0 -val.⁹ Akkor áll: a (21) (a) esetében előfeltevés, hogy *Péter valamely t_0 -nál korábbi időpontban egészséges volt*, a (21) (b) esetében előfeltevés, hogy *Anna valamely t_0 -nál korábbi időpontban aludt*, a (21) (c) esetében előfeltevés, hogy *Az idő valamely t_0 -nál korábbi időpontban rossz volt*, és végül a (21) (d) esetében előfeltevés, hogy *A macska valamely t_0 -nál korábbi időpontban a szobában volt*.

[...]

2.5. A FŐNEVEK

Altalános felfogás szerint az állítmányként használt főneveknek is lehetnek előfeltevések.¹⁰

(37) *Péter agglegény.*

E mondat jelentését így szokás elemezni: Ez a mondat azt állítja, hogy *Péter nem nős*, és előfeltevésként tartalmazza a következőket: *Péter férfi, Péter felnőtt és Péter embert lény*. Ha tudnivaló a (37)-et tagadjuk:

(38) *Péter nem agglegény,*

akkor nem azt tagadjuk, hogy *Péter férfi*, sem azt, hogy *Péter felnőtt*, sem pedig azt, hogy *Péter embert lény*, hanem kizárólag azt, hogy *Péter nem nős*. Amit a tagadás érintetlenül hagy, az pedig előfeltevés.

A (37) példa elemzése feltetelezi, hogy az *agglegény* szemantikai jegyekre bontható és hogy ezek közül a szemantikai jegyek közül némelyek az állítot, mások pedig a preszup-

pozíciós jelentést adják. A (37)-tel kapcsolatos előfeltevések vizsgálata megköveteli a szemantikai jegyekkel történő elemzés néhány kérdésének részletesebb tárgyalását, aminek külön fejezetet szenteltek. Céltom annak bizonyítása lesz, hogy a főnevek általában nem tartalmaznak olyan jegyeket, amelyek előfeltevéseket indukálnának. Ezzel összefüggésben azt is kimutatom majd, hogy az úgynevezett szelekciós jegyek nem előfeltevést előidéző jegyek.

2.6. A MELLÉKNEVEK

A melléknévek összehasonlító szerkezetekben járhatnak előfeltevéssel:¹¹

(39) (a) *Anna csúnyább, mint Kati.*

(b) *Péter konokabb, mint János.*

(c) *Az előző helyünk naposabb volt, mint a mostani.*

A (39) (a) előfeltevése, hogy *Anna és Kati csúnya*, a (39) (b)-é, hogy *Péter és János konok és végül a (39) (c)-é, hogy Az előző és a mostani helyünk napos.*

A melléknévek preszuppozíciós viszonyai sok érdekes kérdést vetnek fel, ezért velük külön fejezetben foglalkozom.¹²

2.7. AZ IS, A CSAK, VALAMINT A MÉG ÉS A MÁR

Ezeknek a szócskáknek elsődleges funkciója, hogy a mondatokba bizonyos előfeltevéseket és kontextusfeltevéseket vezessenek be.¹³

Például:

(40) (a) *Anna is megérkezett.*

(b) *Csak Anna érkezett meg.*

(40) (a) előfeltevése, hogy *Annán kívül még másvalaki is megérkezett*, a (40) (b)-é pedig az, hogy *Anna megérkezett*. A (40) mondatok nem tagadhatók olyan egyszerűen, mint az eddig tárgyalt preszuppozíciós szerkezeteket tartalmazó mondatok. Eppen ezért az előfeltevések megállapításához a *nem igaz*-t kell felhasználnunk:

(41) (a) *Nem igaz, hogy Anna is megérkezett.*

(b) *Nem igaz, hogy csak Anna érkezett meg.*

Az is-nek egyetlen funkciója a szóban forgó előfeltevése bevezetése. A csak-nak a fenti említett előfeltevésen kívül ezzel szemben van még egy jelentése, tudniillik az, hogy valami a várakozásunkkal szemben történik, (40) (b) esetében például, hogy *Annán kívül mások érkezését is vártuk*, *(de csak Anna érkezett meg)*. Ez azonban nem előfeltevése, hanem állítás, ami a (41) (b)-ben már nincs jelen.

A még egyik jelentésében fokozó szó. Ebben a jelentésében hasonló szerepet játszik, mint az *is* kötőszó: előfeltevéseket vezet be.

- (42) (a) *Péter autója még nagyobb, mint Pistáé.*
 (b) *Ez a feladat még nehezebb, mint az előző.*

A még fokozó szó nélkül a (42) összehasonlító szerkezetek nem tartalmaznak előfeltevést (a határozott főnévi szerkezetekhez kapcsolódó előfeltevéseken kívül). A még jelentése miatt azonban (42) (a)-nak már előfeltevése, hogy *Pista és Péter autója nagy* és a (42) (b)-nek is előfeltevése, hogy *Ez és az előző feladat nehéz volt*. A még fokozó szónak az összehasonlító szerkezetekben betöltött szerepével részletesen foglalkozom a melléknevekről szóló (4.) fejezetben.

- (43) (a) *Péter még alszik.*
 (b) *Péter már alszik.*

(43) (a) előfeltevése, hogy *Péter a (43) (a) elhanyaglása előtt aludt*, és a (43) (b) előfeltevése, hogy *Péter a (43) (a) elhanyaglása előtt nem aludt*. A (43) (a) előfeltevése tehát (43) (b) előfeltevéseinek fordítottja (tagadása), és viszont: a (43) (b) előfeltevése a (43) (a) előfeltevéseinek tagadása. Érdekes megfigyelni, hogy a (43) (a) mondat tagadása nem a (44) (a) és a (43) (b) mondat tagadása sem a (44) (b), hanem éppen fordítva, a (43) (a) mondat tagadása a (44) (b) és a (43) (b) mondat tagadása a (44) (a).

- (44) (a) *Péter még nem alszik.*
 (b) *Péter már nem alszik.*

Tudnillik az *Alszik még Péter?* kérdő mondatra adott válasz nem lehet a (44) (a), hanem csak a (44) (b), és a *Péter alszik már?* kérdő mondatra adott tagadó válasz sem lehet a (44) (b), hanem csak a (44) (a).

2.8. A FOKUSZ

N. Chomsky szerint a mondatoknak sokszor van egy kiemelt része, fókusza, és amikor a mondatnak van fókusza, akkor a mondatnak a fókuszon kívüli része előfeltevése.¹⁴ A következő mondatokban e fel fogás szerint az álló részek a fókusz jelölők, és a megfelelő előfeltevéseket megkapjuk, ha a fókuszt névmással helyettesítjük:

- (45) (a) *Szobájában Anna írja szorgalmasan a dolgozatot.*
 (b) *Anna szorgalmasan írja a dolgozatot szobájában.*
 (c) *Anna a dolgozatot írja szorgalmasan szobájában.*
 (d) *Anna szobájában írja szorgalmasan a dolgozatot.*

Ha feltehetően csak a tagadás érinti, akkor a (45) (a) előfeltevése: *Valaki írja szobájában szorgalmasan a dolgozatot*, a (45) (b) előfeltevése: *Anna szobájában szorgalmasan írja a dolgozatot*, a (45) (c) előfeltevése: *Anna valahol írja szorgalmasan a dolgozatot*. Amint azonban erre már többen rámutattak, nem egészen világos, hogy a fókusz minden esetben előidéző-e előfeltevést.¹⁵ Előfeltelevés helyett talán helyesebb *háttér*-ről (*background*) beszélni. Az aktuális mondattagolásnak más szempontból viszont kétségtelenül fontos szerepe van az előfeltevések szempontjából. Erről külön fejezetben lesz szó.¹⁶

[...]

2.1.1. A KORLÁTOZÓ ÉS NEM KORLÁTOZÓ VONATKOZÓI MELLÉKMONDATOK

A korlátozó és nem korlátozó mellékmondatokat lényeges szintaktikai és szemantikai tulajdonságok különböztetik meg egymástól.¹⁷ Az (50)-ben korlátozó, az (51)-ben pedig nem korlátozó vonatkozó mellékmondatokat találunk:

(50) (a) *Az az ember aki szorgalmas volt, jól meg tudott élni.*

(b) *Tegnap találkoztam azzal a barátommal, aki Amerikában élt.*

(51) (a) *Péter, aki mindig szorgalmas volt, megnyerte a pályázatot.*

(b) *A legjobb barátom, aki egyébként Amerikában él, tegnap nálam járt.*

Az (50) mondataival szinonimák az (52) alatti jelzős szerkezetet tartalmazó mondatok, az (51)-ke] pedig az (53) alatti mellérendelt összetett mondatok:

(52) (a) *A szorgalmas ember jól meg tudott élni.*

(b) *Tegnap találkoztam az Amerikában élő barátommal.*

(53) (a) *Péter mindig szorgalmas volt és megnyerte a pályázatot.*

(b) *A legjobb barátom Amerikában él és tegnap nálam járt.*

A korlátozó vonatkozó mellékmondat szerves része annak a módosított főnév (főnévi szerkezet) fogalmi (szemantikai) jellemzésének, amelyet módosít. Az (50) (a)-ban állítástunk a korlátozó vonatkozó mellékmondat miatt csak az emberek egy részét határozza meg, tudnivaló azokra, akik szorgalmasak voltak. Hasonlóképpen (50) (b)-ben nem azt állítom, hogy *a barátommal találkoztam*, hanem *azzal a barátommal*, aki Amerikában él. A korlátozó vonatkozó mellékmondatban adott információ elválasztóhatatlan tehát a módosított főnévtől. A nem korlátozó mellékmondatoknál más a helyzet. Ha az ilyen mellékmondatot elhagyjuk, még mindig teljes információt kapunk (*Péter megnyerte a pályázatot*, illetve *A legjobb barátom tegnap nálam járt*). Bár a nem korlátozó vonatkozó mellékmondat is módosít főnévet, az ebben a mellékmondatban foglalt információ nem része a főnév jellemzésének. Más szóval erre az információra nincs szükség ahhoz, hogy a főnév által jelölt személyt vagy tárgyat azonosítani tudjuk. Ezt fejezi ki az a körülmény is, hogy az ilyen alárendelt mellékmondat mindig egy mellérendelt mellékmondat. Az (51)-

ben a főmondat képviseli a fő információt és a mellékmondat az alárendelt vagy mellékinformációt, az (50)-ben ezzel szemben a mellékmondat tartalma része a fő információnak. A fenti megfontolások után meglepőnek és furcsának tűnik, hogy a jelentéstani irodalmában sokszor találkozzunk azzal az állítással, hogy a nem korlátozó vonatkozó mellékmondatok előfeltevések.¹⁸ Ez a számomra nyilvánvaló félreértés abból adódik, hogy a tagadás nem érinti a mellékmondat tartalmát:

- (54) (a) *Nem igaz, hogy Péter, aki mindig szorgalmas volt, megnyerte a pályázatot.*
 (b) *Nem igaz, hogy a legjobb barátom, aki egyébként Amerikában él, tegnap nálam járt.*

Ez azonban minden mellékmondatra áll, hiszen alárendelt összetett mondat tagadása mindig a főmondat tagadását jelenti. Ebből arra következtethetünk, hogy a negációs teszt nem alkalmas az összetett mondatok előfeltevéseinek megállapítására. Az a fel fogás tehát, mely szerint az (51) (a)-nak előfeltevése, hogy *Péter mindig szorgalmas volt és az (51) (b)-nek előfeltevése, hogy A legjobb barátom Amerikában él* a negációs teszt mechanikusa

alkalmazásából adódik. Erre a kérdésre az alábbiakban még visszatérünk.

A nem korlátozó vonatkozó mellékmondat nem előfeltevése, hanem egy, a fő információnak alárendelt állítás. A korlátozó vonatkozó mellékmondat ezzel szemben, mint láttuk, az (50) (a), illetve az (50) (b) határozott főnévi szerkezet része. A határozott főnévi szerkezethez viszont már kapcsolódik előfeltevése. Az (50) (a)-nak tehát előfeltevése, hogy *Volt szorgalmas ember*, az (50) (b)-nek pedig előfeltevése, hogy *Van egy barátom, aki Amerikában él*. Nem a korlátozó vonatkozó mellékmondat tehát az előfeltevése, hanem az ilyen mellékmondat része lehet egy határozott főnévi szerkezetnek, amely egzisztenciális előfeltevéshöz kapcsolódik.

[...]

2.14. A LEXIKAI ÉS SZINTAKTIKAI ELŐFELTEVÉSEK

Definíció:

S' lexikai előfeltevése az S mondatnak, ha

- (a) S' előfeltevése S-nek és
 (b) S'-t az S-ben szereplő valamely lexikai elem idézi elő.

A definícióból világosan látszik, hogy a lexikai előfeltevése nem a szótárnak vagy szótar valamely elemének előfeltevése. Szavaknak, lexikai elemeknek nincs előfeltevése, és nem is lehet előfeltevése. A lexikai előfeltevése fogalma arra utal, hogy a mondat előfeltevéseinek forrását az e mondatban szereplő valamely lexikai elem szemantikai tulajdonságaiban kell keresnünk. Ennek megfelelően a lexikai előfeltevéseket kifejező jelentésszabályoknak figyelemmel kell lenniük a szóban forgó lexéma szemantikai tulajdonságaira is. Így például az úgynevezett faktív előfeltevéseket (vö. 2.2.) a faktív igei idézik elő. Ha az ilyen igei szemantikai jellemzésére elegendő a [+faktív] jegyet megadni, akkor a faktív előfeltevések megfogalmazásában is elegendő erre a jegyre hivatkozni. A lexikai előfeltevésekre példa

még a 2.4. pontban tárgyalt inchoativumok, a 2.5. pontban tárgyalt néhány további igecsoport ígél, néhány melléknév (vö. 2.6.), a 2.7. alatt említett szócscák.

A komplexen ter halmaz, vagyis a nem lexikai előfeltevések előidézője szintaktikai szerkezet. Ezekre az előfeltevésekre az jellemző, hogy az előfordulásuk független az őket előidéző szintaktikai szerkezet szemantikai anyagától. Így például a határozott főnévi szerkezetben tetszőleges főnév szerepelhet, vagy az emfátkus mondatokban is mindegy, hogy melyik elem kap nyomatékot. Az irrális feltevést kifejező feltevéles mondat előfeltevése is független attól, hogy a feltevéles mondatban milyen lexikai elemek szerepelnek. A nem lexikai előfeltevések szintaktikai előfeltevéseknek is nevezhetők és így definiálhatók:

Definíció:

S⁺ szintaktikai előfeltevése az S mondatnak, ha

- a) S⁺ előfeltevése S-nek és
- b) S⁺-t az S-ben szereplő valamely szintaktikai szerkezet idézi elő.

2.15. AZ UNIVERZÁLIS ÉS IDIOSZINKRATIKUS ELŐFELTEVÉSEK

Definíció:

Legyen L egy adott és L₁ egy tetszőleges nyelv; legyen továbbá S_L és S⁺_{L₁}. Az S⁺ előfeltevése, amely az S-ben található PSZ preszuppozíciós szerkezethez kapcsolódik, univerzális, ha valahányszor PSZ előfordul valamely L₁ tetszőleges S⁺ mondatában, S⁺ előfeltevése S⁺-nak.

Ez a definíció feltételezi, hogy a preszuppozíciós szerkezetek általánosan jellemezhetők. Ez a feltételezés jogos, hiszen amint a preszuppozíciós szerkezetek előidéző tulajdonságait a logika nyelvére lefordítjuk, általános jellemzést kapunk. A logikában a határozott főnévi szerkezetek jellemzése már nem kapcsolódik egy adott nyelvhöz. Ugyanez áll a többi preszuppozíciós szerkezetre vonatkozóan is.

A fenti definícióból az is kiderül, hogy itt is úgynevezett implikatív univerzáléval van dolgunk. Más szóval, az univerzális előfeltevése nem azt jelenti, hogy ennek az előfeltevések minden nyelvben elő kell fordulnia, hanem csak azt, hogy ha az ilyen előfeltevést előidéző preszuppozíciós szerkezet előfordul valamely nyelvben, akkor a szóban forgó előfeltevése is fellép ebben a nyelvben.

Ebben az értelemben az eddig tárgyalt előfeltevéstípusok mind univerzálisak, amiről könnyen meggyőződhetünk. Az ilyen előfeltevések jellemzése tehát nem lehet része egy adott nyelv grammatikájának. Tárgyalásuk az általános jelentésselmetel körébe tartozik.

Kérdés most már, hogy vannak-e nem univerzális előfeltevések is. Mivel az egyes nyelvek lexikai állaga, valamint szintaktikai szerkezete lényegesen különbözik egymástól, egyáltalán nem lenne meglepő, ha találnánk egy adott nyelvhöz kötött, nem univerzális (vagy idioszinkratikus) előfeltevéseket is. Erdemes megjegyeznünk, hogy sokak szemében

a nem univerzális, adott nyelvhöz kötött előfeltevés létezése a bizonyítéka annak, hogy az előfeltevés nyelvi kategória. Ha ugyanis minden előfeltevés-típus minden nyelvben előfordulna és minden nyelvben hasonló tulajdonságokkal rendelkezne, akkor – így az érv – csak a logika számára lehet érdekes, de nem a nyelvészeti szemantika számára. Nem kell talán külön hangsúlyoznom, hogy ezzel a feltevéssel melyik nyelvben nem éretek egyet. A nyelvi univerzálék kutatása, felderítése a nyelvspecifikus tulajdonságoknál többet mond a nyelv lényegéről.

Az alábbiakban bemutatom néhány idioszinkratikus előfeltevést.

(a) Az angolban a praesens perfectum egy érdekes tulajdonsággal rendelkezik:¹⁹

(61) *Einstein has visited Princeton.*

Ha ebben a mondatban *Einstein*-ről és nem *Princeton*-ról állítunk valamit,²⁰ akkor a (61)-nek nemcsak az az előfeltevése, hogy *Van valaki, akit Einsteinnek hívnak*, hanem az is, hogy *Einstein még el*. Az utóbbi előfeltevés sok más nyelvben, így a magyarban is, csak explicit jelentéssel fejezhető ki. Ez az előfeltevés a praesens perfectum kategóriájához kapcsolódik. Nem áll azonban, hogy ez az előfeltevés mindannyiszor fellep, valahányszor egy nyelv rendelkezik a praesens perfectum kategóriájával, hiszen a többi germán nyelvben nem lép fel az angolhoz hasonló előfeltevés.

b) Az angol *any* és *every* kvantorok között egyik leglényegesebb különbség preszuppozíciós jellegű.²¹ Amíg *any* közbülső az egzisztenciával szemben, addig *every* egzisztenciát feltételez fel.

(62) (a) *Any book which appeared was sold.*

(b) *Any book which might have appeared was sold.*

(63) (a) *Every book which appeared was sold.*

(b) *+Every book which might have appeared was sold.*

A (63) (b) mondat elfogadhatatlan, mert *every* egzisztenciális előfeltevéshez kapcsolódik, ugyanakkor a mondatban csak lehetőségéről van szó. (*Minden olyan könyv, amely esetleg megjelent, elkel*). Ezt a különbséget a francia is ismeri:

(64) (a) *Je rendrai la compagnie responsable de tout retard.*
(b) *Je rendrai la compagnie responsable de chaque retard.*

A két mondat között a jelentésbeli különbség abban áll, hogy a (64) (a)-ban valóban volt lemaradás (előfeltevés), míg a (64) (b)-ben a lemaradásnak csak a lehetősége állt fenn. c) Sokszor az előjárások is hordozhatnak preszuppozíciós különbséget. Így például a (65) (a)-nak az előfeltevése, hogy *Az ajándékok megkaptam*, míg ez az előfeltevés a (65) (b)-ben nincs jelen.

(65) (a) *Ich freue mich über das Geschenk.*
(b) *Ich freue mich auf das Geschenk.*

Hasonló példákat más nyelvekben is találhatunk. A franciában a (66) (a) és (b) között az a különbség, hogy a (66) (a)-ban előfeltevés, hogy *Vannak gyerekeim*, míg a (66) (b)-ben ez az előfeltevés nincs jelen:

- (66) (a) *J'achète une maison à mes enfants.*
(b) *J'achète une maison pour mes enfants.*

A *pour* előljárású közöttük az egzisztenciával szemben: házat már most is vehetek majdan születendő gyermekeim számára.

d) Egyes nyelvekben képzők is hordozhatnak preszuppozíciós különbséget. A svédben például a *-fri* fosztóképző sokszor azzal az előfeltevéssel jár, hogy amittől megfoszt, az jó, míg a *-lös* fosztóképző azt az előfeltevést indukálja, hogy amittől megfoszt, az rossz.²²

- (67) (a) *Jag är idag arbetsfri.*

(*Ma nincs dolgom.*)

(b) *Jag är tyvärr arbetslös.*

(*Sajnos, munka nélkül vagyok.*)

- (68) (a) *Jag är idag föräldrafri.*

(*Ma szabad vagyok, szülein éppen nincsenek itthon.*)

(b) *Jag är föräldralös.*

(*Árva vagyok.*)

Ez a preszuppozíciós különbség magyarázza meg azt is, hogy miért lexikalizálódott a svédben a *portofri* (*bérmentes*), *giffri* (*mérget nem tartalmazó*) és a *risfri* (*rizikó nélküli*) szó. Bizarrnak hatna, ha ezekben a *-fri* képző helyett a *-lös* képző szerepelne: *portolös*, *giflös*, *risklös*. Ezek ugyanis azt sugallnák, mintha jó dolog lenne az, hogy valamitért bért fizetünk, vagy hogy valami mérget tartalmaz, vagy hogy valami veszéllyel jár. A *-lös* fosztóképző viszont előfordul a következő szavaknál: *meningslös* (*értelmenlen*), *tandlös* (*fogatlan*), *chanslös* (*kilátástalan*). Ezeknél viszont a *-fri* fosztóképző használata keltező bizarr hatást: a *tandfri* például azt sugallná, mintha jó dolog lenne fogatannak lenni. e) A lengyelben a toldalekös és a körülírt fokozást tartalmazó összehasonlító szerkezetek közötti különbség is az előfeltevésekben keresendő.²³

- (69) (a) *Janina jest ładniejsza niż Elina.*

(*Janina szebb, mint Elina.*)

(b) *Ten film jest dłuższy niż tamten.*

(*Ez a film hosszabb, mint amaz.*)

- (70) (a) *Janina jest bardziej ładna niż Elina.*

(b) *Ten film jest bardziej ładny niż tamten.*

A (49)(a)-ban nem előfeltevés, hogy *Elina szép*, a (70) (a)-ban viszont az. Hasonlóképpen a (69) (b)-ben sem előfeltevés, hogy *A másik film hosszú*, a (70) (b)-ben viszont éppen ez az előfeltevés lép fel.

Könnyű belátni, hogy itt a lengyelre jellemző idioszinkratikus előfeltevésekről van szó, hiszen kétféle fokozást más nyelv is ismer (angol, skandináv nyelvek stb.), de ezekenél a kétféle fokozás közötti különbség nem preszuppozíciós jellegű.

A példákat könnyen szaporíthatnánk, ennyi is elegendő azonban annak igazolására, hogy nem kis számmal vannak univerzális, idioszinkratikus előfeltevések is. Az egyes nyelvek közötti szemantikai különbség abban is megnyilvánul, hogy miképpen viszonyul egymáshoz az explicit és implicit jelentés. Egyik nyelvben implicit módon is kifejezhető az, amit egy másik nyelvben csak explicit módon tudunk kifejezni.²⁴

Az idioszinkratikus előfeltevések jellemzése nem az általános jelentésemeléthez, hanem az adott nyelv grammatikájához tartozik.

Ezzel meg is indokoltuk ezt az osztályozást: azért fontos tudnunk, hogy valamely előfeltevés univerzális vagy idioszinkratikus-e, mert a válasznak megfelelően vagy az általános jelentésemelésbe, vagy pedig az adott nyelv grammatikájába kell beépítenünk. Mi indokolja azonban a 2.13. és 2.14. osztályozást? Az egzisztenciális és nem egzisztenciális előfeltevések között döntő különbség van a tekintetben, hogy az egzisztenciális előfeltevések nem teljesülése befolyásolja a mondat igazságértékét, míg a nem egzisztenciális előfeltevések között pedig azért fontos különbséget tenni, mert a nyelvésszeli nem lexikai előfeltevések között mindig jár ezzel a következménnyel. A lexikai és leírás számára ismernünk kell a preszuppozíciós szerkezeteket. Ez utóbbiaknak jellemzése szempontjából meg egyáltalán nem közbülső, hogy lexikai vagy szintaktikai jelentésszeli van-e szó.²⁵ Természetesen egy lexikai eredetű előfeltevés lehet tartalmai tekintve egzisztenciális és nem egzisztenciális. Hasonlóképpen egy szintaktikai eredetű előfeltevés is lehet tartalmai tekintve egzisztenciális és nem egzisztenciális.

JEGYZETEK

1. Az előfeltevések fogalma

¹ Mivel itt „rejtett” állításokról van szó, amelyekre, ha explicité akarjuk őket tenni, ki kell fejtenünk, helyesebb itt a *kijelentés* terminust használnunk. A *mondat* terminus itt félreértésekhez vezethetne.

A *kijelentés* régebbi terminussal *fiel*, elsősorban logikai fogalom, a *mondat* viszont nyelvésszeli kategória. Egy kijelentő mondat tartalma egy kijelentés, éppen ezért a kijelentés nyelvésszeli kategória is. A *mondat* és kijelentés kategóriához hozzá kell még vennünk a *megnyilatkozás* kategóriáját. Egy adott mondat sokféle beszédhelyzetben fordulhat elő, és a beszédhelyzeti függően új jelentésemeléssel gazdagodhat. A megnyilatkozás egy adott mondat aktuális használatára, megvalósulására, amiből már következik, hogy itt pragmatikai kategóriáról van szó.

A fent említett három kategóriát világosan el kell határolnunk egymástól. A magyar nyelvésszeli irodalomban sem a *kijelentés*, sem pedig a *megnyilatkozás* terminus még nem honosodott meg. A német, angol és francia nyelvésszeli irodalomban azonban ezeket a kategóriákat már régóta használják:

mondat	kijelentés	Aussage	Äußerung
sentence	proposition	proposition	utterance
phrase	proposition		énoncé

Az x előfeltevése y reláció, mint alább látni fogjuk, tulajdonképpen kijelentések és nem mondatok közötti reláció, egyszerűség kedvéért azonban általában azt fogjuk mondani, hogy az x mondati prezsupponálja az y mondatot.

² Ezt az álláspontot képviseli Russell (1905). Híres példája a

(1) *Franciaország jelenlegi királya kopasz.*

amely szerint három kijelentést foglalt magában: az első kijelentés egzisztenciára, a második unicításra vonatkozik, a harmadik pedig a *kopasz* predikátumot foglalja magában. (1) tehát valóban ezt jelenti:

(2) *Franciaországnak van királya és Franciaországnak csak egy királya van és Franciaország királya kopasz.*

A (2) a konjunkcióra vonatkozó logikai törvény értelmében több különböző esetben lehet hamis: a) vagy nincs Franciaországnak királya, b) vagy Franciaországnak több királya van, c) vagy a francia király nem kopasz. Ezzel azonban még nem merítettük ki az összes lehetséget (elvéileg összesen hét különböző lehetségségünk van): lehet ugyanis, hogy Franciaországnak több királya van és egyik sem kopasz. A logikailag lehetséges hét esetet azonban mégsem tudjuk kimeríteni, mert a (2)-ban foglalt kijelentések nem függetlenek egymástól. Az unicítás például *mindig* alá van rendelve az egzisztenciának. Ha az egzisztenciális kijelentés nem teljesül, akkor az unicításra vonatkozó kijelentés sem teljesülhet és fordítva, ha az unicításra vonatkozó felíttel teljesül, akkor szűkséggé válik a teljesülésnek kell az egzisztenciára vonatkozó kijelentésnek. A harmadik kijelentés, amely a francia király kopaszására vonatkozik, is csak akkor teljesülhet, ha az egzisztenciára vonatkozó kijelentés teljesül. Ennek következtében nem állhat elő az az eset, hogy például Franciaországnak nincs királya, és Franciaország királya nem kopasz, de igaz az unicítás: Franciaországnak csak egy királya van.

Jegyezzük meg még, hogy Russell később módosította eredeti álláspontját, bár lényegében új elemzése is kiküszöbölte a prezsuppozíciókat.

³ Ez Frege (1892) álláspontja. Frege többek között a

(1) *Kepler nyomorúságban halt meg*

mondatot elemzi. Szerinte, ha az (1)-t állítjuk, akkor fel tesszük, hogy a *Kepler* tulajdonság van referenciája. Ez a feltevés nem képezi részét az (1) tulajdonképpeni jelentésének. Ha ugyanis ez így volna, akkor az (1) tagadása nem a (2), hanem (3) lenne.

(2) *Kepler nem halt meg nyomorúságban.*

(3) *Kepler nem halt meg nyomorúságban, vagy a Kepler tulajdonságban nincs referenciája.*

Márpedig az (1) tagadásán mindenki (2)-at és nem (3)-at érti. Frege azt is megállapítja, hogy (1)-nek és a (2)-nek azonosnak az előfeltevései, tehát a tagadás érinthetetlenül hagyja az előfeltevéseket. Frege gondolatait az előfeltevésekről igen gazdagok. Valójában három különböző előfeltevéss-fogalmat találhatunk meg nála: a) a szemantikai előfeltevéss-fogalmat, amely gondolatok (Ge-danken) közötti reláció, b) a pragmatikai előfeltevéss-fogalmat, amely személyek, beszédsszituációk és gondolatok közötti reláció és végül c) az asszeriórikus előfeltevéss-fogalmat, amely a beszélő

beszédaktusa tulajdonképpen: „illocutionary act”) és egy kijelentés közötti reláció. Vö. erre vonatkozóan Atlas (1975a) érdekes tanulmányát.

Az előfeltevés fogalmát nem Frege fedezte fel. A logikában Hiszpániai Pétertől (XIII. század, ismert műve a „Summulae Logicales”), a Port-Royal-i iskolán át Kantig a legjobb logikai értékezés valamilyen formában utalt az előfeltevésekre.

⁴ Katz (1972) mutat arra, hogy a (8) nem egészen ekvivalens a (7)-kel: a (7) definíció nem jár ugyanazokkal a nehézségekkel, mint amilyeneket a (8) felvet. A jelenléstani irodalomban azonban többnyire ezt a két megfogalmazást ekvivalensnek tekintették. Vö. például Keenan 1971.

⁵ Strawson (1950) Frege mellett, Strawson (1964) Frege ellen érvel. És Strawson (1950) óta igen megőnt az ezzel a kérdéssel foglalkozó irodalom. A nyelvészek közül Katz (1972), Geach (1950) nyomán is Frege mellett szállt síkra. Geach szerint (l. m. 33. o.) Russel okoskodása a kérdés-soron alapuló téves okoskodás egyik példája (fallacy of many-questions). Mi is ebbe a hibába esünk, ha például *igen*-nel vagy *nem*-mel felelünk a következő kérdésre:

(1) *Boldogabb most a felesége halála után?*

Ez a kérdés ugyanis három kérdést foglal magában:

(2) *Volt egyáltalán felesége?*

(3) *Meghalt?*

(4) *Azóta boldogabb?*

A (2) kérdést csak akkor tehetjük fel, ha az (1) kérdésre *igen*-lő a válasz. Ha az (1)-re *nem*-mel felelünk, akkor a (2) kérdés fel sem tehető (*does not arise*). Használóképpen a (3) csak akkor kérdezhető, ha a (2)-re adott válasz *igen*-lő. Ha a (2)-re *nem*-mel felelünk, akkor a (3) nem kérdezhető. Ha egy kérdés nem tehető fel, akkor nem válaszolhatunk rá sem *igen*-nel, sem pedig *nem*-mel. Ilyen esetben csak azt mondhatjuk, hogy a kérdésfeltevés helytelen vagy a kérdés értelmetlen.

Geach értelése első pillanatra igen vonzó, és éppen ezért hajlamosak vagyunk arra, hogy komolyabb átgondolás nélkül igaznak fogadjuk el. Kurda azonban helyesen mutat rá arra, hogy Russel- és a Frege-féle álláspont között vitát. Vö. Kurda, 1974.

⁶ Az itt és a későbbiekben használt logikai fogalmak részletes tárgyalására vonatkozóan vö. például Reichenbach, 1947.

⁷ Kísérő elterő gondolatmenettel, de lényegében Katz (1972) is erre az eredményre jut.

⁸ Ilyen *következik* relációt ismer a logika: ez a *gyenge implikáció*nak nevezett reláció. A gyenge implikáció azonban nem felelhet meg az itt kitűzött célnak. Éppen ezért itt csak egy *if* logikai reláció definiálásáról lehet szó, amelyre egyrészt nem érvényes a modus tollens, másrészt a (8) definícióban szereplő tulajdonságokkal rendelkezik. Hogy egy ilyen reláció definiálása nem könnyű feladat, azt az eddigi kísérletek is világosan mutatják.

⁹ Vö. Keenan, 1971, 1972.

¹⁰ Ezekre a nehézségekre utal Kempson (1975) is i. m. 72–76. o.

Jegyezzük meg, hogy a (10) definíció nem zárja ki a tautológiákat, de ebben az esetben a tautológiák csak részhalmozatát képezik az előfeltevéseknek. A komplementer halmaz az „igazi” előfeltevéseket tartalmazza. Ugy látszik tehát, hogy a tautológiák kizárására minden, a (10)-hez hasonló definícióban külön kikötést kell tennünk.

¹¹ L. a 6. f.

¹² A pontok további értékek helyett állnak. Például A = igaz és B = sem nem igaz, sem nem hamis, A = sem nem igaz, sem nem hamis és B = igaz stb.

¹³ Vö. a 8. f. 54. j.

¹⁴ Erdemes elgondolkozni például azon, hogy milyen igazságértéket rendeljünk hozzá három-értékű logikában a következő mondathoz:

(1) *Péter megjött, és Anna vagy sajnálja, hogy Péter megjött, vagy örül neki.*

¹⁵ A (15) (b) implikáció tautológia és ezért mindig igaz.

¹⁶ A materiális implikációnak is van nyelvészeti alkalmazása, hiszen a feltevelés mondatok logikai-szemantikai leírása elképzelhetően a materiális implikáció nélkül. Vö. 8. f. 54. j. Nem azt kívánom tehát állítani, hogy a materiális implikáció nem érdekes nyelvészeti, hanem azt, hogy az előfeltevések leírásánál nem jöhet szóba, mivel nem használható fel az előfeltevések de-finiíciójában szereplő *következik* reláció explicitálására.

¹⁷ Ez érdekes tulajdonsága a legtöbb állapotráltozást jelentő igének. Vö. 5. f.

¹⁸ Vö. Karttunen, 1971b.

¹⁹ L. alább.

²⁰ Erre tesz kísérletet Kempson (1975:185–188). Ervelése azonban egyáltalán nem megegyező. Erdemes ebben az összefüggésben még egy problémára rámutatnunk. Az állapotráltozást jelentő igék többsége nem csak a (16)–(17) mondatnál példázott implikációval jár. A (16) (a) például előfeltevésként tartalmazza a következő kijelentést:

(1) *Péter valamikor nem volt gazdag.*

Ugyanakkor a (2) nem tartalmazza már az (1)-t:

(2) *Péter nem gazdagodott meg.*

Hasonlóképpen a (17) (a) feltelevézi a (3)-at:

(3) *Anna valamikor Budapesten volt.*

Ez azonban nem előfeltelevése a (4)-nek:

(4) *Anna nem utazott el Budapestről.*

[Itt most eltekintek az időviszonyok pontos megfogalmazásától. Az (1) és (3) előfeltevések megfogalmazása éppen ezért pontatlan.]

Ha már most (1)-et és (3)-at is implikációnak tekintenénk (Kempson érvelése szűkségtőlppen ezekre az esetekre is kiterjedne), akkor semmiféle különbség nem lenne az (1) és a (16) (b), valamint a (3) és a (17) (b) implikációk között. Māpedig ezt a különbséget világosan érezzük. Ez tehát ismét azt jelentené, hogy a két implikáció közti különbséget is pragmatikai eszközökkel kellene megmagyaráznunk. Miert kellene azonban minden szemantikai problémát a pragmatikába utalnunk? Csak azért, mert a szemantikában nem tudjuk megoldani?

Az implikációs elemzés híve Kempson-on kívül Wilsson (1975) is.

²¹ Ennek pontosabb megfogalmazását l. Katz, 1972:210–212.

²² A kiegészítendő kérdések logikai tulajdonságait Keenan és Hull (1973) vizsgálták meg részletesen. Az ő jellemzésük alapján a kiegészítendő kérdések előfeltevéseinek fogalma is pontosabban fogalmazható meg. Vö. különösen 450–453.

²³ Katz (1973) számára probléma a következő mondat előfeltevéseinek meghatározása:

(1) *Ki nem ette meg a süteményt?*

Az (1) azt feltelevézi, hogy *Valaki nem ette meg a süteményt.*

Ugyanakkor a (2)

(2) *Ki erre meg a süteményt?*

azt sugallja, hogy *Valaki megette a süteményt*. Az (1)-nek és a (2)-nak tehát ellentétes előfeltevéscik lennének annak ellenére, hogy az (1) tulajdonképpen a (2) tagadása. Katz-cal szemben azonban azzal érvelhetünk, hogy a kérdés mondatok előfeltevései nem határozhatók meg közvetlenül (ezt soha senki nem is állította), hanem csak egy logikailag definiált kérdés-felelet pár alapján. A Keanan–Huill-féle eljárás szerint nyilvánvaló, hogy a *(Ki nem ette meg a süteményt?, János)* párnak és a *(Ki ette meg a süteményt?, János)* párnak nem lehetnek azonosak a logikai következményei (implikáció), amiből már következik, hogy az (1)-nek és a (2)-nak nem lehetnek azonosak az előfeltevései sem.

Vannak azonban más jellegű problémák is. Reis (1977:34) rámutat arra, hogy sokszor előfordul, hogy két kérdés mondat, amelyek közül az egyik a *nem* tagadósztót tartalmazza, a másik viszont *nem*, teljesen ekvivalens:

- (3) (a) *Segítenél felmenni a zongorát?*
 (b) *Nem segítenél felmenni a zongorát?*
 (4) (a) *Péter beteg?*
 (b) *Péter nem beteg?*

A (3)-nak *nem* felel meg kijelentő mondat, a (4) (b) „kijelentő párja” meg a (4) (b)-nek csak egy jelentéscső fejezi ki, azt a jelentést, amely a (4) (b)-t a (4) (a)-val ekvivalenssé teszi, *nem* tudja kifejezni. Ugyanez vonatkozik egyébként a (3) (b)-re is, ha a feltevéles módban álló ígét kijelentő módban álló ígével helyettesítjük:

- (5) (a) *Segítség felmenni a zongorát?*
 (b) *Nem segítség felmenni a zongorát?*

A (3) (b), (4) (b) és (5) (b) mondatokban a *nem* *nem* jelent tagadást. Ezzel az esettel nyilvánvalóan külön kell foglalkozni.

²⁴ Definíciónk is azt bizonyítja, hogy igen nehéz elméleti keretben megmagyarázni azokat a szemantikai jelenségeket, amelyek tüntetnek az igazságfeltevéseken (a logikai szemantikán). Márpedig világos, hogy a természetes nyelvben igen sok olyan jelenséggel kell számolnunk, amely az eddigi logikai–szemantikai módszerekkel nem kezelhető.

A (3) eset tisztán pragmatikai magyarázata ellen az szól, hogy ezek az előfeltevések is nyelvi elemekhez kapcsolódnak, nem tagadhatók és megjósolhatók. Előfordulásuk nem függ a kontextustól. Helytelen lenne (bár igen sokszor ezt látjuk) a pragmatika körébe utalni egy jelenséget csak azért, mert logikai–szemantikai módszerekkel nem magyarázható.

²⁵ Könnyű belátni, hogy gyenge implikációról itt nem lehet szó, hiszen a gyenge implikációval megköveteltük, hogy *S* igaz legyen: ha *S* igaz, akkor *S* is az, ha *S* hamis, akkor abból nem következik semmi.

Gondolhatnánk arra, hogy az általunk definiált új relációt modális operátorokkal írjuk le. Valahogy így:

$$(1) S \Rightarrow S' \equiv_{\text{def}} \Diamond(S \wedge \sim S') \wedge \sim \Diamond(\sim S \wedge \sim S')$$

Ez azonban ekvivalens a (2)-kal:

$$(2) S \Rightarrow S' \equiv_{\text{def}} \Box(S \supset S') \wedge \Box(\sim S \supset S')$$

Ahol $\Rightarrow$ az előfeltevézés-reláció jele, $\Box$ a szűkségességi operátor (*szükséges, hogy*) és $\Diamond$ a lehetőségességi operátor (*lehet, hogy*). Azonnal láthatjuk azonban, hogy ebben az esetben megint

csak becsempésztük a definícióinkba az erős implikációt, a (2) képében ugyanis az szerepel. Egyébként nem világos előttem, hogy az (1) és (2) közötti ekvivalencia hogyan tartható fenn, ha az erős implikációt másfajta *következtetési* relációval helyettesítjük. Bellert (1974) javaslata már csak ezért sem elfogadható (i. m. 225. o.).

²⁶ Így például Fillmore, 1969:120, és Fillmore, 1971:276.
²⁷ A szerencse-felítélek és az illokúciós jelentés pontosabb megfogalmazására és részletes tárgyalására vonatkozóan vö. Austin, 1962. és Searle, 1969.
²⁸ Ez egyébként még mindig vita tárgya. A problémákról jó tájékoztatást nyújt Sadock könyve. (Sadock, 1974.)

²⁹ Vö. Lakoff, 1971a.
³⁰ Vö. Lakoff 1971b.
³¹ Az angol *and* és *but* kötőszók néhány pragmatikai tulajdonságát R. Lakoff (1971) vizsgálta meg. Egyébként R. Lakoff is a tagmondatokat összekapcsoló közös témát (*common topic*) az *and*-hez kapcsolódó előfeltevésnek véli. Szerinte az olyan mondat, mint például

(1) *My grandmother wrote me a letter yesterday and six men can fit in the back seat of a Ford.*

(i. m. 116. o.) ennek az előfeltevésnek a megsértése miatt elfogadhatatlan, Kempson azonban helyesen mutat rá arra, hogy megfelelő kontextus esetén (1) is jól értelmezhető (Kempson, 1975:58–59). Ha tehát a *közös téma* előfeltevés lenne, ez az előfeltevés mindig teljesülne. Márpedig csak a tauotógiák mindig igazak, amiből következik, hogy a *közös téma* tauotógiája lenne, ami persze abszurd eredmény lenne. Valójában a *közös téma* nem nyelvi probléma.

³² Az említett pragmatikai elvekre vonatkozóan vö. Grice, 1968. és Kempson, 1975. és leg-
 részletesebben Allwood, 1977. Megjegyzem, egyikünknek sem sikerült még oly mértékben pon-
 tosítani a kommunikációs elveket, hogy ezek többet mondjanak közüdt, majdnem triviális
 dolgoknál. Természetesen, sokszor igen fontos közüdt és triviálisnak tartott dolgokat is megfogal-
 mazni.

³³ A példa Lakoff-tól származik (1971a:117), és Kempson is elemzi (1975:143–144).
³⁴ Ez így nem egészen áll. Eddig ugyanis csak olyan implikátumokkal foglalkoztunk, amelyeket
 Grice *konverzációs implikátumok*-nak nevez (*conversational implicatures*). Grice azonban említett
 tesz egy másik fajta implikátumról is, az úgynevezett *konvenzionális implikátumok-ról* (*conven-
 tional implicatures*). Ezek az implikátumok nyelvi elemekhez kapcsolódnak, és így eléget tesznek
 a (47) kritériumnak. Ezenkívül általában nem is tagadhatók, tehát a (48) kritérium is érvényben
 marad. Grice az ilyenfajta implikátumokra csak egy példát mutat be:

(1) *He is an Englishman: he is, therefore, brave.*

Grice véleménye szerint az (1) ugyanazt állítja, mint a (2):

(2) *He is an Englishman and he is brave.*

Az, hogy az illető személy azért lenne derék ember, mert angol, nem része az állított jelentésnek,
 hanem implikátum, méghozzá konvenzionális implikátum, mert az (1)-ben szereplő *therefore*
 lexémához kapcsolódik. Könnyen látható, hogy a *but*-hoz (*de*-hez) kapcsolódó feltevések is ebbe a
 kategóriába esnek.

A konvenzionális implikátumok osztálya kétségtelenül tagabb, mint az előfeltevések osztálya.
 A Grice-féle példában említett *therefore* például nem kapcsolódik előfeltevéshez, ugyanakkor
 viszont konvenzionális implikátumot indukál. A *de*-vel kapcsolatban meg látnuk, hogy a vele járó
 feltevések vagy következtetések általában nincsenek egyértelműen meghatározva. Lehet, hogy a

többi konvencionális implikátummal is ez a helyzet. Alkálában a konvencionális implikátumok nem teljesítik az előfeltevésekre vonatkozó összes feltételt.

Ahhoz semmi esetre sem férhet azonban kétség, hogy a konvencionális implikátumok fogalma rendkívül közel áll az előfeltevések fogalmához. Nem meglepő tehát, hogy egyes kutatók legújabbban a konvencionális implikátum segítségével kísérik meg a pragmatikai előfeltevések fogalom explicitálását. Vö. Karttunen és Peters, 1979.

A Grice-féle konvencionális implikátumok státusza azonban nem világos. L. Karttunen és S. Peters például nyíltan bevallja, hogy nem tudja megmagyarázni a konvencionális implikátumokat: „The main difference between our present approach and the direction taken in most discussions of pragmatic presupposition in earlier literature is that we are content to accept the notion of conventional implicature as primitive and do not attempt to define it in terms of felicity or appropriateness, notions which themselves need clarification. At present we have no answers to questions like *Why is it that there are conventional implicatures?* and *Why are there words like even which mean something but which have no effect on truth conditions?*” (l. m. 15. o.) Ezek után persze felmerül a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán az előfeltevéseket pragmatikai implikátumoknak tekinteni. Az sem világos, hogy a konvencionális implikátumok valójában a pragmatikához tartoznak-e, hiszen a) nem tagadhatók, b) megjósolhatók, c) nyelvi elemekhez kapcsolódnak. Ugyanakkor azt is látszik tehát, hogy terminológiai kérdéstről van szó csupán.

Az a jelentésfajta, amelyet sokszor sugallt jelenségeknek neveznek (*invited inference, suggested meaning*), általában a konverzációs implikátumokhoz tartozik. Tehát az a körülmény, hogy a

(3) *Péter megérkezett, és Anna elment.*

mondatot úgy értelmezzük, hogy *Péter megérkezése megelőzte Anna elmentelét*, továbbá, hogy az utóbbi esemény valamiképpen talán oksági kapcsolatba hozható az előbbitel, szintén a Grice-féle elvkre vezethető vissza. Természetesen, mint említettük, a pragmatikai értelmezés feltevézi a szemantikai értelmezés ismeretét. Ezért nem lép fel általában hasonló „oksági” értelmezés a (4)

(4) *Anna elment, és Péter megérkezett.*

Ugyancsak pragmatikai értelmezés kérdése lehet egyes feltevések mondatok sugallt jelentése:

(5) (a) *Ha jobban kihajolsz, kitesel az ablakon.*

(b) *Nem esel ki az ablakon, ha nem hajolsz ki jobban.*

Az (5) (a) sugallja az (5) (b)-t, a megszólított személy ugyanis akkor is kiteshet az ablakon, ha nem hajol ki jobban. Ettől az (5) (a) még igaz marad.

Itt most nincs lehetőségem arra, hogy a (3)–(5) mondatok által felvetett problémákat részletesen elemezze. Ugyanakkor, hogy bármilyen elemzés is fogadjunk el, az ilyen mondatok által sugallt jelentés nem külön kategória, tehát az eddig tárgyalt kategóriák valamelyikébe besorolható. A különféle sugallt jelenségtípusok a Grice-féle elmélet felhasználásával történő elemzésére D. Gordon és G. Lakoff tett kísérletet. (Gordon–Lakoff, 1971.)

Most már érthető, hogy a tagadás kritériuma önmagában miért túl tág. Ez a kritérium ugyanis megengedné, hogy pragmatikai ismereteket és a szerezése-feltételeket mind előfeltevéseknek tekintsük. Nem szűri ki mindig az illokúciós jelenséget és a pragmatikai implikátumokat sem. A többi kritériummal együtt azonban a kívánt eredményt szolgáltatja.

³⁶ Van olyan feltevés is, amely azzal kíséri meg közelebb hozni az előfeltevések fogalmát a pragmatikához (pontosságban a beszédaktus-elmélethez), hogy a preszupponálást is aktusként értelmezi. Nehéz azonban elképzelni, hogy implicit jelentés aktus legyen: az előfeltevéssel nem állítunk.

nem fényegyetünk, nem parancsolunk, csak preszupponálunk. Ha a preszupponálás aktus, akkor csak igen átvitt, metaforikus értelemben az, és ennek az aktusnak nincs köze a beszédaktus-elmélethez. Tudomásom szerint az előfeltevéseket Ducrot (1972) értelmezte először aktusként. Vö. a „La notion de présupposition: l'acte de présupposer”. (l. m. 69–101. o.)

³⁷ Többben feltételezték, hogy minden logikai előfeltevés lehet egyben pragmatikai előfeltevés, de hogy ez fordítva nem áll, vagyis van olyan pragmatikai előfeltevés, amely nem logikai előfeltevés. Vö. Stalnaker 1972:387., Karttunen (1973:170–171) nem fogadja el Stalnaker álláspontját. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a pragmatikai előfeltevés-fogalomnak a (45)–(49) feltételeknek elegendi kell lennie, akkor a specifikusan pragmatikaiak tartott előfeltevések már nem előfeltevések (szerencse-feltételek, pragmatikai ismeretek stb.). Így tehát nem meglepő, hogy a két fogalom a fent vizolt értelemben ekvivalensnek tekinthető. Reis (1977) is hasonló következtetésre jut (13–15. o.)

³⁸ Idézem R. C. Stalnaker (Stalnaker, 1972:389): „Normally, presuppositions are at least *believed* to be true. That is one reason that we can often infer more about a person's beliefs from his assertions than he says in them.” Bellert (1974) is a „speaker's purported beliefs”-ról beszél (l. m. 225. o.). Ugyanezt teszi Cooper (1974) is.

³⁹ Stalnaker (1972) például így definiálja a pragmatikai előfeltevés fogalmát (387. o.): „To presuppose a proposition in the pragmatic sense is to take its truth for granted, and to assume that others involved in the context do the same.” Ugyanezt a defínciót fogadja el Karttunen (1973:169) is.

⁴⁰ Ezt teszi például Stalnaker (1975:32): „A speaker presupposes that P at a given moment in a conversation just in case he is disposed to act, in his linguistic behavior, as if he takes the truth of P for granted, and as if he assumes that his audience recognize that he is doing so.”

2. Az előfeltevések osztályozása

¹ A létezés mellett a logikában az unicitást is előfeltevéssnek szokták tekinteni. Ezek szerint a (1) *A francia király megérkezett*

mondat határozott főnévi szerkezetéhez két előfeltevés kapcsolódna:

(2) *Van francia király (= a francia király-nak van referenciája)*

és

(3) *Csak egy francia király van (= Ha x francia király és y francia király, akkor szükségképpen x = y).*

Hogy nem minden határozott főnévi szerkezet esetén beszélhetünk unicitásról, már abból is látszik, hogy vannak többes számban álló vagy kvantorszóval ellátott határozott főnévi szerkezetek is. Ezenkívül azonban még az egyes számban álló határozott főnévi szerkezeteknél sincs mindig értelme az unicitást megkövetelnünk.

Például

- (4) *Az időjárás napok óta jó.*
- (5) *A hús ismét drágább lett.*
- (6) *Az ellenséget hátra támadtuk.*
- (7) *A tehéncsorda jó kezekben volt.*

Egyáltalán milyen értelemben lehetne például (4) esetben az *időjárás* unicitásáról beszélni? A (6) és (7) mondatokban gyűjtő főnév szerepel, és ez megmagyarázza, hogy miért nem beszélhetünk e mondatokban unicitásról. Az (5) mondatban nem egy konkrétan adott *hús*-ról beszélünk, hanem a *hús*-ról általában. Ennek ellenére mégsem lenne helyes az (5)-et generikus mondatnak tekinteni. Ez a használat minden anyagnévvel lehetséges. A (4) esetében azonban nincs szó arról, hogy nem konkrét *időjárás*-ról, hanem az *időjárás*-ról általában beszélünk, hiszen ebben a mondatban az *időjárás* konkrét értelemben fordul elő. A problémát itt valószínűleg az időhatározó okozza, amely az *időjárás*-t több napra kiterjeszti. Vannak azonban más esetek is, ahol nem beszélhetünk unicitás-ról, vagy legalábbis nem föltétlenül:

- (8) *Beitört az ablak.*
 (9) *Péter megette a kenyereit.*

A (8) akkor is igaz lehet, ha nem egy, hanem két vagy három ablak tört be. A (9) akkor is helyes, ha Péter öt cipőt evett is meg. Mindezek a problémák lényegesen különbözőnek azoktól a feltevélektől, amelyek a határozott főnévi szerkezetek referáló funkcióját szabályozzák. Ugyanaz a határozott főnévi szerkezet ugyanis, amely bizonyos szintaktikai–szemantikai környezetben elveszti egyeztetési és előfelvetését, más szintaktikai–szemantikai környezetben már járhat ilyen előfelvetéssel. A fenti példákban említett főnévi szerkezetek azonban általában általában sohasem tételezik fel az unicitást. Eppen ezért többen, így például Kempson (1975:109–111 és 173–185), az unicitás kérdését a pragmatika körébe utalják.

A korlátozó vonatkozó mellékmondatokra gondolok. Vö. a 2.1.1. f.

- 3 Vö. *Ersz ember* címszáva.
- 4 Vö. a 7., illetve a 8. f.
- 5 Vö. Kripke, 1972.
- 6 Erdékes, hogy a határozott főnévi szerkezetek referáló funkciójának nyelvészeti feltevéseit nemigen vizsgálták meg. Ezzel a kérdéssel egy nyelvészeti tanulmány sem foglalkozik. Ugyanakkor viszont a logikában a referencia kérdésének *elméleti* vonatkozásait vizsgálják, többnyire igen kevés számú nyelvi példa alapján. Vö. Russell, 1905; Strawson, 1950; Hintikka, 1970; Donnellan, 1971; Linsky, 1971, hogy csak néhányat említek.

7 Vö. a 6. f.
 8 Vö. az 5. f.
 9 Az *inherens* időpont az az időpont, amelyre a múlt idejű megítélés, *felébredt*, *megjövült* és *kijött* utal.

- 10 Vö. Fillmore, 1969; Keenan, 1971.
- 11 Vö. például Chomsky, 1971:213 és Wunderlich, 1973b. A melléknévek részletes elemzésével azonban eddig senki sem foglalkozott.
- 12 Vö. a 4. f.
- 13 Elemzésükre vonatkozóan vö. Horn, 1969; Fraser, 1971 és Doherty, 1973.
- 14 Vö. Chomsky, 1971:199–206.
- 15 Vö. például Reiss, 1977.
- 16 Vö. a 7. f.
- 17 A korlátozó és nem korlátozó vonatkozó mellékmondatokkal kapcsolatban vö. például

Rohrer, 1971:204–253 és Thompson, 1971.
 18 Vö. például Keenan, 1970, 1971.
 19 A példa Chomskytól származik. Chomsky, 1971:111–112.
 20 Más szóval, a (61) mondatban *Einstein* a téma és *has visited Princeton* a réma. L. még a 7. f.

²¹ Etre tudomásom szerint először Vendler mutatott rá (Vendler, 1967:70–96).
²² Ezeket a svéd melléknéveket Sigurd elemezte részletesebben. Sigurd, 1971.

A jelenség persze más nyelvekben is ismert, így a magyarban is, de a svédben általánosanabb és rendszerezesebb.

²³ L. részletesebben a 4. f.

²⁴ Az egyes nyelvek sajátos preszuppozíciós struktúrájának a vizsgálata éppen ezért fontos feladata lenne a kontrasztív nyelvélszétnek.

²⁵ A fenti említeteken kívül az előfeltevéseket természetesen még másképpen is lehet osztályozni. Az ide vonatkozó irodalomban gyakran találkozzunk a következő három osztályozással: *a)* pozitív és negatív előfeltevés, *b)* beágyazott, és nem beágyazott előfeltevés, végül *c)* elsőrendű, másodrendű, harmadrendű... előfeltevés. Az *a)* és *c)* osztályozás Lakofftól ered (Lakoff, 1972:569–588). *a b)* osztályozás pedig Morgantól (Morgan, 1969). Könnnyű megmutatni, hogy ezek az osztályozások nem relevánsak.

(1) *Ha lett volna pénzem, megvettem volna az autót.*

Előfeltevés: *nem volt pénzem.*

(2) *Ha nem lett volna pénzem, nem vettem volna meg az autót.*

Előfeltevés: *Volt pénzem.*

Az (1) mondat előfeltevése negatív, a (2) mondaté pedig pozitív. Ugyanezt látjuk a (3)–(4) mondatokban is:

(3) *Péter tudja, hogy Anna elment.*

Előfeltevés: *Anna elment.*

(4) *Péter tudja, hogy Anna nem ment el.*

Előfeltevés: *Anna nem ment el.*

Ennek a különbségünk az előfeltevések elmélete szempontjából teljesen semmi jelentőség: a két különböző előfeltevés nem teljesülése nem jár különböző következményekkel, a két különböző előfeltevés vizsgálata nem igényel különböző módszereket és ábrázolásuk nem tartozik a nyelv-elmélet különböző területeihez (általános jelentésselmelet-adott nyelv jelentésselmelet v. grammatika).

A b) osztályozás tévedésen alapul. Amire Morgan gondolt, az a következő. Ha *S'* előfeltevése *S*-nek és *S*-et beágyazzuk egy *S*₂ mondatba, akkor *S'* nem lesz föltétlenül előfeltevése *S*₂-nek. Más szóval, a nem beágyazott előfeltevés az egyszerű mondat előfeltevése, a beágyazott előfeltevés pedig az alárendelt összetett mondat előfeltevése. Ha *S'* előfeltevése *S*₂-nek, akkor valójában nincs különbség a beágyazott és a be nem ágyazott előfeltevés között: a kettő ugyanaz. Maga az az kérdés, hogy valamely egyszerű mondathoz fűződő előfeltevés mikor lesz előfeltevése annak az összetett mondatnak, amelynek az adott egyszerű mondat része, igen fontos. Erről bővebben lesz szó a 8. fejezetben. Morgan egyébként azt sem vette tekintetbe, hogy ugyanaz a probléma fennáll mellérendelt összetett mondatoknál is. Így a beágyazott és nem beágyazott előfeltevések osztályai, ha ez a felosztás egyáltalán értelmes lenne, nem lenne igazi osztályozás, mert kivül rekednének a mellérendelt összetett mondatok előfeltevései.

Végül a *c)* osztályozás azzal a megfigyeléssel függ össze, hogy egy előfeltevésnek is lehetnek előfeltevései. Minden előfeltevés mondat és minden mondatnak lehetnek előfeltevései. Az

(5) *Anna tudja, hogy Péter biztosra rá, hogy már nem veri a feleségét.*

mondattak a következők előfeltevései vannak:

- (6) (a) *Péter biztosra rá, hogy már nem veri a feleségét.*
- (b) *Péter már nem veri a feleségét.*
- (c) *Péter régebben verte a feleségét.*
- (d) *Péternek van felesége.*

A tulajdonnevekhez tartozó egzisztenciális előfeltevések megfogalmazásátoi eliekintitünk. Lakoff szerint a (6) (a) az (5)-nek elsőrendű előfeltevése, a (6) (b) pedig a (6) (a)-nak elsőrendű előfeltevése, az (5)-nek pedig már másodrendű előfeltevése. A (6) (c) a (6) (b)-nek elsőrendű, a (6) (a)-nak másodrendű és az (5)-nek harmadrendű előfeltevése. Végül a (6) (d) a (6) (c)-nek elsőrendű, a (6) (b)-nek másodrendű, a (6) (a)-nak harmadrendű és az (5)-nek negyedrendű előfeltevése. Lakoff az (5)-hez hasonló példákat kapcsán veti fel az előfeltevések tranzitívásának problémáját: igaz-e általában, hogy ha S₁ előfeltevése S₂, akkor S₂ előfeltevése S₁-nek is? A válasz nemleges: néha igaz, néha meg nem. Könnyen látható, hogy ez a kérdés is az összetett mondatok előfeltevéseinek problémájával kapcsolatos, mint ahogy már az (5) mondat is több-szörösen összetett. A döntő kérdés itt nem az, hogy egy adott előfeltevés első- vagy másod-, vagy magasabb rendű, hanem az, hogy hogyan lehet megállapítani az összetett mondatok előfeltevéseit. Lakoff a különböző rendű előfeltevések megkülönböztetését azzal próbálta megindokolni, hogy azok másképpen viselkednek az úgynevezett felülggészéssel kapcsolatban. Ez azonban, mint ahogy azt a 8. fejezetben látni fogjuk, nem áll. Ennek következtében a Lakoff-féle különbségtevés sem indokolt.

A NYELV ÉS A BESZÉD PRESZUPPOZÍCIÓI*

V. A. Zvegincev

Amikor azt vizsgáljuk, hogy milyen előfeltételek alapján valósul meg az egyes konkrét esetekben az eszköz kiválasztás a nyelv repertoárjából, már nemcsak a grammatikalitással, hanem a helyénvalósággal is szemben állunk. A grammatikalitás és a helyénvalóság megkülönböztetésével a nyelv és a beszéd, a kompetencia és a használat, a nyelvi és nemnyelvi tudás kettéválasztásának problémájához jutunk – ahhoz a problémához, amely a XX. századi nyelvtudomány szempontjából a középpontban áll, s amely mindig újabb és újabb alakban jelenik meg a nyelvészek előtt.

Faradságos, s aligha lenne jogos elmondani e problémáról alkotott különböző nézeteket – még a preszuppozíciók elméletével kapcsolatban is. Ezért egy többé-kevésbé önkenyesen választott nézet ismertetésére szorítkozunk, amely számunkra a kiinduló pontot fogja jelenteni a további eszmetvitatásokhoz.

Röviden összefoglaljuk George Lakoff cikkeinek alapvető állításait. A szerző azt állítja, hogy a legtöbb esetben értelmetlen az önmagában vett mondat helyességéről vagy „grammatikalitásáról” beszélni. „Ehelyett a relatív jóformáltságról és/vagy a relatív grammatikalitásról beszélhetünk; azaz ezekben az esetekben egy mondat csak bizonyos, a világ természetére vonatkozó preszuppozíciókat figyelembe véve lesz jóformált. Ezekben az esetekben a preszuppozíciók és a mondat formája közti szisztematikus kapcsolatot áll fenn (bár e preszuppozíciók nem okvetlenül jelennek meg nyíltan is).” Az ilyen viszonylagosság ellenmond Chomsky azon törekvéseknek, hogy a mondatokat önmagukban vizsgálja, ugyanakkor – Lakoff véleménye szerint – egyáltalán nem zárja ki a nyelvi és a nem nyelvi tudás („a világról szóló tudás”) elválasztásának lehetőségét. A nyelvi tudást (kompetencia) Lakoff szelésen értelmezi, és azon általános elveket is beleveti, amelyek alapján a mondat azon preszuppozíciókhoz kapcsolódik, amelyek a mondat jóformáltsághoz szükségesek. Másrészt a fenti relativitás nem törli el a kompetencia és használat közötti határokat sem. A nyelvi kompetencia tanulmányozásához hozzátartozik azon viszonyrendszer tanulmányozása is, amely a mondat és a világról szóló preszuppozíciók közötti kapcsolatot vezérli.

* A. Zvegincev: *Predložszénnyje i jęgo otnosęnyje k jęziku i preszoppozícii recsi*, 271–285. Fordította: Fűredi Mihály. Iyęta, 1976. 3. 8. Preszuppozíciók jęzika i preszoppozíciói recsi. 271–285. Fordította: Fűredi Mihály. Moszkovszkogo Universz-

A performancia egészen más ügy. Tétélezziük fel, hogy S csupán PR-hez viszonyítva jóformált. Ez esetben a beszélő S jóformáltságról vagy rosszformáltságról bizonyos *tételeket* fog alkotni, amelyek nyelven kívüli tudása szerint változhatnak. Amennyiben PR preszuppozíciói nem állnak összhangban tárgyi tudással, kulturális háttérrel avagy a világról való hiedelmivel, úgy S-1 „fuccsának”, „különösnek”, „deviánsnak”, „aggrammatikusnak” fogja *télni*, vagy egyszerűen rosszul formáltnak a saját, a világ természetére vonatkozó preszuppozícióhoz viszonyítva. Ekképpen a nyelven kívüli tényezők nagyon gyakran szerepet játszanak a jóformáltság megítélésében. Ez a kérdés már a performanciahoz tartozik. Az ennek alapjául szolgáló kompetencia a beszélőnek azt a képességet jelenti, hogy képes megítélni mondatokat azokrak a preszuppozícióknak, melyekhez viszonyítva azok jóformáltak. A performancia e tényei még jól fognak számunkra jönni a relatív jóformáltság eseteinek keresésekor s amikor azt „teszteljük”, melyik mondathoz melyik preszuppozíció rendelhető éppen. Ilyen esetek keresésekor igen hasznos figyelembe venni azokat a példákat, ahol a beszélőnek a devianciáról alkotott ítéletei megletősen következetesen tárgyi tudásuk és hiedelmek szerint változnak.

A vizsgálat példák között G. Lakoff felhozza a *who* („aki”) és a *which* („ami, amely”) használatát a vonatkozó mellékmondatokban, ahol az előbbi vagy az utóbbi alak annak függvényében kerül alkalmazásra, hogy emberi lényre vonatkozik vagy sem, s élő emberi lényre vonatkozik-e vagy halottra. Ennek során vitás határeseteket vizsgál, amikor az „EMBERI” és „ÉLŐ” jegyek más kategésztí jogyekkel társulnak (például az „értelmemel bíró” jeggyel), ezek a kategésztí jogyek, éppúgy, mint e jegyek összessége különböző értelmezéseket kaphatnak a különböző elköpzésekekkel vagy hiedelmekkel rendelkező egyéneknek. Hogy ne ismételjük G. Lakoff példait, egy analógjakat mutatjuk be:

1. Ki van ott – Hamlet atyjának szellem?
2. Mi van ott – Hamlet atyjának szellem?

Ennek vagy annak a változatának a használatát attól függ, hogy a beszélő hogyan vélekedik a kísérteirekről – mint élő vagy mint holt lényekről. Természetesen a megfelelő értelmezés az állítmányi helyzetben szereplő ige szemantikájától is függhet.

Érdekess, hogy saját nézetének alátámasztására Lakoff filozófiai érvekhez is folyamodik. Ural Searle kijelentésére (Searle, 1969), amelyben azt állítja, hogy azon „sike-rességi feltételek” ismerete a beszélő által, amelyek azt irányítják, amit Austin „illokúciós aktusoknak” nevezett, a beszélő nyelvi ismeretéből tartozik. Ez az állítás jogosult az olyan esetekben is, mint az alábbi:

3. E házónak a „Csillag” nevet adom.

ahol a „sikeresseggi feltetelekekhez” tartozik a keresztelesti aktus elvégzéséhez való jog, a hajó jelenléte sítb., amelyeket igen nehéz a nyelvi kompetencia fogalmába bekapcsolni, s amelyeket inkább a használati kapcsolatban kellene tanulmányozni. Ezek a feltételek azzal kapcsolatban keletkeznek, hogy a „nevet adni” (vagy a „keresztelelni”) kifejezés a

performatív formákat csoportjába tartozik, amelyek, mint Benveniste (1971) rámutatott – s amiről elfeledkezett megemlékezni Lakoff – nemcsak nyelven kívüli feltevéseket (például jog a megfélelő aktus elvégzésére, amit a performatív ige kifejez) követelnek meg, hanem meghatározott nyelvi alakokat is, mégpedig jelen idő első személyt és kijelentő módot. Amikor ezek a nyelvi feltevések hiányoznak, a performatív ige megszűnik performatív ige^{nek} lenni, s átalakul ténymegállapító ige^{vé}. Lakoff inkább a performatív ige^k nem-performatív használatáról beszél, s ezt úgy értelmezi, hogy az összes „sikeres^{ség} feltevé^s” magában a (nagyértékben bővített) mondatban van képviselve. Ily módon mindegyik szerencsefeltevé^s nyelvi^{leg} kifejezette^s válik. Éppen ez ad alapot Lakoffnak arra az állításra, hogy az ilyen esetekben az „illokúciós aktusok sikeres^{ség} feltevé^sinek ismerete részét képezi azon szabályszerűs^égek ismeret^ének, amelyek által a grammatika preszuppozíciókat rendel a mondatokhoz, tehát egyértelműen az egyén nyelvi kompetenciájának a része.”

Lakoff általános végkövetkeztetése a következőkben foglalható össze: „Tény, hogy egy beszélő ítélete arról, hogy egy adott mondat devians-e vagy sem, a beszélő tárgyi tudása, hiedelmei s^ó szerint fog változni. Az eddigi tárgyi esetekhez hasonlóan ez a tény a performanciára vonatkozik. Az ilyen ítéletek alapjánul szolgáló kompetencia a relatív grammatikalitás fogalmát involválja. Egy grammatikát úgy tekinthetünk, mint ami (PR, S) párokat generál, ahol is az S mondat csak a PR preszuppozícióhoz viszonyítva grammatikális. Ez a hozzárendelés viszonylag állandó minden beszélő esetében, s *nem* változik közvelenül a beszélő tárgyi tudása, kulturális háttere s^ó szerint. Mégis, ha egy beszélőnek meg kell ítélnie, hogy S mondat devians-e vagy sem, máris színtre lép nyelvenkívüli tudása. T^ételezzük fel, hogy nyelvének grammatikája generálja a (PR, S) párt. Nyelvi tudásának része lesz az, hogy S csak PR fennállása esetén jóformált. Ha a beszélő tárgyi tudása ellentmondásban van PR-rel, az S mondatot 'deviansnak' tekintheti.”

A preszuppozíciók problémájában – ahogy ezt rendszerint tárgyalják – nem három (mint Lakoffnál), hanem két dolog áll szemben és egyeztetődik: a preszuppozíciók és a mondat nyelvi formája. A mondat fogalmát meghatározó nyelvi (vagy lingvisztikai) forma fogalmához nemcsak a tapasztalat adatai (a nem-nyelvi tudás) tükröződésének rendszeres (nylt) módzatát soroljuk, hanem e tükröződés meghatározot „zárt” módzatát is. De hogy mi a preszuppozíció – ez még mindig nem nagyon világos. A preszuppozíciók természet^é többek közöt az „értékel^{és}” vagy „megítél^{és}” (judgement) fogalmának Lakoff általi bevezetésével bonyolódik. Ez a fogalom nem eléggé megfogható, s éppen ez hoz be nyilvánvaló rendtelenséget az objektívnek tűnő dolgokkal való operálásba.

A világ természet^ére vonatkozó preszuppozíciók, amelyek a helyes mondatok kialakításának alapját képezik, Lakoffnál nyilvánvalóan kettéválnak. Egyfelől egy úgynevezett

„társadalmasított” kategóriáról van szó, amely az adott nyelven beszélt társadalomnak a világról való tudását ragadja meg, s amely „nem változik beszéltől beszéltre”. Valószínűleg az ilyen preszuppozícióknak történő megfelelés viszonylatában kell megállapítani a mondatok grammatikailiasát. Igaz ugyan, hogy az így értelmezett grammatikailias szempontjából helyes mondatoknál valóban mindenféle viszonylagosság elűnik, az ilyen „társadalmasított” preszuppozíciók egyeztetése a mondatok formájával rendszerszerű szabályok szerint történik, s e szabályok ismerete a nyelvi kompetencia részét képezi. Itt azonban bekelelődik a „megítélés” fogalma. Ez az értékelés teljes mértékben a szubjektív tapasztalatokon vagy a világra vonatkozó egyéni ismeretekeken alapszik. Így keletkezik a preszuppozíciók másodikik – az individuális vagy személynél – lényegi tulajdon-sága. Ebben a minőségükben – Lakoff szerint – megtestesíthetik a beszélt szubjektív tapasztalatait. E szubjektív tapasztalat szempontjából történik annak az értékelése, hogy milyen mértékben állnak kölcsönhatásban a nyelvi formák a beszélt személynél preszuppozícióival. Ennek megfelelően alkot *veleményt* a beszélt a mondat jól-vagy rosszulfor-maltságáról, furcsaságáról, nem grammatikus voltáról vagy devianciájáról. Így módon a viszonylagos grammatikailias fogalma valóban kapcsolatban áll a világról szóló személynél preszuppozíciókkal, amelyek a nyilatkozat felépítésbe behozzák a személynél megtestesítést, a grammatikailias értékelést, a beszédben való felhasználást. Az ilyen személynél megtestesítések halmazát, amelyek szubjektív megítélések alapján épülnek fel, Lakoff szerint egészében a használat területére kell sorolni. Mint látható, itt a szubjektív és objektív kölcsönös viszonyának régi filozófiai problémájáról van szó a nyelvben, amiről Humboldt a maga idejében oly kitűnően írt. Azon feltevések alapján, melyeket Lakoff megfogalmazott, azt a következtetést lehet levonni, hogy létezik a nyelvi kompetencia preszuppozíciói, s a velük való egyeztetés határozza meg a mondat mindenről független grammatikailiasát, s ezek a szubjektív megítélés hatályaán kívül esnek; s léteznek a nyelvhasználat preszuppozíciói, ezek a szubjektív (személynél preszuppozícióval) megítélést tesztelik meg, és a mondat értékelésének alapjául szolgálnak. Így módon a kompetencia és használat (performancia) közötti különbség alapvető problémája arra a különbségre vezethető vissza, hogy a kompetencia vagy a használat preszuppozícióival egyeztetjük (a fentebbi értelemben). Ez végső soron azt jelenti, hogy a használat a kompetenciától csak abban különbözik, hogy ez utóbbit jogunk van alávetni a személynél szubjektív értékelésnek, s ez a jog a világ szubjektív ismeretén (a szubjektív tapasztalat) alapszik. Gondolhatjuk, hogy az ilyen jogok, ha nem korlátozzuk őket, képesek a nyelv egész épületét felbontani.

Mégis honnan származnak a preszuppozíciók? Arról a határai szerint igen nagy területről, amelyet a tapasztalatnak vagy nyelven kívüli ismereteknek (ide tartozik a kultúra, a történeti feltételek, szokások, hiedelmek stb.) nevezünk. Természetesen, a források végső soron individuális tapasztalatot azonban az emberi gondolkodás feldolgozza, bizonyos irányban általánosítja, és így az kitör a szubjektív határain túlra, s különböző módokon osztaľyozódik. Az így általánosított nem nyelvi ismereteknek a nyelv lehetőségeihez alkalmazkodó osztaľyozása formálja, alakítja ki a preszuppozíciókat. A preszuppozíciók forrása tehát „lépnek be” a nyelvbe, egyre jobban és jobban engedelmeskedve a nyelvi kötelezőség kemény fegyelmének, s emellett egyre

„nyitottabb”, rendszerszerűbb jellegű kapnak. Ezeket a preszuppozíciókat, amelyeket a beszélő attól függetlenül köteles kielégíteni, hogy mi azok konkrét célja, minden alapunk megvan a nyelv preszuppozícióinak nevezni, és olyanoknak tartani, amelyek a nyelvi kompetencia részét képezik. Lehet őket tanulmányozni különálló mondatban, amit a legtöbb szerző meg is tesz, akik a preszuppozíciók problémájával foglalkoznak dogmatikában. Ezek a preszuppozíciók nem bírnak világosan kifejezett univerzális jelleggel és nyelvtől nyelvre változnak, bár igen sok egybeesésük is van amatt, hogy kiinduló anyaguk – a nem nyelvi tapasztalat – rendszerint sok közös vonással rendelkezik a különböző népeknel, amelyek különböző nyelveken beszélnek.

Soha nem szabad megfeledkezni azonban arról az alapvető körülményről, hogy az az út, ahogyan a nem-nyelvi ismeretek „beépnek” a nyelvbe, mindig nyitott marad, s ez az út mindig a beszélőden keresztül vezet. Ezt az utat általában használják a beszélők, amikor beszédtevékenységüket megvalósítják, amikor konkrét nyilatkozatokat tesznek, de az ezen a mindig nyitott úton való közlekedésnek szintén megvan a maga szabályai, előírásai. Itt sincs helye a partizántevékenységnek. Ez nagyon fontos dolog, hiszen a nyelv preszuppozíciói mellett mindig figyelemmel kell lenni a beszéd preszuppozícióira is.

Csodálatos módon a preszuppozíciók problémája, amely a beszédaktus tanulmányozásából nőtt ki és földértette annak igen fontos képességét arra, hogy transzponálódjon a beszélőden kívüli térbe (nem beszélőbeni tevékenységet valószínűleg meg), teljesen figyelmen kívül hagyta ezeket a beszédaktusok általános természetének megértésében ugyanacsak jelentős szerepet játszó tényezőket. Kizárni mégsem sikerült őket, folyton jelt adnak magukról, de többnyire anarchizáló és helyettesítő dolgok formájában.

Tudjuk, hogy a beszéd mindig a diskurzusban jelenik meg, a diskurzus, a szituatívítás és a jelentés („helyénvalóság”) pedig kölcsönösen összefüggő jelenségek, bár e fogalmak mindegyike többé-kevésbé függetlenül is meghatározható. Nem fogjuk részletezni ezek jelentőségét a beszédaktus szempontjából külön-külön, hanem komplex kölcsönhatásukban vizsgáljuk meg őket.

A preszuppozíciók problémájánál nagy figyelmet szentelnek annak, hogy hol és milyen módon kell megállapítani a preszuppozíciók felsorolásának határait. A dolog lényegét tekintve ez az adott beszédaktus (megnyilatkozás vagy mondat) számára releváns és nem releváns tényezők elhatárolásának kérdése a preszuppozíciók által. Nézzük meg ezt egy példán:

4. Este moziba megyek.

E mondat esetében a preszuppozíciók következő halmazát lehet megállapítani:

1. Az adott cselekvés a jövő időre vonatkozik.
2. Egy meghatározott nap estejéről van szó.
3. Van olyan időszak, amit „estének” nevezünk, s ez a hallgató előtt is ismeretes.
4. A beszélőnek elegendő pénze van ahhoz, hogy ilyen szórakozást megengedhessen magának.
5. A mozi elég közel van ahhoz, hogy odáig el lehessen gyalog menni.

A diskurzusban azonban nyílvánalóvá válik a preszuppozíciók releváns vagy nem releváns jellege.

5. Ma foglalt vagyok. Este moziba megyek.

Ebben a környezetben a (4) mondatából csak az 1. preszuppozíció marad releváns, a többi teljesen kiesik. Így a diskurzus kiválasztó funkciót lát el, a különálló (izolált) mondat esetében lehetséges rendszerint nagyszámú preszuppozícióból csak azokat emeli ki, amelyek relevánsak az adott nyilatkozatban. Ezáltal egy igen fontos folyamat megy végbe, amely tökéletesen átalakítja a preszuppozíciók lényegét és funkcióit. A mondatot izoláltan vizsgálva, azok a nyelvévszek, akik a nyelvtudomány számára a preszuppozíciók jelenlétét tanulmányozzák, bár deklarálják, hogy a preszuppozíciók olyan feltevések, amelyekkel a mondatnak egyeztetődnie kell ahhoz, hogy grammatikailag helyes legyen stb., a mondathoz mint kiinduló mennyiséghez kezdik elsorolni a lehetséges preszuppozíciókat. Arról, hogy a preszuppozíciók esetében nagyobbra esz nem a grammatikailagsról, hanem a megértésről van szó, s következtésképpen a mondat és a preszuppozíciók közti viszonyt fordított perspektívában kell vizsgálni, s a mondatot kell a preszuppozíciók függvényébe állítani (ez utóbbiak a beszédelevékenységben így módon vezető helyet foglalnak el), manapság kevesen beszélnek, s ha meg is említik, akkor is csak a „helyénvalóság” problémájával kapcsolatban, amely a nyelvévszetben a preszuppozíciók problémájának periferiájára került.

A preszuppozíciók vizsgálataának ilyen irányú feltevéseket a csak a nyelv preszuppozícióinak megállapítására nyújt lehetőséget. Bennünket azonban főképpen a preszuppozícióknak a beszédtelevényben, a beszédaktusban vagy a diskurzusban elfoglalt szerepe érdekkel. S itt a preszuppozíciók szerepe teljesen megváltozik. A diskurzus, amikor kiválasztja a maga számára releváns nyelvi preszuppozíciókat, akkor egyúttal a mondat szituatív kapcsolódását vagy „helyénvalóságát” is megadja (ez utóbbi egyenértékű azzal, hogy a mondat értelmei nyer). De ugyanezzel az aktussal, amellynek segítségével a diskurzus elvégzi a maga számára a mondat releváns preszuppozícióinak kiválasztását, át is adja magát a preszuppozíciók hatalmába, s úgy épül fel, hogy ezekre a preszuppozíciókra orientálódik. Így módon a diskurzus felépítésében a preszuppozícióknak fontos szerep jut. Az ilyenfajta preszuppozíciókat nevezzük a beszéd preszuppozícióknak.

Természetesen a beszéd preszuppozícióinak hatalmát nem kell úgy értelmezni, mintha a diskurzus számára valami abszolút lenne (a diskurzus maga választja ki a releváns preszuppozíciókat). Viszont látnunk kell, hogy eléggé kemény szabályokat ír elő, amelyekhez a diskurzus köteles alkalmazkodni. Eppen ezért lehetséges, hogy ezek a szabályok adhatják meg az alapot arra, hogy elérjük a modern nyelvévszet forrón óhajtott célját: a használati elméletének létrehozását.

A legfőbb szabály itt valószínűleg az lesz, hogy a beszéd preszuppozíciói, amelyek a diskurzus felépítését irányítják, s amelyek, mint mondtuk, az emberi tapasztalat nyelvbe történő „behatolásának” különböző fokozatait képezik, nem tudnak túlmenni azokon a preszuppozíciókon, amelyeket a nyelv preszuppozícióihoz soroltunk. A diskurzus ezek

közül válogat. Ekközben a nyelv preszuppozíciói minden adott esetben konkrét mondatokhoz alkalmazkodva adhatók meg. Néhány példával világítjuk meg az elmondottakat. A diskurzus nagyon gyakran követi a preszuppozíciók „megjelentésének” elvét. Így az alábbi mondatban:

6. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül.

egyebek között a következő preszuppozíciókkal lehet számolni:

1. Egy meghatározott orvosnőről van szó.
2. A német nem az anyanyelve.
3. A nyelv birtoklásának foka van megjelölve, s nem a beszélés folyamata.
4. Megemlíti, hogy ez a tudás a múltira vonatkozik stb.

Az 1. preszuppozíció „megjelentődik” a következő diskurzusban (szövegben):

7. Lakott a szomszéd házban egy orvosnő. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül.

A 2. preszuppozíció a (7) diskurzusban is megmarad. A 3. preszuppozíció „megjelentődik” a (8), a 4. pedig a (9) diskurzusban.:

8. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül. Tudományos fordításokat azonban nem tudott végezni.

9. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül. Most pedig teljesen elfelejtette a nyelvet.

A kiinduló (6) mondat összes így megjelentett preszuppozíciója összekomponálható összefüggő szöveggé (diskurzussá), ahol a kiinduló mondat lesz a fő és megadja az egész szöveg fő értelmi témáját.

10. Lakott a szomszéd házban egy orvosnő. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül. Tudományos fordításokat azonban nem tudott végezni. Most pedig teljesen elfelejtette a nyelvet.

Ez a szöveg egészében azon jelentésszövegből épült fel, amelyet a (6) mondat preszuppozíciói alkotnak, s ezek a preszuppozíciók lettek a szöveg összekötő eszközeivé, általa kulva így módon beszéd-preszuppozíciókká. A preszuppozíciók azonban nemcsak össze-kapcsolásra képesek, hanem a velük meg nem egyező nyilatkozatok (vagy mondatok) távoltartására is. Ígyenfajta összeférhetetlenséget vagy távoltartást figyelhetünk meg például a következő esetekben:

11. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül. Ez volt az anyanyelve.
12. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül. A bal lábára sántított.

A (12) diskurzusban a két mondat a birtokos személyrag anaforikus használatán keresztül, formálisan többé-kevésbé kapcsolódik, ennek ellenére a preszuppozíciós kapcsolat hiánya miatt ez a diskurzus az összefüggő szöveg határán áll. A mondatok preszuppozíciós alapon történő összefüggésére oly mértéket érhet el, hogy ennek eredményeképpen az ilyen formális kapcsolatok is elveszthetnek összetartó erejüket. Elegendő például még egy mondatot odailleszteni, amely a preszuppozíciós kapcsolatokon kívül áll:

13. Az orvosnő folyékonyan beszélt németül. Sántított a bal lábára. Szeretett kakasként kukorékolni.

s a szöveg már világosan összefüggéstelené válik. Az odaillesztett mondatnak a (6) mondat preszuppozíciótól való kiemelt függetlensége megszakítja a tisztán formális, ezért elégséges kapcsolatokat a (12) diskurzus mondataiban.

A preszuppozíciók „megjelentése” a diskurzusban nem tűri a tautológiát. Például:

14. A barátommal lakott egy kandúr. A kandúrnak egyetlen farka volt.

A preszuppozíciók ilyenfajta tartalmilag üres „megjelentése” ritkán használatosak, s rendszerint stilisztikai célokra használják (vö.: *‘A csúszmádszónak szüleit nem tud’*). Igen használatos azonban a preszuppozíciók sorba kapcsolásának módszere (a *‘Megjött a baj – nyisd meg a kaput’* közmondás elve alapján), amikor az egyik mondat a másik preszuppozícióját veszi át, s azt nem jelentve meg, a legkülönbözőbb fajta viszonyt állítja fel az előbbi mondatral kapcsolatban. A preszuppozíciók hasonló kapcsolásának tipikus módja a puskiní sor:

‘Hozzám vezetik a lovat; a nyíl sikon
Sörényével integetve lovasát viszi.’

A preszuppozíció egy másik feltárási módját (a szembeállítás viszonyát) mutatja be a következő példa:

16. A barátommal lakott egy kandúr. A kandúrnak két farka volt.

Itt ellentétes kifejezést nyer a preszuppozíció, hogy minden kandúrnak egy farka van. A preszuppozíciók diskurzusban történő feltárássának módja különböző nyelvekben különbözőképpen valósul meg. Az orosz például nem kedveli a szintaktikai gallicizmusokat (amelyek a preszuppozíciók feltárássának elven alapulnak), mint például: *‘Csavargó helyzetben lévén, minden károsodást az én számlámra írtak’*. Mint ahogy a preszuppozíciók alapján történő diskurzus-felepítés néhány módjának e rövid áttekintése is mutatja, itt a preszuppozíciók más minőségeivel állunk szemben, mint amelyek akkor tárnak fel, amikor a mondatokat (vagy a megnyilatkozások) és preszuppozíciókat izoláltan vizsgáljuk. Rendszerint ezek ugyanazok a preszuppozíciók, amelyeket az izolált mondatok vizsgálataánál lehet megállapítani, a diskurzusban azonban a kiválasztás művelésén esnek át. Valamely mondat lehetséges preszuppozíciójának teljes

összességéből csak azok választódnak ki, amelyek az adott diskurzus szempontjából relevánsak. Az így módon kiválasztott prezuppozíciók új funkcióit töltik be, amely nem létezett számukra akkor, amikor az izolált mondatra állapítottuk meg őket. A diskurzusban ezek képezik azt a bázist, amelyen a diskurzust felépítő mondatok közötti tartalmi kapcsolatok alapul.

Íly módon a prezuppozíciók a megnyilatkozásokhoz való viszonyukban tulajdonképpen a választás két fokozatán mennek keresztül, ahol így vagy úgy mindkét fokozatban tükröződik a szubjektum a maga individuális, személyes kommunikatív céljaival, de beszédtevékenysége mind az egyik, mind a másik fokozaton alkalmazkodik a megfelelő szabályokhoz.

Első fokozatban mindegyik nyelv választási végez a világról szóló társadalmastott ismeretekből (a társadalmi tapasztalatból) s ilyen vagy olyan módon rögzíti azt a nyelvben. Így keletkezik azon eszközök repertórija, amelyek az adott nyelv számára a világról szóló kötelező prezuppozíciókat fejezik ki. Mindamnyiszor, amikor konkrét mondatot alkotunk, megtaláljuk benne a kötelező prezuppozíciók ilyen vagy olyan halmazát, s ezt a halmazt maga a mondat határozza meg. Következésképpen e fokozat prezuppozíciói mindig a mondat határain belülre szorultak – abban az értelemben, hogy csak az adott mondatához viszonyulnak. A szubjektív itt csak a kommunikatív célok meghatározásában játszik szerepet, egyébként a beszédőnek választási, de *kötelező választási* lehetősége van a nem nyelvi ismeretek azon kifejezőeszközei közül, amelyek rögződnek az adott nyelvben. Az ilyenfajta kötelező prezuppozícióknak nincs abszolút univerzális jellegük, bár néhányat közülük nyilvánvalóan fel lehet fedezni csaknem minden nyelvben. Nincs egyöntetű kifejezési módjuk, a rendszerezesség, a „nyíltság” és a „zárttság” különböző fokozataival rendelkeznek, s vonatkozhatnak a mondat szerkezetében egyes tényekre, egyes szerkezeti fajtákra (néha negatív módon is) vagy az egész mondat szerkezetére. A mondat szerkezetének (meghatározott szabályok szerinti) megféleltése ezekkel a prezuppozíciókkal (a prezuppozíciók felírtak) kötelező azért, hogy a mondat grammatikus legyen. Azok a prezuppozíciók, amelyeknek kifejezése kötelező a grammatikus (grammatikailag helyes) mondatok felépítéséhez, a nyelv prezuppozícióinak kategóriájába tartoznak.

A második fokozatban a választás a diskurzus szükségletei alapján valósul meg, s a prezuppozícióknak azon körből, amelyek a mondat határain belül jelennek meg. Ebben a választásban nagyobb mértékben valósul meg a diskurzus szelésebb kommunikatív céljaira irányuló szubjektív vitás. Az adott esetben a prezuppozíciók megválasztása azzal a szándékkal történik, hogy azok képesek legyenek kapcsolódó eszközöként szolgálni a diskurzus egyes mondati között. Az e funkcióban szereplő prezuppozíciók már a beszéd prezuppozíciói. A beszéd prezuppozíciói olyan prezuppozíciók, amelyek a mondat határain kívülre kerülnek, ilyen vagy olyan módon „megjelentődnek” a diskurzus más mondataiban, és a diskurzus összekötő alapját képezik. A mondatok egyeztetése a beszéd prezuppozícióival a mondatok „helyénvalóságának” a felírtak, ami egyben felírtak a mondat szituatív kötődésének is.

Ei kell időznünk egy olyan körülménnyel, amely vitásnak tűnhet. Azon állítástól van szó, hogy a beszéd prezuppozícióinak megválasztása a nyelv (fentebb meghatározott)

preszuppozícióinak köréből valósl meg. Ebből az állításból az a benyomás keletkezhet, hogy a beszéd kommunikatív lehetőségei teljesen lezártnak azokkal a határokkal, amelyek a nyelvnek a mondaton belüli megállapított preszuppozíciói adnak meg. Szűkebb értelemben ez így is van. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a lehetőségek épülnek nagyok, amelyekkorak a mondat felépítésének lehetőségei. Gyakorlatilag határaitlanok. S még ha csak a mondatok nagyon szűk körét vesszük is figyelembe, akkor is a nyelv preszuppozíciói kifejezésének különböző típusait kell számon tartanunk a nyelv szerkezetében. Ezek is nagy szabadságot hagynak a preszuppozíciók megállapítására, de bizonyos határokat mégis szabnak. Ezeket a határokat az adja meg, hogy nincsnek olyan preszuppozíciók, amelyek semmiképp se vonatkoznak a mondat szerkezetére és szerkezeti formáira. Különben preszuppozíció minőségében bármi előfordulhatna. Ha mégis úgy adódik, hogy egy bizonyos állítás, amelyet preszuppozícióként határozzunk meg, maga magának létezik, s a mondat is önmagának, akkor valószínűleg a mondat (vagy nyilatkozat) nem képes azon céloknak megfelelni, amelyekre létrehozták.

Mint látható, a szubjektívítás – melyet gyakran az individuális, „személyes” tapasztalat vagy „személyes” vélekedés (értékelés) hordozójának minőségében mutatnak be – mind a nyelv, mind a beszéd preszuppozícióinak területén mindig meghatározott szabályoknak és korlátozásoknak engedelmeskedik. Ahhoz, hogy tudatos és célirányos beszédlevekénység valósuljon meg, elengedhetetlen e szabályok és korlátozások ismerete. Mindezt be lehet sorolni a nyelvi kompetencia fogalmába. Ez azonban már egy más jellegű kompetencia lesz, mely magában foglalja azokat a szabályokat is, amelyek alapján a nyelv használata valósl meg.

AZ ELŐFELTEVÉSEK*

Stephen C. Levinson

BEVEZETÉS

Könyvünk előző fejezetében a társalgási implikaturát mint a pragmatikus következtetés egy sajátos típusát tárgyaltuk. Az ilyen következtetések valójában nem szemantikaiak (vagyis nem a szavak, kifejezések és mondatok jelentésével kapcsolatosak), mivel egyértelműen a társalgás résztvevőinek együttműködésével kapcsolatos bizonyos kontextuális feltevézéseken alapulnak, nem pedig a keletkezésükre módot adó mondatok nyelvi szerkezetébe épülnek be. Ebben a fejezetben a pragmatikus következtetések egy másik típusára térünk rá, nevezetesen az *előfeltevésekre* (preszuppozíciókra), melyek, legalábbis úgy tűnik, közvetlenebbül kapcsolatban vannak a mondatok tényleges nyelvi szerkezetével; arra a következtetésre jutunk azonban, hogy nem tekinthetők szűk értelemben szemantikaiaknak, mivel túl érzékenyek olyan kontextuális tényezőkre, melyekkel fejezetünk jórészt foglalkozni fog.

Kindulásként két dologra kell figyelemzetnünk az olvasót. Először is az előfeltevések nek nagyobb szakirodalma van, mint szinte bármely más pragmatikai témának (talán a beszédaktusokat kivéve), s bár a szakirodalom jó része igen formalizált és bonyolult, jó része ugyanakkor homályos és terméketlen is. E bő termeti részben egy nagy múltú filozófiai hagyomány magyarázza, melyet, mivel gyakran idézik a nyelvészeti szakirodalomban is, az első pont alatt röviden össze is foglaltok. Ezen felül az előfeltevések a nyelvészeti elméletoktatás közepontjában álltak 1969 és 1976 között azért is, mert alapvető problémákat vetettek fel az akkor rendelkezésre álló (generatív) nyelvelmélet szintje összes típusa számára. Minthogy a szakirodalom ilyen óriási, a szorgalmas diák fejezetünk szinte minden állításával ellentétes tézisekkel is találkozni fog; ha az itt kifejtett álláspont részrehajlónak tűnik, ennek oka részben az, hogy utólag az ember okosabb lehet. Mindebből, ami valahá zavarosnak és mitikusnak látszott, mára sok minden tisztázódott az alapvető megkülönböztetések és fogalmi keretek kialakítása révén. (Oh és Dimneen, 1979 azonban izgalmas összet foglaltat ad a jelenleg is fennálló véleménykülönbségekről.) Második intelmünk az *előfeltevés* (preszuppozíció) szó hétköznapi használata és nyelvészeti szaksszóként történő használata közötti kialakult különbségre vonatkozik. A szak-

* *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983. *Presupposition* c. fejezete, 167–225. (rövidítve). Fordította: Pléh Csaba.

kifejezés a hétköznapi kifejezéssel összekapcsolódott használatoknak csak egy kis részét foglalja magába, s az olvasó, aki a hétköznapi kifejezés teljes kifejtését egyetlen pragmatikai fogalomban reméli megélni, az alábbiakban tárgyalhat megelégedően szűk jelenségek körét kiabrándítónak találhatja. Az alábbi példák az előfeltevés kifejezés néhány olyan hétköznapi értelmét illusztrálják, melyekkel a pragmatikai előfeltevéselemélet *nem* foglalkozik, bár az esetek egy részére a pragmatikai elmélet más ágai adnak támpontokat:¹

1. Az okozatok okokat előfelteleznek.
2. Jancsi levelet ír Józsinak, feltételezve, hogy az tud olvasni.
3. Jancsi azt mondta „Józsí olyan ügyes”, feltételezve, hogy mi mindannyian tudunk, hogy Józsi elrontotta a dolgot – valójában azonban nem tudtuk ezt, s így nem vetjük észre, hogy gúnyolódott.
4. Józsi megkérte Villit, hogy csukja be az ajtót, feltételezve, hogy Villi szokása szerint nyitva hagyta azt; most azonban nem hagyta nyitva, úgy hogy hozzávágtott egy székert Józsihoz.
5. Adolf az inast „Sir”-nek nevezte, feltételezve, hogy az maga a házigaзда, Sir Ansel volt.
6. Az evolúciós elmélet nagy időskaát előfeltelez.
7. Jackendoff elmélete előfeltelezi Chomsky nominalizációs elméletét.

A példákban az a közös, hogy az előfeltevés hétköznapi nyelvből származó fogalmait használják arra, hogy bármi olyan háttértételezést leíjjanak, mellyel szembeállítva egy cselekvés, egy elmélet, egy kifejezés vagy egy megnyilatkozás értelmes vagy ésszerű. Ezzel szemben az előfeltevés mint szakikifejezés bizonyos pragmatikai következtetésekre vagy feltételezésekre korlátozódik, melyek látszólag beépülnek nyelvi kifejezésekbe, s melyeket sajátos nyelvi próbák segítségével lehet elkülöníteni (hágyományosan ilyen próba az, hogy az előfeltevések tagadásakor állandóak maradnak, mint alább látni fogjuk).

1. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Újfennt az a helyzet, hogy ez a pragmatikai téma filozófiai vitákban gyökerezik, különösen a referálással és a referáló kifejezések természetével kapcsolatos vitákban. Ezek a problémák a logikai elmélet magvához tartoznak, s olyan meggondolásokból erednek, hogy miként kell lefordítani a természetes nyelv referáló kifejezéseit korlátozott logikai nyelvekre. Az újabb korban ilyen kérdésekkel elsőként Frege, a modern logika kialakítója küszködött. Meglehetősen hézagos tárgyalása, mely sokféle értelmezést megenget, felvetett számos olyan kérdést, melyek később az előfeltevések központi problémái lettek. Így például ezt mondta:

Ha valaki állít valamit, magától értődik az az előfeltevés, hogy azok az egyszerű vagy összetett tulajdonnevek, amelyeket használ, jelöllel bírnak. Ha tehát valaki ezt állítja: „Kepler nyomorban halt meg”, akkor föltelezi, hogy a 'Kepler' név jelöl valamit. (Frege, 1882/1980:174.)

Mindjárt azután ezt mondja: a *Kepler nyomorban halt meg* jelentése nem tartalmazza azt, hogy a 'Kepler' név jelöl valamit; ha ugyanis tartalmazná, akkor a *Kepler nyomorban halt meg* logikai formája az lenne, hogy 'Kepler nyomorban halt meg' a Kepler név jelöl valamit, s így a *Kepler nem nyomorban halt meg* mondat azzal lenne egyenértékű, hogy 'Kepler nem nyomorban halt meg', vagy pedig a 'Kepler' névnek nincs jelölte.²

Az, hogy a 'Kepler' név jelöl valamit, olyan előfeltevés, amely a 'Kepler nyomorban halt meg' állításhoz építőgy hozzátartozik, mint a tagadásához (no.).

Hasonló módon foglalkozik az időhatározói mellékmondatok jelentésének sajátos státuszával:

Mitán Schleswig-Holsteint elszakították Dániától, Oroszország és Ausztria össze-csupán szűkséges előfeltevéle annak, hogy a 'Schleswig-Holstein Dániától való elszakítása után' kifejezés egyáltalán jelöljön valamit. (I. m. 180.)

Egy kínai, folytatja, aki nem ismeri a történeti tényeket,

mondattunkat... sem igaznak, sem hamisnak nem fogja tartani, hanem minden jelölte el fog vitálni tőle, mivel a mellékmondatnak nincs jelölte; csak látszólagos időmeghatározás (no.).

Frege tehát a következő állításokkal vázolt egy preszuppozíciós elméletet:

- (i) A referáló kifejezéseknek és (például) az időhatározói mellékmondatoknak előfeltevéseik vannak, ha tényleg jelölnek valamit.
- (ii) Egy mondat és tagadása egyazon előfeltevéseken osztoznak.
- (iii) Ahhoz, hogy egy állítás (mint a Kepler-példánál) vagy egy mondat (ahogy a Schleswig-Holstein-példánál) fogalmaz) igaz vagy hamis legyen, előfeltevéseinek igaznak vagy kielégítettnek kell lennie.

Mint a (iii) világosan mutatja, Frege nem pusztán egy felfogást képviselt az előfeltevések-ről: néha azt mondja, hogy a mondatok használata (az asszerció) rendelkezik előfeltevésekkel, máskor meg azt, hogy maguk a mondatok bírnak előfeltevésekkel, megint máshol pedig egyenesen azt mondja, hogy a beszéloknek vannak előfeltevései (lásd Atlas, 1975a): „a 'Hold'-ról szólva ... föltelelezzük a jelölteit” (Frege, 1980:164). Később kiderült, hogy ezeknek a különbségeknek van némi jelentőségük. Világos azonban, hogy embriónális formában azokkal a paraméterekkel van dolgunk, melyek a preszuppozíciók későbbi tárgyalásának vezérfonalát szolgálatk.

Russell 1905-ben írott munkájában úgy vélte, hogy Frege egyszerűen tévedett. Ugyanezekkel a problémákkal birkózva jelölte kérdéskörében egészen más következtetésekre

jutott. Egyik problémája az volt, hogy a (8)-hoz hasonló mondatoknak, melyeknek nincs igazi jelölletük, értelmük még lehet.

8. Franciaország királya bõcs.

Frege számára a választ a jelentés és a jelöllet megkülönböztetése adta meg: az ehhez hasonló mondatok megõrzik jelentésüket vagy értelmüket még akkor is, ha nincs jelölletük és ezzel nincs igazságértékük. Russell szerint azonban Frege elkövetési anomáliákhoz vezettek. Ehelyett saját jól ismert *leíráselméletét* javasolta, mely negyvenöt éven keresztül irányított a vizsgálódást e területen. Szerinte az *ilyen és ilyen* határozott leírásoknak nem olyan a logikai lefordítása, ahogy képzelnénk. Míg a természetes nyelvben alanyként jelennek meg, mint a fenti (8)-as példában is, logikai formájukban egyáltalán nem logikai alanyok, hanem kijelentések konjunkcióinak felelnek meg. Vagyis Az F (van) G mondatot tehát nem olyan egyszerű alany-allítmány formában kell lefordítani, hogy G (az F), hanem az alábbi három asszerció konjunkciójává kell tennünk:

9. Van valamilyen x entitás, melyre nézve érvényes az, hogy:

- (a) x -nek F tulajdonsága van
- (b) nincsen másik y entitás, mely elír x -től és F tulajdonsága lenne
- (c) x -nek G tulajdonsága van.

(8) logikai formája tehát nem (10), hanem az összetett (11)-es kifejezés, ahol a 'király' áll a *Franciaország királya* helyett:

10. Bõcs (a király)

11. $\exists x$ (király (x) & $\sim \exists y$ ($y \neq x$) & Király (y)) & Bõcs (x))

(Ezt úgy lehet körülírni, hogy 'Van egy francia király, és senki más nincs, aki francia király és bõcs').

Russell megmutatta, hogy ez az elemzés kezelni tudja a más álláspontokból kiindulva felmerülő nehézségeket. E szerint (8) azáltal értelmes, hogy egyszerűen hamis; olyan asszercióról van szó, mely a *Franciaország királya* kifejezés Russell-féle kiterjesztésének köszönhetően ennek a személynék a létezését is állítja [a fenti (9)-nek megfelelően]. Russell saját elemzése egyik előnyének azt tartotta, hogy ez megengedte azt a jelenséget, amit ma *scopus-képterheltségnek* nevezünk. Az alábbi tagadó mondat:

12. Franciaország királya nem bõcs.

kétféleképpen értelmezhető: vagy feltelesszük, hogy van egy francia király s azt állítjuk, hogy az nem bõcs, vagy (ez a szokálatabb) azt tagadjuk, hogy igaz lenne egyszerre, hogy van is egy francia király, s hogy az bõcs is. Az alábbi mondat azonban csak ezt az utóbbi olvasatot használja:

13. A francia király nem böcs – mert nincs is ilyen személy Russell (11) alatti formulája lehetővé teszi, hogy ezt a kétértelmitűséget azzal magyarázzuk, hogy (legalább) két helyen jelenhet meg tagadás: a tagadás felépíthet *széles scopussal* (mint (14)-ben), vagy *szűk scopussal* (mint 15 alatt):
14. ($\exists x$ (Király (x) & $\exists (y \neq x)$ & Király (y)) & Böcs (x))
 (Ez úgy írható körül, hogy 'Nem az a helyzet, hogy: (a) van egy francia király, és (b) nincs senki más, aki király, és (c) böcs')
 15. $\exists x$ (király (x) & $\exists y ((y \neq x) \& \text{Király}(y))$) & Böcs (x))
 (Ez úgy írható körül, hogy 'Van egy francia király, és senki más sincs, aki francia király lenne, és a francia király nem böcs')

Az első szélesebb scopusú tagadás lehetővé teszi, hogy (12)-t annak tagadására használjuk, hogy van francia király, míg az utóbbi szűkebb scopusú tagadás csak azt tagadja, hogy a predikátum érvényes lenne.

Russell elemzését mindaddig jórészt elfogadták, amíg Strawson (1950) egy meglehetősen elterjedt megközelítést nem javasolt. Szerinte a gondok jó része abból származik, hogy nem különböztetik meg a mondatokat és a mondatokat használatait például arra, hogy igaz vagy hamis állításokat tegyenek. Mivel Russell nem végezte el ezt a különbségtételt, ezért úgy gondolta, hogy mivel (8) értelmes s világos jelentése van, ezért vagy igaznak vagy hamisnak kell lennie. A *mondatok* azonban nem igazak vagy hamisak; csak az *állítások* azok. Így például (8) lehetett igaz i. sz. 1670-ben, s hamis i. sz. 1770-ben, 1970-ben azonban az állítás értelmében nem nevezhető sem igaznak sem hamisnak: mivel 1970-ben sincsen francia király, az igazság vagy hamisság kérdése fel sem merül.

Strawson ezért azt állítja, hogy a (8) és a (16) közötti sajátos kapcsolat van:

16. Van egy jelenlegi francia király.

nevezetesen az, hogy (16) előfeltetele annak, hogy (8)-at akár igaznak, akár hamisnak írjuk. Ezt a kapcsolatot *előfeltevésnek* nevezte, s úgy vélte, hogy ez egy sajátos fajta annak, amit (ma) pragmatikus következtetésnek nevezünk, s elter a logikai implikációtól vagy bemfogalástól, s olyan fajta következtetés, mely a referáló kifejezések használatait irányító konvenciókból fakad. Ezek a konvenciók, véleménye szerint sokkal összetettebbek, mint amit a „puszta egzisztenciális elemzés” (így nevezte el ugyanis Russell elméletét, Strawson [1952:187]) meg tudna ragadni, s az arra vonatkozó konvenciókhoz kötődnek, hogy mit is jelent valamit asszertálni vagy állítani. Formálisabban fogalmazva azt hirdette, hogy egy A állítás csak akkor előfeltetelez egy B állítást, ha B A igazságának vagy hamisságának előfeltetele (Strawson, 1952:175).

Strawson Russell-lel való nézeteltérésének egyik következménye, amit közvetlenül ő nem is ért, hogy a határozott leírások mögött álló összetett logikai formát elvéve nem maradt módja a (13)-hoz hasonló tagadó mondatok magyarázatára, ahol magukat az előfeltevéseket töröljük. Hiszen Strawson fel fogása szerint (akárcsak Frege szerint) a tagadó mondat kimondásakor rendszeren továbbra is fennállnak az előfeltevések. Russell összetett logikai formái segítségével rá tudott mutatni a tagadás két lehetséges támadás-

ponfjára. Strawson, ha szembenézett volna ezzel a nehézséggel, azt kellett volna állítania, hogy a *nem* szó kétértelmű: egyik olvasatban értelme megőrzi az előfeltevést, a másik esetben az előfeltevések beletartoznak a hatókörébe, s így megengedett tagadások. Ugye vélté azonban, hogy a (12)-nek egyetlen olvasata van, mégpedig az, ami (15)-ben található, ahol az állítmányaft tagadjuk, ami persze az előfeltevést tagadását (13)-ban megtehetős magyarázat nélkül hagyja.

Strawson és Frege tehát nagyon hasonló nézeteket vallottak Russell „határozott leírás” elképzelésével szemben. Az előfeltevésekkel operáló elméleteknek van egy nagy vonzerejük: sokkal inkább összehangban érezzük őket közvetlenül nyelvi intuícióinkkal, azzal például, hogy (8) kimondásakor van egy előtérben álló állítás, nevezetesen az, hogy egy bizonyos egyén bölcs; az a sugallat, hogy ez az egyén létezik, valamilyen háttér-feltelezés, s ehhez viszonyítva nyer értelmet az állítás. Kétségtelen, hogy Russell ezt nem tudta megmagyarázni.

Mikorra a nyelvészek érdeklődni kezdtek az előfeltevések fogalma iránt (jórészt 1969 után) a filozófiai irodalomban már fontos megkülönböztetések és alternatív megközelítések körvonalazódtak. A legfontosabbak ezek közül az alábbiak voltak:

- (i) meg kell különböztetni a logikai implikációt vagy belefoglalást és a preszuppozíciót vagy előfeltevést (különösen kiugrók Frege és főként Strawson munkásságában)
- (ii) szembe kell állítani az asszerciót és a preszuppozíciót (ismét Frege és Strawson munkáiban)
- (iii) az a kérdés, hogy vajon *mondatok* közötti viszonyként kell-e fel fogni az előfeltevéseket (ahogy azt Frege tette), *állítások* közötti viszonyként (ahogy azt Strawson hirdette) vagy *beszélők* és feltevéselek közötti viszonyként (mint más helyeken Frege hirdette)
- (iv) vajon a tagadásnak a preszuppozíció-törő és preszuppozíció-megőrző értelmével kapcsolatos látszat kétértelműsége a tagadás *scopusa*val kapcsolatos eltérésre vezet-e visszafelé a vizsgálata (szerkezeti kétértelműség) vagy *lexikai* kétértelműségről van-e szó?
- (v) lehetőségek van arra, hogy látszólag háttérfeltevések, vagyis az előfeltevések, a valóságban a mondat továbbfélével egyenrangú kijelentéseként vagy következményekként kezelhetők (Russell megközelítése).

Ezen felül a filozófiai irodalom több preszuppozíciós jelenséget emelt ki, beleértve ebbe a következőket:

- (a) a szinguláris terminusok, például a határozott leírások és a tulajdonnevek (b) a kvantifikált főnévi csoportok; például *János összes gyermeke* úgy is értelmezhető, mint ami előfeltevést, hogy 'Jánosnak vannak gyermekei' (Strawson, 1952)
- (c) idői mellékmondatok (mint Frege fentebb idézett példája)
- (d) állapottartozással kapcsolatos igék; pl. *Bertrand abbahagyta felesége verését* előfeltevést, hogy 'Bertrand verte a feleségét' (Sellars, 1954).

Mikor Strawson preszuppozíció fogalma felkeltette a nyelvészek figyelmét, úgy látszott új s érdekes lehetőségeket nyit meg. Eddig a pontig a nyelvészek egy alapvető szemantikai

viszonylat foglalkoztak főleg, nevezetesen a *következőkben* vagy *logikai következményekkel*.⁴ Ezt a kapcsolatot az érvelés következtetési szabályok terminusaiban lehet meghatározni, vagy pedig az igazság és hamisság hozzárendelésének keretében (ahogy a logikusok mondják „szemantikailag”). A *szemantikai következmény* például az alábbiaknak megfelelően határozható meg:

17. A *szemantikailag magával hozza* B-t (ezt úgy jelöljük, hogy $A \models B$) akkor és csak akkor, ha minden olyan helyzet, mely A-t igazza teszi, B-t is igazza teszi (vagy: minden olyan világban melyben A igaz, B is igaz)

Ez alapvető szemantikai viszony. Nemcsak logikai igazságokat ragad meg, hanem az összes többi alapvető szemantikai kapcsolat (az ekvivalencia, az ellentmondás) közvetlenül ennek terminusaiban határozható meg. Az előfeltevés fogalma olyan érdekes lehetőségek tár fel előttünk, hogy a jól ismert szemantikai kapcsolatokat jobban összehangba hozzuk a természetes nyelv szemantikájával. Ez a program, vagyis új, jól definiált szemantikai kapcsolatokat létrehozása, melyek szerepet játszanak a formális szemantikai elméletekben a *szemantikai előfeltevés* számos elméletében megvalósult. (Ezek az alább tárgyalandó pragmatikus előfeltevésekkel állíthatóak szembe.)

Egy ilyen program megvalósítása közben néhány finom, de fontos módosításra volt szükség Strawson álláspontjában. Strawson prezuppozíció fogalma az alábbiak szerint fejtethető ki:

18. Egy A állítás egy másik B állítást akkor és csak akkor előfeltelez, ha:

- (a) ha A igaz, akkor B is igaz
- (b) ha A hamis, akkor B igaz

A szemantikai előfeltevés leggyorsabb felfogása azonban a következő meghatározáson alapulhat:

19. A mondat szemantikailag akkor és csak akkor előfeltelez B mondatot, ha:

- (a) minden olyan helyzetben, ahol A igaz, B igaz
- (b) minden olyan helyzetben, ahol A hamis, B igaz

a (17) alatt a logikai következményre adott definíciókat felhasználva egy olyan tagadás-definíciót feltelezünk, amely mellett, ha egy mondat sem nem igaz, sem nem hamis, akkor tagadása is sem nem igaz, sem nem hamis:

20. A mondat szemantikailag akkor és csak akkor előfeltelez B mondatot, ha:

- (a) $A \models B$
- (b) $\neg A \models \neg B$

Egyrészt (18), másrészt (19) vagy (20) között az a jelentős különbség, hogy az első, Strawson felfogása szerint állítások (vagyis a mondatok meghatározott használatát) közötti kapcsolatra vonatkozik, míg a második (szemantikai) felfogás mondatok közti kapcsolatra. Nyilvánvaló, hogy Strawson nem értett volna egyet ezzel a váltással.⁵ Könnyen világossá válik, hogy a (20) alatt a szemantikai előfeltevéstre adott meghatározás alapvetőbb változást igényel a természetes nyelv szemantikáját modellezni hivatott logikában. Ennek belátására nézzük meg a következő levezetést, mely hagyományos logikai feltevéseken alapszik:

21. 1. A előfeltelezi B-t
2. Tehát a (20) definíciónak megfelelően A-ból következik B, és $\neg$ A-ból következik B
3. (a) Minden A mondatnak van egy $\neg$ A tagadása
- (b) A igaz vagy A hamis (a harmadik kizárásának elve)
- (c) A igaz vagy $\neg$ A igaz (tagadás)
4. B tehát mindig igaz

Tételezzük most fel, hogy $A = \text{Franciáország királya kopasz}$, és $B = \text{Van egy jelenlegi franciá király}$. Ekkor a fenti levezetés konklúziója (mely klasszikus feltevések mellett érthető), az, hogy $A \text{ franciá király létezik}$ tautológia, vagyis mindig igaz. Mivel az ilyen előfeltevés-elméletek értelmét az adja, hogy megmagyarázzák az előfeltevések kudarcát, s azt az intuíciót, hogy amikor az előfeltevések nem érvényesek, a mondatok sem nem igazak, sem nem hamisak, a hagyományos logikai feltevések egy részét el kell hagynunk ahhoz, hogy elkerüljünk a (21)-hez hasonló következtetéseket. A (20)-ban megadotthoz hasonló szemantikai előfeltevés-definíció és az elfogadott logikai apparátus egésze közti összhang megteremtésének leggyorsabb módja annak a feltevésnek az elhagyása, hogy csak két igazságérték létezik (a *kétértékűség* feltevése). Ehelyett felvehetünk három értéket, *igaz*, *hamis* és *sem nem igaz*, *sem nem hamis*. (Az utóbbit azokra az esetekre, melyeknek az előfeltevései nem érvényesek.) S bevezetjük azokat a módosításokat a logikai rendszer többi részébe, melyeket ez a változás megkíván (közlekedési út: a kétértékűség és a *modus tollens* elhagyását). Kimutatták, hogy három értékkel teljesen jól működő logikákat lehet konstruálni, s még az is felvehető, hogy az ilyen logikai rendszerek (annak következtében, hogy képesek az előfeltevések kezelésére) jelentős előrehaladást képeznek a természetes nyelvi szemantika modellezésben (lásd pl. Keenan, 1972). A formálisan kétértékű rendszert is meg lehet tartani úgy, hogy a harmadik érték helyett *igazságérték hiánusokat* engedünk meg, s ma ez a preferált módszer. Az ilyen rendszereknek azonban számos formális sajátosságuk ugyanolyan (pl. nem engedik meg a *modus tollens*),⁶ s az előfeltevések modelleként pontosan ugyanolyan okokból nem megfelelőek, mint amilyeneket a háromértékű modellekkel kapcsolatban fel fogunk venni.

Az itt felvetett intellektuális lépések összhangban voltak a *generatív szemantikának* nevezett nyelvészeti elmélettel (mely 1968 és 1975 között virágzott), mivel az annak keretében dolgozó kutatók arra törekedtek, hogy a szemantika logikai modellel jellemezhetőbb és módosíthatóbb abba az irányba, hogy a természetes nyelv lehető legtöbb sajátosságához illeszkedjenek. Céljuk tehát az volt, hogy a pragmatikai jelenségeket a

szemantika rendezett területére *redukálják* (lásd különösen G. Lakoff, 1972, 1975). Hamarosan kiderült azonban, hogy vannak olyan, az előfeltevésekhez hasonló jelenségek, melyek nem úgy viselkednek, mint azt a szemantikai előfeltevés fogalma megkívánna. Keenan például (1971:51) megfigyelve, hogy a (22) francia mondatban a *tu* névmás használata előfeltelevézi, hogy „a címzett állat, gyermek, társadalmilag alacsonyabbrendű a beszélőhöz képest vagy személyes intim viszonyban van a beszélővel” (hasonlóak érvényesek a tegezésre a magyarban is – a szerk.)

22. Tu est Napoléon

Tételezzük fel azonban, hogy (22)-t olyankor használom, mikor egyik feltelet sem teljesül – furcsa lenne azt mondani, hogy amit mondtam sem nem igaz, sem nem hamis: csak abban az esetben igaz, ha a címzett valóban Napoléon, máskülönben hamis. Az udvarias vagy formális (23) mondat ugyanezekkel az igazságfelteletekkel rendelkezik:

23. Vous êtes Napoléon

Vagyis a beszélő és a címzett közötti kapcsolattal összefüggő „előfeltevés”, melyet a *tu* vagy *vous* használata fejez ki, egyszerűen nem befolyásolja az igazságfelteleteket. Keenan (1971) ennek alapján azt hirdette, hogy az ilyen példák a pragmatikai következtetések független, különálló osztályát alkotják, amit *pragmatikai előfeltevéseknek* nevezett, s melyeket legjobban úgy jellemezhetünk, mint a beszélő s a kontextusban elhangzó mondat megfélelő volta közti kapcsolatot.⁷

Hamarosan felmerültek az előfeltevések egyéb esetei is, melyek nem illeszkednek a szemantikai előfeltevés meghatározásához, olyan esetek, ahol a kérdéses következtetések az alább tárgyalandó módokon kontextus-érzékenyek. Egy darabig tehát azt hírdeték, hogy a természetes nyelven két elkülöníthető előfeltevés típus van: szemantikai és pragmatikai előfeltevések, melyek egymástól függetlenül léteznek (lásd pl. Keenan, 1971). 1973-tól kezdve azonban egyre világosabbá vált, hogy a szemantikai előfeltevés fogalmával oly sok a probléma, hogy a nyelvelmélet (különösen a szemantika) könnyen nélkülözni tudná. A szemantikai előfeltevés fogalmát főként azért hagyták el, mert a jelenségek természete és tulajdonságai túlzatosan megvizsgálva indokoják ezt. Most erre a feladatra térünk át.

2. A JELENSÉGEK: KIINDULÓ MEGFIGYELÉSEK

Frege és Strawson tézise, mely szerint az előfeltevések megmaradnak tagadó mondatokban vagy kijelentésekben – ami Strawson (18) alatti meghatározásában is benne van – kiinduló műveleti próbát ad számunkra az előfeltevések azonosítására. Egyszerűen vehetünk egy mondatot, tagadhatjuk, megnevezhetjük azt, hogy milyen következtetések élnek túl a tagadási – vagyis melyek közöttük a pozitív és negatív, az állító és tagadó mondatoknál. Meg kell említenünk, hogy mostantól kezdve néha úgy fogunk beszélni, mintha a mondatok len-

nének azok a tárgyak, melyeknek előfeltevéseik vannak; ezt a lazaságot pusztán a kifejtés céljából engedjük meg magunknak és valójában elméleti függő kérdés az, hogy mondatok vagy megnyilatkozások (mondat-kontextus párok) rendelkeznek-e előfeltevésekkel, mint később látni is fogjuk.⁸

Induljunk ki a (24) alatti viszonylag egyszerű mondatból:

24. Jánosnak sikerült időben megállnia.

Ebből az alábbiakra következtethetünk:

25. János időben állt meg.

26. János megpróbált időben megállni.

Most vegyük (24) tagadását (vegyük észre, hogy itt a tagadás a főige tagadását, vagy összetett mondatnál a legfelső tagmondat tagadását jelenti):

27. Jánosnak nem sikerült időben megállnia.

Ebből (25) *nem következtethető* ki – végül is kimondásának fő oka a (25) tagadása is lehet. A (26) következtetés azonban továbbra is fennáll, vagyis ez közös (24) és tagadása (27) között. Vagyis a tagadási próba alapján (s annak alapján, hogy az elégséges) (26) mind

Vegyük észre, hogy amikor (24) igaz, (25) is igaz kell legyen, amikor azonban (27) igaz, (25)-nek nem kell igaznak lennie. Vagyis (24)-ből következik (25), (27)-ből azonban nem következik (25) a (17) alatti megadott logikai következmény fogalom alapján. Vagyis amikor (24)-et tagadjuk s megkapjuk (27)-et, (24) következményei nem azonosak (27) következményeivel. Vagyis a tagadás megváltoztatja egy mondat következményeit, valószínűleg az egyik részét (egyest) az egészet⁹ tartalmazza (24) igazságtételeinek legalábbis egy részét (egyest) az egészet⁹ tartalmazza (24) igazságtételeinek. Ez azt jelenti, hogy az előfeltevés az előfeltevés és a következmény között.

Hogyan származik a (24) előfeltevése? Természetesen a *sikerült* szóból. Ha a (24)-be a sikerült helyett a *megpróbált* szót helyettesítjük be, a (26)-os következtetés természetesen azonos marad, most azonban már ez logikai következmény, mint azt a (28) tagadó mondat példája mutatja:

28. János nem próbált időben megállni.

Vagyis az előfeltevések sajátos *savakhoz* kapcsolódnak – vagy mint később látni fogjuk, általában a felszíni szerkezet jellegzetessége ez. Az ilyen előfeltevéseket generáló nyelvi eszközöket *előfeltevés kiválítóknak* fogjuk nevezni.

Nézünk most egy némileg bonyolultabb példát. Tekintsük (29)-et, s tagadásának

(30)-at.

29. János, aki jó barátom, sajnálja, hogy abbahagyta a nyelvtanulást, mielőtt elhagyta Cambridge-et.
30. János, aki jó barátom, nem sajnálja, hogy abbahagyta a nyelvtanulást, mielőtt elhagyta Cambridge-et.

Meglehetősen sok olyan következtetés van, melyek mind (29)-re, mind tagadására, (30)-ra nézve érvényesek. Például:

31. Van valaki, akit a beszélő és a címzett egyetemesen Jánosként képes azonosítani.
32. János a beszélő jó barátja.
33. János abbahagyta a nyelvtanulást, mielőtt elhagyta Cambridge-et.
34. János nyelvtanulást folytatott, mielőtt elhagyta Cambridge-et.
35. János elhagyta Cambridge-et.

Mivel ezek tagadás esetén invariáns dolgok, a Frege/Strawson-felfogás szerint előfeltevést jelölnek. Vegyük észre azt is, hogy mindezek a következtetések sajátos szavakhoz vagy szerkezetekhez kapcsolhatók. Így például a (31) a *János* tulajdonnév használatából fakad vagy ahhoz kötődik; (32) azzal kapcsolatos, hogy az ilyen informatív (nem korlátozó) vonatkozó mellékmondatok nem fűgnek a mellékmondaton kívüli főige tagadásától, így a tagadás mellett teljességgel érvényesek maradnak; hasonló módon (35) azért áll elő, mert az időhatározói mellékmondatok (amiket a *mielőtt*, *miután*, *miközben*, *amikor* stb. vezet be) szintén nem befolyásolja a főige tagadása. (33) forrása kissé homályosabb: abból fakad, hogy (33) egy sajátos típusú ige-komplementuma (az ilyen igekeket *faktívoknak* nevezzük), ez itt a *sajnál*; egyszerűen nincs értelme azt mondani, hogy *X sajnálja Y-t* vagy *X nem sajnálja Y-t*, ha *Y* nem olyan esemény, ami megtörtént vagy biztosan meg fog történni. Ennek megfelelően az ebbe az osztályba tartozó ige-k esetében mind az állító, mind a tagadó mondatok *előfeltevések* Y-t. (34) forrását könnyebb azonosítani: ha azt állítjuk, hogy *X abbahagyta valaminek a csinalását*, akkor előfeltevézzük, hogy *X csinalta ezt a valamit*, s ezt a következtetést akkor is előfeltevézzük, ha azt mondjuk, hogy *X nem hagyta abba valaminek a csinalását*. A (34) alatti előfeltevést tehát az *abbahagy* ige a felelős. Ezek meglehetősen heterogén források, s emiatt természetesen fellelhetünk olyan kérdések, mint milyen szerkezetek és lexémák alkotják az előfeltevések alapját? Van bennük valami közös? Miért épülnek bizonyos nyelvi elemekbe bele ilyen következtetések, hogy van valamilyen intuitív közösség ezekben a következtetésekben. Alapvető intuíciónk ugyanis az, hogy egy fontos értelemben mindegyik olyan *háttér-feltevés*, melyhez bizonyítani kell a (29) alatti megnyilatkozás fő üzenetét. Jó analógia itt az alaklélekantából származó *figura* és *háttér* fogalom: egy képen a *figura* csak a háttérhez képest ugrik ki, s vannak olyan vizuális illúziók vagy kétfélemtű ábrák, ahol a *figura* és *háttér* megfordíthatók, s ezzel azt bizonyítjuk, hogy mindkettő észlelése a másik észlelésétől függ. Az analógia itt az, hogy egy megnyilatkozás esetében a *figura* az amit állítunk, vagy ami a lényege annak amit mondunk, míg a *háttér* az az előfeltevés-halmaz, melyhez képest a figurát megítéljük. (Vannak egyenest olyan esetek is, amikor a *figura* és a *háttér*, vagyis az

asszerció és a preszuppozíció a klasszikus alakieltani kétértelműségekhez hasonlóan megfordulnak; lásd Langendoen, 1971.) Ahhoz, hogy belássuk, hogy az előfeltevések halmazában háttér-feltételezések halmazát alkotja, s nem csak egy olyan következtési halmaz, melyet az előfeltevések valamilyen technikai meghatározása emel ki, nézzük meg, mi történik, ha (29)-et kérdésé alakítjuk:

36. Sajnálja János, aki jó barátom, hogy abbahagyta a nyelvészetet, mielőtt elhagyta Cambridge-et?

A (36)-hoz hasonló megnyilatkozás fő mozzanata annak megkérdése, hogy János tényleg sajnálja-e, hogy abbahagyta a nyelvészetet, szemben annak állításával, hogy sajnálja (mint [29]-ben) vagy annak tagadásával, hogy sajnálja (mint [30]-ban). (36)-ban azonban mindazok az előfeltevések érvényesek, amelyek (29)-nél és (30)-nál. Vagyis egy megnyilatkozás fő mozzanata valamilyen állítás asszerciója vagy tagadása, vagy megkérdése lehet, mégis az előfeltevés eközben állandó maradhat. Vagy analógjainkat alkalmazva a figura bizonyos határok között váltokozhat, miközben a háttér azonos marad. Természetesen ez az intuíció áll a Frege és Strawson álláspont mögött, s az előfeltevés technikai fogalma valahogy így módon kíséri megragadni, legalábbis részlegesen, azzal kapcsolatos elméleti intuícióinkat, hogy mit várunk el, vagy hétköznapi értelemben, mit előfeltételezünk, amikor beszélünk?

Térjünk most vissza a fentebb felvetett kérdésekre. Milyen skálája van az előfeltevéses jelenségeknek? Kezdhetjük azzal, hogy felsoroljuk azoknak a szerkezeteknek egy részét, melyeket a nyelvek mint előfeltevés forrásokat emeltek ki, vagyis adhatnak egy listát az ismert *előfeltevés kiválóköröl*. Karttunen (i. m.) harminccegy ilyen kiválót gyűjtött össze, s az alábbiakban válogatást mutatunk be ebből a listából. (A példák a pozitív és negatív változatokat egy per jellel választják el, annak érdekében, hogy az olvasó ellenőrizni tudja a következtéseket: magukat az előfeltevés kiválókort aláhúztuk; a → jel pedig az „előfeltelezeti” helyett áll):

1. *Határozott leírások* (lásd Strawson, 1950, 1952):
37. János látta/nem látta a *kétféjt ember*.
→ van egy kétféjt ember.

2. *Faktív igék* (lásd Kiparsky és Kiparsky, 1971):
38. Mária *szegeyli/nem szegeyli*, hogy János házipalinkáját issza.
→ Mária János házipalinkáját ita.
39. Frankenstein *tudta/nem tudta*, hogy Drakula ott van.
→ Drakula ott van.
40. János észrevette/nem vette észre, hogy elűszott az adósságban.
→ János elűszott az adósságban.
41. *Furcsa* volt/nem volt *furcsa*, hogy milyen büszke volt.
→ Büszke volt.

42. néhány további faktív predikátum: *tud*; *sajnál*; *büszke* *rd*, *hogy*; *hidegen* *hagyja*, *hogy*; *boldog*, *hogy*; *szomori*, *hogy*

3. *Implikatív igék* (Karttunen, 1971b):
- 43. Jánosnak *sikerült/nem sikerült* kinyitni az ajtót.
 - János megpróbálta kinyitni az ajtót.
 - 44. János *elfelejtette/nem felejtette el* bezárni az ajtót.
 - Jánosnak be kellett volna zárnia vagy szándékoznia kellett volna bezárni az ajtót.
 - 45. néhány további implikatív predikátum: *x véletlenül éppen V-zett*.
→ *x nem tervezett vagy szándékozott V-zni*;
x megasztia a V-zést
 - *X* várhatóan szokásosan vagy kötelezőszerűen kell csináljon valamit stb.
4. *Állapótváltozást jelentő igék* (lásd Sellars, 1954; Karttunen, 1973):
- 46. János *abba/hagytá/nem hagyta abba* felesége verését.
 - János verte a feleségét.
 - 47. Johanna *elkezdte/nem kezdte el* verni férjét.
 - Korábban Johanna nem verte férjét.
 - 48. Kissinger *folytatná/nem folytatná* a világ vezetését.
 - Kissinger vezette korábban a világot.
 - 49. néhány további állapótváltozást jelentő ige: *elkezd*; *befejez*; *folytat*; *abba/hagyt*; *elhagy*; *belép*; *jön*; *érkezik* stb.
5. *Iteratívumok*:
- 50. A repülő csészéalt jött/nem jött újra.
 - Korábban jött a repülő csészéalt.
 - 51. *Már* nem lehet kapni stoppolófát.
 - Egykor lehetett kapni stoppolófát.
 - 52. Carter *visszatért/nem tért vissza* a hatalomba.
 - Carternek korábban hatalma volt.
 - 53. további iteratív, ismétlődést jelentő kifejezések; *máskor*; *visszatérni*; *visszaállítani*; *megismételni*; *n-edszer*
6. *Megítélést jelentő igék* (lásd Fillmore, 1971a):
- Az ilyen típusú implikációk szerint egyáltalán nem előfeltevésszerű; a többi előfeltevéstől eltérően ugyanis az implikációkat nem a beszélőhöz, hanem a megítélést jelentő ige alanyához rendeljük hozzá (lásd Wilson, 1975).
 - 54. Agatha *megvádolta/nem vádolta meg* Ivánt plágiummal.
 - (Agatha szerint) a plágium rossz.
 - 55. Iván *megbirtalta/nem bírta meg* Agatha-ét azért, mert elszaladt.
 - Iván szerint Agatha elszaladt.
7. *Időhatározói mellékmondatok* (Frege, 1980; Heinämäki, 1972):
- 56. Strawson megszűlése *előtt*, Frege már észrevette/ nem vette észre az előfeltevéseket.

- Strawson megszűlelt.
57. *Miközben* Chomsky forradalmasította a nyelvészetet, a többi társadalomtudomány sem/Ø aludt
- Chomsky forradalmasította a nyelvészetet.
58. *Mióta* Churchill meghalt, hiányzott/nem hiányzott nekünk egy vezető.
- Churchill meghalt.
59. további időkonstrukciók: *miután; mielőtt; bármikor; midőn*
8. *Kiemelő szerkezetek* (lásd Halvorsen, 1978; Prince, 1978a; Atlas és Levinson, 1981):
- A (60)-as mondat egy *kiemelő szerkezet* (nem kiemelő lenne az, hogy *Henry megcsókolt* *olta Rózsit*), a (61)-es mondat pedig egy *pseudo-kiemelő szerkezet* (a nem kiemelő az lenne, hogy *János elvesztette a pénztárcáját*). Mindkét szerkezet nagyjából ugyanazokat az előfeltevéseket tartalmazza ezen felül – egyesek szerint (vö. Halvorsen, 1978) – egy további előfeltevése is, hogy a fókuszba emelt elem (60)-nál a *Henry*, (61)-ben pedig a *tárcája* az egyetlen elem, amire a predikátum érvényes.¹⁰
60. Nem/Henry volt az, aki megcsókolta Rózsit.
- Valaki megcsókolta Rózsit.
61. Amit János elvesztett/nem vesztett el, az tárcája volt.
- János elvesztett valamit.
9. *Rejtett kiemelő szerkezetek hangsúlyozott összetevőkkel* (lásd Chomsky, 1972; Wilson és Sperber, 1979):
- A fenti két kiemelő szerkezet által kialakított sajátos előfeltevéseket az is eredményezheti, hogy erőteljes nyomatek kerül egy összetevőre, mint az alábbi példák illusztrálják, ahol a szembeállító nyomatékok csupa nagybetűs szedés jelöli.
62. A nyelvészetet CHOMSKY/NEM Chomsky találta ki!
- Valaki kitalálta a nyelvészetet.
63. János az OLIMPIA/N/NEM az olimpián versenyzett.
- János valahol versenyzett.
10. *Összehasonlítások és szembeállítások* (lásd G. Lakoff, 1971):
- Az összehasonlításokat és a szembeállításokat jelölheti a nyomaték vagy más prozódiai eszközök, az olyan szöcskák, mint az *is, ellenben, vagy* az összehasonlító szerkezetek:
64. Mari férfisovinisztiának nevezte Adolfit, erre AZ is megcsépte OT
- Ha Mari férfisovinisztiának nevezi Adolfit, ezzel megcsépte.
65. Adolf Mariant walckütnék nevezte, miért *cserébe* az is bókolt neki.
- Ha valakit walckütnék neveznek – vagy legalábbis Mariant így nevezik, – ezzel bókolkak neki.¹¹
66. Karsci *nem jobb nyelvész, mint Barbara.*
- Barbara nyelvész.
67. *Jenő nem annyira kiszámíthatatlanul baloldali, mint Villi.*
- Villi kiszámíthatatlanul baloldali.

11. Nem korlátozó vonatkozó mellékmondatok –
 Emlékezzünk rá, hogy az angolban két fajta van a vonatkozó mellékmondatoknak –
 vannak olyanok, amelyek korlátozzák vagy körülhatárolják azt a főnévi csoportot,
 melyet módostíranak (korlátozzák, mint például csak azok a fiúk érik fel a könnyhaszék-
 rényt, akik nagyok), s vannak olyanok, melyek további zárjeles információt adnak
 (nem korlátozók, mint például *Hillary, aki megmászta 1953-ban az Everestet, volt*
kívülálló főtárgy tagadása, s így előfeltevésekhez vezet:
 68. Az első harappaiak, akik i. e. 2800 és 2650 között éltek fénycorukat, nagy
 templomépítők voltak/nem voltak.
 → Az első harappaiak i. e. 2800–2650 éltek fénycorukat.
 12. Lehetetlen feltevések:
 69. Ha Hannibálnak csak még tizenkét elefántja lett volna, az újlatin nyelvek (nem)
 léteznének ma.
 → Hannibálnak nem volt még tizenkét elefántja.
 70. Ha a táblán angolul is ott állt volna, hogy „aknamező”, ahogy walse-ül, akkor
 (nem) vesztettük volna el szégyény Llewellynt.
 → A táblán nem állt ott angolul, hogy „aknamező”.
 13. Kérdések (Jásd Katz, 1972: 201; Lyons, 1977a:579 és 762):
 Mint fentebb (36)-tal kapcsolatosan megfigyeztük, a kérdések osztoznak kijelentő
 párjuk előfeltevéseiben. Maguk a kérdőformák is újabb előfeltevéseket vezetnek be
 azonban, mégpedig eltérő típusúakat, melyekkel foglalkoznunk kell. Különböző kérdé-
 seket kell megkülönböztetnünk: az *elődöntendő kérdések* általában üres előfeltevésekkel
 rendelkeznek, melyek lehetséges válaszok diszjunkciói, mint például (71)-nél. A kér-
 désék között egyedül ezek az előfeltevések invariánsak tagadás hatására. A *vagyilag*
kérdések, mint a (72), a válaszok diszjunkcióját előfeltelezik, de ebben az esetben ez
 nem üres diszjunkció. A *kiegészítendő kérdések* az előfeltevést úgy adják meg, hogyha
 a kérdőszót a megfelelő egzisztenciálisan kvantifikált változóval helyettesítjük, például
 a *kit valakivel*, a *hol valahol*, a *hogyan valahogyan* és így tovább, mint (73)-ban.
 Ezek az előfeltevések *nem* invariánsak a tagadásra nézve.
 71. Van nyelvész professzor a MIT-en?
 Vagy van nyelvészeti professzor a MIT-en vagy nincs.
 72. Newcastle Angliában van vagy Ausztráliában?
 Newcastle Angliában van vagy Newcastle Ausztráliában van.
 73. Ki a nyelvész professzor az MIT-en?
 Valaki nyelvész professzor a MIT-en.
 A fenti lista valószínűleg tartalmazza annak magyát, amit általában előfeltevésnek tar-
 tanak.¹² Fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy minden ilyen lista döntő mértékben
 függ az előfeltevésekre adott meghatározásoktól. Ha például a tagadás közbeni állandó-
 ságot vesszük definíciós kritériumnak, akkor az alább következő jelenségeket is ide

sorolnánk, bár ezeket a pragmatika elmélet más fejezetekben jobban lehet tárgyalni, ahogy azt a zárójelben lévő megjegyzések mindegyik példa után mutatják is (a példáknál a ? a „ítaian előfeltelevlezi”-t jelenli):

74. (Ne) csukd be az ajtót
 → ? Az ajtó nyitva van. (feliszólitások érvényességi felitetele)
 75. (Nem) Ön a professzor.
 → ? A címzett társadalmilag felitette áll a beszélőnek, vagy nem ismerős számára (konvencionális implikatura)
 76. A Plutó bolygó (nem) nagyobb, mint a Ceres.
 → ? A beszélő hisz a kifejezett állitásban. (A minőség maximája vagy más néven az állitások őszineségi felitetele)

Vagy tegyük fel, hogy elhagyjuk a tagadás mellett állandóság, mint az előfeltelevések próbáját (ahogy azt 1973-ban Karttunen javasolta), s helyettesítsük például *ha ...akkor* szerkezetekben való viselkedésükkel. Ekkor arra a következtetésre juthatunk, hogy bizonyos kifejezések, mint a *csak*, *is* és hasonló, előfeltelevést kíváitók. Ennek alapja az lenne, hogy bár nem eredményeznek olyan következtetéseket, amelyek itélilik a tagadást, a következtetéseket itélilik a feliteteles mellékmondatot, míg az olyan szigorú logikai következmény nem, mint az alábbi példák mutatják:

77. *Ha csak* Gazsi meg nem bukott a vizsgán, akkor az könnyű kellett legyen
 → ? Gazsi megbukott a vizsgán (vö. *ha csak* Gazsi meg nem bukott a vizsgán, akkor könnyű kellett legyen.
 → ? (Gazsi nem bukott meg)
 78. *Ha még* Gazsi sem csalt, akkor a vizsga könnyű kellett legyen.
 → ? Gazsi az, aki a legnagyobb valószínűséggel csalt. (vö. *Ha még* Gazsi is csalt, akkor a vizsga könnyű kellett legyen)
 → ? Gazsi az, aki legkevésbé valószínű, hogy csalt.
 79. *Ha éppen* elértem a vonatot, ez azért volt, mert futottam.
 → ? Majdnem elértem a vonatot, ez azért volt, mert futottam).
 → ? Majdnem elértem a vonatot.

Vagyis a jelentések kiválasztása döntően függ az alkalmazott előfeltelevs meghatározástól. Az előfeltelevések bármely elméletétől joggal várható azonban az, hogy legalábbis az 1–13. alatti esetek java részét kezelni tudja. A továbbiakban ezeket a központi jelenségeket fogjuk felhasználni az előfeltelevések tulajdonságainak vizsgálatára.

4. MAGYARÁZAT TÍPUSOK

Az előfeltevéseknek általunk vizsgált tulajdonságai elég szerteágazóak ahhoz, hogy az előfeltevésekre javasolt elméleteket csak néhány komoly jelölte szűkítsük le. Ennek érdekében először is megmutatjuk, hogy az előfeltevések szemantikai elméletei nem adnak járható utat, majd átterünk a felmerült pragmatikai elméletek három fő típusának értékelésére.

4.1. SZEMANTIKAI ELŐFELTEVÉSEK

Jelenleg a szemantikai elméleteknek két fő osztálya áll a nyelvészet rendelkezésére. Az egyik az igazságfeltelekkel operáló elméletek osztályába tartozik, s könyvünk is főként e köré szerveződik, mivel egyedül ez ad világos predikciókat arra nézve, hogy mi nem ragadható meg a szemantikában. A másik az a (nem szükségsszerűen az előbbi kölcsönösen kizáró) osztály, mely felteletezi, hogy minden szemantikai viszony meghatározható úgy, hogy a mondatokat fogalmi atomokra vagy szemantikai jegyekre fordítjuk le. Mindkét fogalomrendszerben történetek kísérletek arra, hogy szemantikai elméleteket dolgozzanak ki az előfeltevések magyarázatára; rá fogunk mutatni azonban, hogy mindkét próbálkozás feltesikerült. Az elméleteket egyenként fogjuk megítélgálni.

Ahhoz, hogy az előfeltevéseket az igazság-felteletekkel operáló elméletekbe beilleszték, az előfeltevést a (19) és (20)-hoz hasonlóan a következmény fogalom sajátos eseteiként tárgyalták, mégpedig olyan logikai következményként, melyet a tagadás nem befolyásol. Az ilyen elméletek, mint már rámutattunk, a szemantika elmélet egész logikai szerkezetének gyökereit újraszervezését kívánják meg. Ez az újraszervezés lehet jogos, ha ezáltal megragadhatóak az előfeltevések sajátosságai, nem nehéz azonban belátni, hogy elvileg az ilyen elméletek nem vezethetnek sikerre.

Az előfeltevések ilyen szemantikai elméleteit az előfeltevések viselkedésének fentebb kiemelt két alapvető sajátossága teli kudarca: az egyik az illekonyság, a másik pedig a projekciós probléma sajátos jellege. Az illekonysággal kapcsolatban az a lényeg, hogy az előfeltevések nem mindig maradnak meg bizonyos szövegösszefüggésben. Gyakran elég az, hogy bizonyos kontextusban ellenétes hiedelmek érvényesek, az előfeltevés máris elpárolog anélkül, hogy szemantikai vagy pragmatikai anomáliát éreznénk. A (20)-ban adott szemantikai előfeltevés definíció a szemantikai következmény fogalmát használja; a szemantikai következmény (17) alatti meghatározása pedig megadja, hogy ahhoz, hogy p kijelentésből szemantikailag következzen q kijelentés, szükségesszerű, hogy *mindazokban a világokban*, ahol p igaz, q is igaz legyen. Ennek az a következménye, hogy a szemantikai előfeltevés szükségsszerűen *invariáns* viszony: ha p szemantikailag előfelteletezi q -t, akkor p *mindig* előfelteletezi q -t (felteve, ha p nem egy olyan nyelvi környezetben helyezkedik el – szemantikailag q -t (felteve, ha p nem következik q). A gond azonban az, hogy az előfeltevések sajátos nem nyelvi kontextusokban szoktak felszívódni. (Például az a mondat, hogy *Zsuzsa meghalt, mielőtt befejezte volna a disszertációt* nem előfelteletezi, hogy *Zsuzsa befejezte a disszertációt*, míg az a mondat, hogy *Zsuzsa sírt, mielőtt befejezte a*

disszertációt előfeltételezi, hogy *Zsuzsa befjezte a disszertációt*. Ez nyilván a halállal kapcsolatos tartalmi ismeretünk függvénye. – *a szerk.*)

Ha most átértünk a projekciós probléma egyik vonatkozására, mégpedig arra, hogy az előfeltételesek milyen módon nem vetülnek ki meghatározott nyelvi környezetekbe, ugyanilyen problémák merülnek fel. Nézzük meg például a (141)-es és (142)-es példát (megtartottuk a könyv eredeti példaszámozását – *a szerk.*):

141. Vagy János van távol, vagy János felesége van távol.
 142. Vagy nincs felesége Jánosnak, vagy távol van a felesége.
 143. Jánosnak van felesége.

A (141) nyilvánvalóan előfeltételezi (143)-at (bár a szemantikai előfeltevés fogalma, mint rövidebben látni fogjuk, még ezt sem tudja valami könnyen modellezni). A (142) azonban nem előfeltételezi a (143)-at. Megint azzal a problémával találkozunk, hogy az előfeltételesek bizonyos környezetekben törődnek, más környezetekben viszont nem. Itt olyan környezetben, ahol vagy kapcsolat esetén az első diszjunktív elem tagadása a második diszjunktív elem előfeltevését vonja maga után. Könnyen elképzelhető természetesen, hogy a szemantikai előfeltevéshez hasonló szemantikai kapcsolatot szisztematikusan befolyásolja a diszjunktívba történő beágyazás. Nehéz belátni azt, hogy egy ilyen invariáns kapcsolat hogyan lehetne érzékeny egy másik vagylagos tag tartalmára (lásd azonban Peters, 1979).

Hasonló mondható a feltételes mellékmondatokról: az előfeltevések szemantikai elmélete mellett (144) és (145) ugyanazokkal az előfeltevésekkel kell rendelkeznie, a valóságban azonban csak (144) előfeltételezi (146)-ot:

144. Ha Dezsőnek vannak gyerekei, akkor nem sajnálja, hogy nyelvésszellettel foglalkozik.
 145. Ha Dezső nyelvésszellettel foglalkozik, nem sajnálja, hogy ezt teszi.
 146. Dezső nyelvésszellettel foglalkozik.

A (145)-höz hasonló nyelvi összefüggésekben az előfeltevések nem invariáns kapcsolatok, mint ahogy azt a szemantikai előfeltevés fogalma megkérívná: néha tüli azt, hogy a fellépésüket elősegítő szerkezet egy feltételes mondat következmény tagmondatába kerül, néha pedig nem. Eszrevettük azt is, hogy egy előfeltevés nyíltan tagadható anélkül, hogy anomáliát kapnánk, mint (147)-nél:

147. János nem szomorú, hogy megbukott, mivel valójában átmént.

Az ilyen példák nyilván nagy gondot okoznak a szemantikai előfeltevések hívének, mivel a szemantikai előfeltevések per definitionem tüli a tagadást – ebben az esetben azonban a (147) ellentmondáshoz kell vezetnünk: egysszerre feltételezi szemantikailag (148)-at, s a *meri*-tagmondat révén az következik belőle, hogy (148) hamis:

148. János megbukott.

Ilyen példák nyomán a szemantikai előfeltevések hívének egyetlen kútyja van: azt kell állítania, hogy a tagadás kétértelmű, van előfeltevéseket megőrző tagadás, és van egy olyan tagadás, melyben mind a logikai következmények, mind az előfeltevések tagadásra kerülnek. Ezeket időnként *beis* vagy *alltmany* tagadásnak, s *küis* vagy *mondai* tagadásnak nevezzük. Ez a terminológia azonban félrevezető, mivel a szemantikai előfeltevések megmen-tésére nem azt a russelli tézist kell elővenni, hogy a tagadásnak különböző érvényességi területei lehetnek, hanem azt, hogy a negatív mortémák ténylegesen kétértelműek (Wilson, 1975:35). Ezenfelül a szemantikai előfeltevések híve rámutathat arra, hogy háromérték-logikája (vagy az ennek megfelelő igazság-érték részek) lehetővé teszi, hogy két eltérő logikai tagadást definiáljunk, s ezzel a kétértelműségeket technikailag kezelhetővé tegyük (lásd erről Gazdar, 1979a:65).

Az a probléma ezzel a tézissel, hogy semmilyen érünk nincs arra, hogy ilyen kétértelműség fennáll a természetes nyelvi tagadásnál, s elég sok szót amellelt, hogy nem áll fenn. A kétértelműség nyelvi próbái nem igazolják a tézist (Atlas, 1977), s nincsenek olyan nyelvek, melyekben a tagadás két értelme lexikailag elkülönülne egymástól (Horn, 1978; Gazdar, 1979a), míg a tézis alapján azt várhatók, hogy pusztán véletlen egybeesés az, hogy a két jelentésre az angolban csak egyetlen szó áll rendelkezésre. (További érveket e tézis ellen Allwood, 1972; Kempson, 1975:95–100 munkái nyújtanak.) Ezen felül az előfeltevéseket leromboló tagadás fogalma technikai nehézségeket okoz akkor is, ha az ilyen operátor iterációt tekintjük (Atlas, 1980). A kétértelműséggel való érvelés kudarcra azt jelenti, hogy a szemantikai előfeltevések hívei nem tudnak számot adni a (147)-hez hasonló mondatokról, vagy pontosabban a szemantikai elmélet rossz jóságotat eredményez (itt azt, hogy a [147] szemantikai ellenmondások következtében drasztikusan kétértelmű).

Nézünk most meg azt, hogy hogyan küzd meg a szemantikai előfeltevések a projekciós probléma másik oldalával: nevezetesen azzal, hogy miként maradnak fenn az előfeltevések olyan összetűgésekben, ahol a következmények nem. Az ilyen összetűgések különböző modális igéket tartalmaznak, melyek, mint a (149), modális kontextusba helyezve el mint a (150), továbbra is előfeltelezik (151)-et:

149. János sajnálja, hogy durva volt.
150. Lehet, hogy János sajnálja, hogy durva volt.
151. János durva volt.

Mikor ezt először felismerték, rámutattak arra, hogy ahhoz, hogy (150) és (151) között továbbra is egy előfeltevési kapcsolatot tartsunk fenn, meg kellene változtatni a szemantikai előfeltevések definícióját, mégpedig úgy, hogy a (20) alatti olvasat helyett az alábbi (152)-esnek feleljen meg:

152. A szemantikailag előfeltelezi B-t akkor és csak akkor, ha:
(a) $\diamond A \parallel B$
(b) $\diamond \sim A \parallel B$

(lásd Karttunen, 1971a). Ezzel a definícióval az a probléma, hogy kiderült, hogy a szokványos logikai rendszerek közül egyik sem tud ilyen szemantikai kapcsolatot kezelni.¹³ A technikai nehézségek erősen az ellen a lehetőség ellen szólnak, hogy a szemantikai előfeltevés koherens fogalomként fennmaradhasson. Ezen felül a lehetőség nem az egyetlen módosítási operátor, melyet az előfeltevések tüntetnek – a deontikus modalitások is átmenedek az előfeltevést, mégpedig úgy, hogy ez igen csak nehezen összeegyeztethető a következményen alapuló kapcsolattal. Ezen felül, kivéve a fenti speciális körülményeket, az előfeltevések tüntetnek a bonyolultságot olyan feltevések mellékmunkáiban és diszjunkciókban, melyeket a következmények nem élnek túl. Ha p -ből következik r , p -t pedig egy q vagy p mondamba illesztjük, akkor már nem következtethetünk r -re; ha azonban p előfeltevéstől s -et, akkor a q vagy p előfeltevéstől fogja s -et, vagyis a (153)-ból következik (154), s előfeltevéstől (155), a (156) alatti diszjunkcióba való beágyazást azonban csak (155) éli túl:

153. A westminsteri hercegnek négy háza van.

154. A westminsteri hercegnek három háza van.

155. Van egy westminsteri herceg.

156. A westminsteri hercegnek vagy négy háza van, vagy másoktól kér levelepapírt.

Nehéz elképzelni, hogyan lehetne a szemantikai előfeltevés definícióját úgy módosítani, hogy ilyen diszjunktív összefüggésekben is megőrizze az előfeltevéseket. Végso problémaként emeljük ki, hogy a szemantikai előfeltevés definícióját még meg is tudjuk úgy változtatni, hogy beleértjük mindazok a kontextusok, melyeket az előfeltevések tüntetnek, a következmények vizsgálatát nem.¹⁴ A tagadás kétértelműségével kapcsolatos probléma mintegy bosszúként megjelenne ennél a definíciónál is. Hiszen mindazokban a kontextusokban, ahol más tagmondatok előfeltevéseinek nyílt tagadását lehet beilleszteni, felvehetnénk, hogy kétértelműség van az érintett kifejezések előfeltevéstől és előfeltevéstől romboló értelme között (Wilson, 1975). Ha tehát (157)-et minden ellentmondás nélkül mondhatjuk, akkor szükségesszerűen azt kellene állítanunk, hogy a (152) alatti lehetőség-operátor ugyanúgy kétértelmű, mint a tagadás:

157. Lehet, hogy Nixon sajnálja, hogy machinált a szalagokkal, bár szerintem sose tette ezt.

Ezek a válogatott gondok elégségesek, hogy megakadályozzák azt, hogy az előfeltevéseket egy igazság-feltevési szemantika keretében kezelni tudjuk. Térjünk most át azokra a próbálkozásokra, melyek az előfeltevéseket a fogalmi atomokon vagy szemantikai primitívumokon vagy jegyeken akarják értelmezni. Az ilyen szemantikai elméletek jellegzetességei jóval kevésbé definítiák, mint a logikai modellek, s bizonyos mértékig ez alkalmasakká teszi őket arra, hogy feltevéseket szemantikai viszonyok új típusait kezeljék. Itt például Katz és Langendoen (1976) azt tartják, hogy a szemantikai előfeltevés teljesen alkalmaszható fogalom, tulajdonképpen az egyetlen alkalmaszható, ha egy ismeretőjegyes stílusú szemantikában modellezzük (lásd erről még Leech, 1974). Valójában azonban kiderült, hogy a Katz és Langendoen-féle javaslát

egyszerűen nem képes a probléma kezelésére (Gazdar, 1978). Mivel az ilyen szemantikai elméletek informális jellegűek, Katz és Langendoen előtt nyitva a lehetőség, hogy újabb kísérletek legyenek, melyekben az adott célra teljesen elégtő apparátust használunk, s így nehéz igazolni, hogy az ilyen elméletek egyáltalán nem lehetnének sikeresek.

Nem nehéz azonban kimutatni, hogy az ilyen próbálkozások a hasonló szemantikai elméletek bevalóit céljai mellett egyszerűen célit tévesztene. Az ilyen elméletek célja ugyanis nem az, hogy elválasszák egymástól a nyelvünk szemantikájának és a világának az ismeretét s kiemeljék azt a viszonylag kis számú fogalmi atomot, melyre pusztán a szemantika leírásához szükség van (lásd pl. Katz és Fodor, 1963). Ebben a felfogásban a szemantika szavak és mondatok kontextus függően állandó jelentésével van kapcsolatban, s a pragmatikára azok a következtetések maradnak, melyek speciálisak bizonyos kontextusra nézve (lásd pl. Katz, 1977:19).

Mind ezek alapján világos, hogy az előfeltevések a pragmatikához és nem a szemantikához tartoznak. Az előfeltevések ugyanis nem a jelentés stabil kontextus függően aspektusai – ezt világosan mutatják az illékonyságukkal kapcsolatos fentebbi példák, melyek egyikét itt megismétljük:

158. Zsuzsi sírt, mielőtt befejezte a disszertációt.
 159. Zsuzsi meghalt, mielőtt befejezte a disszertációt.
 160. Zsuzsi befejezte a disszertációt.

ahol a (158)-ban a *mielőtt* tagmondatnak köszönhető előfeltevés nem érvényes a (159)-re. Miért? Mert a világgal kapcsolatos ismereteink, ha hozzávesszük a (159) igaz voltait, mincenek összhangban (160) igaz voltának feltevésével.

Összefoglalva: az előfeltevés szemantikai elméletei azért nem alkalmasak, mert a szemantika invariáns stabil jelentések specifikálásával foglalkozik, mely jelentések kifejezésekhez kapcsolhatóak. Az előfeltevések nem invariánsak és nem állandók, s nem tartoznak semmilyen rendszerezett szemantikához.

4.2. AZ ELŐFELTEVÉSEK PRAGMATIKAI ELMÉLETEI

A fent felsorolt okokból s más, Stalnaker (1974), Kempson (1975), Wilson (1975), valamint Boer és Lycan (1976) által összegyűjtött okok miatt az előfeltevések szemantikai elméletét javarészt elvetették (ellentétlára lásd azonban Martin 1979). Helyüket a *pragmatikai előfeltevés* különböző elméletei vették át. Ezek közül az elsők programszertéek voltak, s keveset nyújtottak azon túl, hogy pragmatikai fogalmakat használva adtak meghatározást az előfeltevésekre (Gazdar, 1979a listát ad ezekről a definíciókról). Ezek a definíciók mind a *közös ismeret* (vagy *közös alap*) fogalmát használták, hasonlóan az alábbi definícióhoz:

161. A megnyilatkozás *pragmatikusan előfeltehető* B kijelentést, akkor s csak akkor, ha A csak akkor *megfellelő*, ha a résztvevők B-t *kölcsönösen ismerik*.

A kiinduló gondolat tehát az volt, hogy a mondatok használatának vannak pragmatikai korlátai, olyan korlátok, hogy a mondatok csak akkor használhatók megfélelőn, ha a kontextusban feltelezhetjük, hogy a preszuppozíció kiváltók által kijelölt kijelentések igazak. Ha olyan mondatot használunk tehát, ahol az előfeltevések hamisak s ezt tudjuk is, akkor egyszerűen rossz megnyilatkozást hozunk létre, s nem a szemantikai fel fogásnak megfélelőn olyan mondatot, mely sem nem igaz, sem nem hamis.

Az ilyen felvételek vázlatossága mellett a *megfélelés* fogalmával szemben is számos ellenvetés tehető. Mint ahogy Sadock rámutatott (lásd Stalnaker, 1977:145–146) a kölcsös-nős ismeret, mint feltétel túl erős: a (162)-t nyugodtan kimondhatom olyan feltevélekre mellett, ahol a címmzettem korábban nem tudott a (163)-as előfeltevésestről.

162. Sajnálom, hogy elkéstem, ám azt hiszem, lerobbant a kocsim.
163. A beszélőnek van kocsija.

Élég, ha mint Gazdar (1979a) megjegyzi, hogy amit én előfeltelezek, összhangban van a kontextusban feltelezett kijelentésekkel. Erdemes észrevenni, hogy (164) valószínűleg nem megfélelő olyan körülmények között, ahol nem közös ismeret az, hogy a (165) alatti előfeltevés igaz:

164. Sajnálom, hogy késtem, tüzoltó autóm lerobbant.
165. A beszélőnek van tüzoltó autója.

ez feltehetően azért van így, mert az átlag ember hiedelmeivel nincs összhangban az, hogy egy átlag embernek lenne tüzoltó autója (Prince, 1978b azonban néhány bonyolultabb magyarázatot is felvet).

Az ilyen nehézségek azt jelzik, hogy a (161)-hez hasonló meghatározások legalábbis finomításra szorulnak. Hosszú távon azonban nem a definíció érdekelt bennünket, hanem valami olyan modell, mely helyesen jósolja a preszuppozíciók viselkedését, s különösen jól megmagyarádja azt, hogy milyen gondok merülnek fel az ellentétessel és a projekcióval kapcsolatban. Valójában csak két alaposan kidolgozott formális modell van, melyek valamennyire is megközelítik a megfélelő tények magyarázatát, s most állítunk ezek részletes elemzésére s később nézzük meg, hogy más megközelítések állnak-e rendelkezésünkre alternatívaként.

Megállapítottuk, hogy az előfeltevések következtetések nem tarthatók szokásos módon szemantikaiaknak, s fentebb jeleztük, hogy az előfeltevések a kifejezések felszíni formájához kötődnek. Felvehető tehát, nem szükségesszerűen helyesen, de plauzibilisen, hogy az alábbi mondatok ugyanazokkal az igazságfeltevésekkel rendelkeznek:

166. János nem adott Villinek könyvet.
167. Nem könyv volt az, amit János Villinek adott.
168. Nem János adott Villinek könyvet.

és csak abban térnek el egymástól, hogy (167)-nek megvan a (169) alatti további előfeltevése, (168)-nak pedig a (170) alatti kiegészítő előfeltevése:

169. János adott Villinek valamit.
170. Valaki adott Villinek könyvet.

A kiemelő szerkezetek előfeltevését (a [167] és a [168]-hoz hasonló kiemelő szerkezetekre gondolunk) úgy azonosíthatjuk, hogy a vonatkozó mellékmondat körösszáva (*ami stb.*) utáni anyagot kiemeljük, s beleillesztünk egy olyan változót vagy határozatlan egzisztenciális kifejezést, mint *valaki*, *valami*, mely számban, nemben egyezik a fókuszban levő elemmel. Vagyis konvencionális kapcsolat van egy kiemelő szerkezet felszíni szerveződése, s egy adott előfeltevés között.

A két áttekintendő elmélet egyaránt feltételezi, hogy az előfeltevések a kifejezések konvencionális jelentésének részei, bár nem szemantikai következmények. Ez elő kell segítsen, hogy az előfeltevéseket megkülönböztessük a társalgási implikaturáktól, melyek szintén elillanóak, a társalgási implikaturák azonban *nem elidávoltíthatóak*, vagyis nincs mód arra, hogy ugyanezeket az igazságfelteleteket közvetítsük, s közben ne álljanak fenn a kérdéses implikaturák. Másrésztől nem nehéz ugyanazt az igazságfeltelet tartalmat kifejezni, mint (167)-ben vagy (168)-ban, miközben elkerüljük (169) vagy (170) átvitelét így például úgy, hogy (166)-ot mondjuk ki.

Az első általunk áttekintendő konvencionális elméletet Karttunen és Peters (1975, 1979) alakították ki. Az elméletet egy *Montague nyelvian* keretben fogalmazták meg, ahol a mondatokat alulról felfelé építjük fel összetevőikből, elterően a transzformációs generatív nyelvian inkább felülről lefelé építkezésétől (bevezetésnek lásd Dowty, Peters és Wall, 1981). Az ilyen elméletben a kifejezés szemantikai tartalmát a szintaxissal együtt építjük fel úgy, hogy mondatgenerálás közben a szemantikai reprezentáció a felszíni természetes nyelvi kifejezés létrehozásával párhuzamosan megy végbe. Így minden szónak, mellékmondatnak vagy szintaktikai műveletnek lehet egy hozzákapcsolódó szemantikai reprezentációja vagy *extenziós kifejezése*, ahogy Karttunen és Peters nevezik. Karttunen és Peters elméletének alapfelgondolása egyszerűen az, hogy a Montague nyelvian keretéhez jelentés kifejezések kiegészítő halmazát kell hozzátenni, melyeket ugyanúgy kell generálni, mint az extenziós kifejezéseket, ahogy a mondatok összetevőikből felépülnek; ezek a jelentés kifejezések akár csak az extenziós kifejezések szavakkal, tagmondatokkal és konstrukciókkal lesznek kapcsolatban – itt azonban pusztán azzal, amit preszuppozíció kiadvóknak nevezünk. S az extenziós kifejezésekkel ellentétben ezek az előfeltevéses kifejezések nem fognak szerepet játszani az igazságfelteletek meghatározásában, mivel fő céljuk pusztán az, hogy az összetevők előfeltevéseit képviseljék. Ebben az elméleti keretben tehát a jelentés igazságfeltelet vonatkozásait és az előfeltevések közti megkülönböztetést az adja meg, hogy majdnem természetes nyelvi kifejezéssel két eltérő jelentés generálódik.

Karttunen és Peters a preszuppozíciókat megragadó jelentés kifejezéseket *implikációs kifejezéseknek* vagy *konvencionális implikaturáknak* nevezik, s a terminológia az előfeltevéseket nyíltan azokkal a pragmatikai következtetésekkel azonosítja, melyeket Grice (1975) mint konvencionális, törölhetően s mégsem az igazság értékhez tartozó következtetéseket különített el. Karttunen és Peters elméletében az előfeltevések, vagy ahogy ok nevezik, a konvencionális implikaturák nem törölhetőek. Karttunen azonban nagyon is

tisztában van az előfeltevések illanásával és a projekciók sajátosságával – először éppen ő vizsgálta ezeket részletesen. Hogyan állíthatja akkor azt, hogy az előfeltevések törlő-heteritlenek?

A választ a Kartunnen és Peters-féle rendszer részletei adják meg. Alapgonolatuk az, hogy minden egyes előfeltevést kiváló elemre nézve az előfeltevést tartalmazó megtagadó implikációs kifejezések mellett mind egyik összetevőhöz kapcsolódik egy *örökös kifejezés* is, melynek egyedüli funkciója az, hogy az implikációs kifejezésben kifejtett előfeltevést projekcióját irányítsa. Így módon Kartunnen (1973) osztályozása a beállgyazódó szerkezetek-től, melyeket *dugaszoknak*, *szűrőknek* és *lyukaknak* nevez, beilleszthető a Montague nyelvtan keretelbe: mikor például egy beállgyazó komponementum dugasz olyan örökös kifejezése lesz, mely leblokkolja az előfeltevéseket (melyeket az implikációs kifejezés tagad meg), s megakadályozza, hogy felemelkedjenek az egész mondat előfeltevéseivel. Így például (171)-nek nem lesz meg a (172)-es előfeltevése, mert az *allígya* szónak olyan velekapcsolódó örökletes kifejezése lesz, mely megakadályozza ezt:

171. A NATO azt állítja, hogy a nukleáris elrettentés létfonosságú.
172. Létezik nukleáris elrettentés.

Mint fentebb már utaltunk rá, nem biztos, hogy a dugaszok jó kategóriát adnak, de ha igen, akkor koherens módszer kapunk modellezésükre. Hasonló a helyzet a szűrők osztályával: mind egyik kötoszhoz egy olyan örökletes kifejezés kapcsolódik, mely megakadályozza az alacsonyabb összetevő mondatok előfeltevéseinek érvényesülését, mikor bizonyos szűrőfeltevések fennállnak. Így például a feltevéles mondatok szűrő feltevéseit megtagadó örökös kifejezés valahogy így néz ki:

173. A ha *p* akkor *q* konvencionális implikaturái (s talán *p* és *q* implikaturái is) *p* konvencionális implikaturái azzal a kifejezéssel együtt, hogy „ha *p* akkor *q* konvencionális implikaturái”

Hogy lássuk hogyan működik mindez, alkalmazzuk a (174)-es esetre, ahol a következmény (175)-ös előfeltevése kiszűrődik:

174. Ha Jánosnak vannak gyerekei, akkor János minden gyereke távol van.
175. Jánosnak vannak gyerekei.

Itt az egész mondat előfeltevése az lesz, ami az előzmény előfeltevése (pl., hogy János létezik), továbbá az a kifejezés, hogy ha Jánosnak vannak gyerekei, akkor vannak gyerekei. Mivel ez a kifejezés tautológikus, ezért üres, s a beszédő nem kötelezi el magát (175) mellett, pedig a *János minden gyereke* mondat előfeltevései (vagy ennek az elméletnek a terminológiájában konvencionális implikálja) (175)-öt.

A *lyukkakra* nézve Kartunnen és Peters azt mondják, hogy az örökös kifejezés egyse-rtien megengedi, hogy az implikatura felemelkedjen, s az egész mondat konvencionális implikaturává váljék.

Ebben az elméletben tehát az előfeltevéseket ténylegesen nem törljük, hanem a mondat bevezetése során legátoljuk, s az egészből nem jönnek elő. Mindez sok szempontból egy nagyon finoman kimunkált s gondosan megkonstruált modell, mely teljességgel a mai nyelvelméletben talán legszigorúbban formalizálható.

Karttunen és Peters elméletüket a következő módon kapcsolják össze a pragmatikus előfeltevés definíciójának korábbi próbálkozásaival: az együtiműködő résztvevők kötelezettséget vállalnak arra, hogy „adalékukat úgy szervezzék, hogy a kimondott mondatok konvencionális implikaturai már a kimondás idején közös alap részét képezzék” (1975:269). Mint látnuk, ez túl erős korlát, s talán elég lenne azt kívánni, hogy az ún. konvencionális implikaturák összhangban legyenek a közös alappal.

Az elméletnek számos lényeges nehézsége van. Úgy fogalmazták meg, hogy a fentebb áttekintett projekciós problémával meg tudjon küzdeni, s a javasolt megoldások „mérnöki megoldások” – vagyis amire formális apparátusként szükség van, az egyszerűen beépül a mondatalkötés kompozíciós folyamataiba. A projekciós probléma finomságainak kezelése érdekében tehát a mérnöki munka részletei egyre bonyolultabbá válnak. Ki lehet mutatni például, hogy az utóbbi formula ténylegesen nem tudja kezelni a kezelhetetlenebb esetek egy részét. Így például a feltevelés szerkezetekre (173) alatt bemutatott szűrés szabály azonos a konjunkciós szabály helytelenül azt jósolja, hogy (176)-nak megvan a (177)-es előfeltevése (ez az elem például a Gazdar összegyűjtötte hosszú listából származik 1979a:108–119):

176. Lehet, hogy Jánosnak vannak gyerekei, s lehet, hogy gyerekei távol vannak.
177. Jánosnak vannak gyerekei.

Mindez azért van így, mert a (173) alatti szűrés szabály szerint (176) előfeltevései legalábbis magukban foglalják (178)-ét:

178. János létezik, s ha lehet hogy Jánosnak vannak gyerekei, akkor Jánosnak vannak gyerekei.

Mivel azonban a feltevelés mellékmondat előzménye (178) alatt (176)-nak a következménye, (176) és a feltevelés mondat következményként maga után vonja (177)-et. Így előáll az a helytelen predikció, hogy (176)-nak (177) az előfeltevése. Mivel a megoldások pusztán technikai jellegűek, Karttunen és Peters megtehették, hogy átszervezzék a megoldásokat, leközönd az ilyen ismert ellenpéldákat. Több gondot okoz, hogy a javasolt szűrés korlátok aszimmetrikusak – ez nem teszi lehetővé, hogy megmagyarázzuk a (179)-ben szereplő szűrés (a példa Wilson, 1975-ből származik), ahol a következményből következik az, amit az előzmény előfeltevelés, vagyis (180):

179. Ha Nixon tudja, hogy a háborúnak vége, akkor a háborúnak vége.
180. A háborúnak vége.

Ismét arról van szó, hogy megfélelő ravaszkodással lehet olyan szűrés szabályokat kialakítani, amelyek megmagyarázzák (179)-et.

Az elmélet ott különbözik a legnagyobb nehézségekbe, ahol a kontextuális ellílanás morfémaival operál. Így például a nyílt előfeltevés-tagadás (181) és (182) alatti eseteknek kezelésére a konvencionális implikaturával operáló elméletek azt a nézetet kell magáévá tennie, hogy a természetes nyelvben a tagadó morféma kétértelműek a preszuppozíció örvé és a preszuppozíció törő értelmeinek között:

181. Jánosnak nem sikerült megállnia – nem is próbálkozott vele.
183. János nem sajnálta hogy veszített, mivel nyert.

Mivel az előfeltevések ezen elmélet szerint valóban konvencionális implikátumok, nem törőhetők, mivel rendszeren túl kell élniük a tagadást (s ezt be kell építeni a tagadó morféma örvékelt kifejezéséibe), a (181) és (182) alatti tagadás valami más típusa kell legyen a tagadásnak, mégpedig olyan, mely nem engedi meg, hogy a szokványos implikátumok töljék a tagadást. Ez a fellogás azonban szemben áll mindazzal, amit fentebb azzal kapcsolatban említettünk, hogy a tagadás kétértelmű (s más ellenvésekkel is: lásd Atlas, 1980).

A legfőbb ellenvetés azonban az, hogy az ilyen elmélet nem tudja kezelni a kontextuális ellílanás számos esetét. Ugyanazért nem, amiért előfeltevések szemantikai elméleti sem: a mondat előfeltevéseinek kiszámítása során nincs semmilyen utalás arra, hogy a kontextusban milyen felvések merültek fel. Pusztán egy további pragmatikus korlát van, mely szerint a beszélőnek csak olyasmit szabad felteleznie, ami már közös feltelezés (ami, mint már említettük, túl erős követelmény). Ezért ha a kontextuális felvések, a beszéd-módok s az ehhez hasonlók bárhogyan is törőhetik az előfelvéseket – s mondtuk, hogy számos ilyen mód van – ez az elmélet rosszul jósolja, hogy a részvevők milyen következtéseket vonnak le a kontextusban álló mondatokból. Helytelen következtésekre jutunk akkor is, amikor pragmatikus újraosztályozásra van szükség a nyelvi eszközök *lyukak, dugók és szűrők* kategorizálását illetően. Liberman (1973) számos releváns esetet említ. Kimutatta, hogy az alábbihoz hasonló mondatok esetében a két mondatnak a konjunkciók szűrő-szabálya alapján meglehetősen eltérően kellene viselkednie, s mégis mindkettőtől az a helyzet, hogy a második tagmondat előfelvései kiszűrődnek:

183. Lehet, hogy Jánosnak vannak gyerekei, de talán János gyerekei távol vannak.
184. Lehet, hogy Jánosnak nincsenek gyerekei, de talán János gyerekei távol vannak.

Fentebb (176)-tal kapcsolatban már megemlítettük, hogy a szűrő elmélet a (183)-hoz hasonló mondatoknál helytelen predikciókat ad: telelezük fel tehát az elmélet javításának próbájaként, hogy a modális mondatok előfelvéseit először nem modális alárendelt mondataik alapján számíjuk ki (hosszú távon ez persze nem fog működni – lásd erről Gazdar, 1979a:111–112). Ekkor (183) nem telelezi fel azt, hogy Jánosnak vannak gyermekei, annak ellenére, hogy a *János gyermekei* szószedetében van lehetőség az előfelvéstre, mivel az első tagmondatból (eltekintve a modálisról) következní fog az előfeltevés, s ezért az előfelvést a konjunkciók (173) alatt szűrési szabálya kiszűrni. Ez helyes eredménynek tűnik, s azzal a feltelezéssel, hogy a *de* szónak ugyanolyan logikai

sajátosságai vannak, mint az *és*-nek, várható is. Am vegyük most figyelembe (184)-et: intuíciónk azt súgja, hogy ez sem tételjezi fel, hogy Jánosnak vannak gyerekei. Nem tudjuk azonban ezt a konjunkció szűrési szabályával magyarázni, mint ahogy azt az olvasók igazolhatják is a maguk számára. Számot *tudnunk* adni azonban róla, ha a *de* úgy működne itt, mint a *vagy*, hiszen ekkor a diszjunkció szűrési feltevései jól magyaráznák az előfeltevés elvezetését. Intuíciónk szerint ez a helyes elemzés: (183) legvalószínűbb használata egy-magában álló spekuláció, a (184)-é azonban két alternatíva, vagy diszjunktív spekulációk. Vagyis a megnyilatkozás sajátos társalgási célokra való használata s nem az adott köztársadalmi sajátosságai határozzák meg a megfélelő szűrési feltevéseket. Az előfeltevészek tehát megintcsak kontextus-függőeknek bizonyulnak.

Röviden tehát, Karttunen és Peters elmélete nagyrészt ugyanolyan rugalmatlan, mint a szemantikai előfeltevészek elméletei, még ha el is tér azoktól abban, hogy az előfeltevészeken alapuló következtetéseket nem sorolja a mondatok igazságfeltevései közé.

A másik finoman kidolgozott próbálkozás a projekciós probléma megoldására a kontextuális ellírást is kezelni képes. Ebben az elméletben, mely Gazdarnak köszönhető (1979a, 1979b), az előfeltevészekről újfent feltevéssük, hogy a nyelvi kifejezések jelen-tésének nem az igazságfeltevéseikkel kapcsolatos aspektusai. A korábbi elméletekhez hason-lódan egy nyelvi kifejezés előfeltevéseit nem tudják megjelölni pusztán abból, hogy megvan-nak az igazságfeltevéselei; ehelyett az előfeltevészek mintegy önkényesen kapcsolódnak a nyelvi kifejezésekhez, javarészt a szótárban.

A korábbi elmélettel szemben Gazdar előfeltevésekkel szemben az előfeltevészek tény-legesen törődnek. Először teljes halmazaként előállítjuk egy mondat *összes lehetséges előfeltevéseit* úgy, ahogy Langendoen és Savin (1971) eredetileg javasolták. Ebben a szakaszban egy összetett mondat előfeltevései összes részeit előfeltevéseiről fognak előállni. Ezután működésbe lép egy törési mechanizmus, mely a lehetséges előfeltevések-ek ebből a teljes halmazából kiemeli mindazokat, melyek *teljesen* *előfeltevések* lesznek egy adott kontextusban kifejtett mondatnál. (Vegyük észre, hogy ez a megkülönböztetés lehetővé teszi számunkra, hogy beszéljünk mind a mondatok, mind a megnyilatkozások előfeltevéseiről: a mondatok a lehetséges előfeltevésekkel, a megnyil-atkozások pedig a ténylegesen előfeltevésekkel kapcsolódnak össze.)

A törési mechanizmus az alábbi módon működik. Itt a kontextus olyan kijelentéshal-maz, melyet kölcsönösen ismernek a résztvevők, vagy melyet legalábbis vitathatatlanul elfogadnának. A beszélgetésben résztvevők tehát elfogadott kijelentések halmazába lépnek be: pl. 'Franciáország közúti közlekedése', 'A második világháború 1945-ben fejeződött be', 'Joe Boggs Liverpóolban él' és hasonlók. A társalgás során a kontextust a résztvevők azzal növelik, hogy ehhez hozzátesszik az általuk kifejezett állításokat.¹⁵ Gazdar elméletében alapvető jelentősége van annak, hogy ez a növekedés sajátos módon megy végbe: először a mondott dolgok következményei adódnak hozzá a kontextushoz, azután a társalgási implikaturák, s az előfeltevészek csak a végén. Pontosabban a (185) adja meg azt, hogy egy megnyilatkozásból levonható érvényes következtetések hogyan adódnak hozzá a kontextusához:

185. 1. S kijelített mondat következményei.
 2. S *tagmondat szintű* társalgási implikaturái.
 3. S *skálatis* társalgási implikaturái.
 4. S előfeltevései.

A sorrend azért fontos, mivel a kontextus új kijelentésekkel való kiegészítésének van egy döntő korlátja: mindegyik lépésnél a további kijelentés csak akkor adható hozzá a kontextushoz, ha összhangban van a kontextusban már szereplő összes addigi kijelentéssel. Az elmélet formálisizációjára szempontjából alapvető jelentőséggel bír itt minket nem fog érdekelni, hogy az összes lehetséges implikatura és előfeltevés episztemikusan módosul, vagyis amit más elméletekben úgy veszünk fel, hogy *p* propozíció implikálódik vagy előfeltevéleződik, itt olyan formát ölt, hogy „a beszélő tudja, hogy *p* „, vagy szimbóliummal: *Kp*.
 Néhány példa mindjárt demonstrálja, hogy miképp megy végbe mind a társalgási implikaturák, mind az előfeltevések törtéése. Korábban megmutattuk, hogy a feltételes szerkezeteknek és a diszjunkcióknak a (186)-ban jelzett tagmondat szintű implikaturái vannak:

186. Egy ha *p akkor q* vagy *p vagy q* formájú mondatnak tagmondat szintű implikaturája $Pp, P \sim p, Pq, p \sim q$ (ahol a *Pp*-t úgy kell olvasni, hogy „Mindazzal, amit a beszélő ismer, összhangban van az, hogy *p*“)

Az is kimutattuk, hogy egy skála alacsonyabb pontjára utaló kijelentés azt implikálja, hogy egy magasabb pont nem áll fenn, mint a (187) példában is:

187. *a fiúk egy része* azt implikálja, hogy „K (nem mindegyik fiú)“
itt fűt implikálja, hogy „K (nem tizenegy vagy több)“
a kávé meleg volt azt implikálja, hogy „K (a kávé nem volt forró)“.

A (185) alatti sorrendezésből kiindulva, valamint a következetesség kívánalmából (189)-nek nem ugyanazok lesznek az implikaturái, mint (188)-nak:

188. A rendőrök egy része, ha nem egyenesen mind, megverte a tüntetőt.
 189. A rendőrök egy része megverte a tüntetőt.

Csak (189) implikálja (190)-et, amit az magyaráz, hogy (188)-nak a közbevetett feltevelés mondat révén megvan még a (191) alatti további tagmondat szintű implikaturája is, melyet a (190) alatti skálatis implikatura előtti teszünk hozzá a kontextushoz. (190) azonban nincs összhangban (191)-gyel, így, amikor a (190)-et tenénk hozzá a kontextushoz, ezt nem végezhetjük el, mivel (191)-et már hozzáadtuk. Ezért elvejük a (190) alatti implikaturát.

190. A beszélő tudja, hogy nem minden rendőr verte meg a tüntetőt.
 191. Összhangban van mindazzal, amit a beszélő tud, hogy minden rendőr megverte a tüntetőt.

Vegyük észre, hogyha következtetési viszony állna fenn, mint például (192)-ben, ez is leállítandó (190)-et, ami így nem válhatna a kontextus részévé:

192. A rendőrök egy része, valójában mind, megverte a tüntetőt.

Ha most árttunk az előfeltevések törlésére, akkor azt látjuk, hogy ugyanezek a mechanizmusok működnek. Így (193) potenciálisan előfelteletjezi (194)-et, a következőkben szerepítő határozott leírásnak köszönhetően, ezt azonban a felteletes szerkezet tagmondat szintű implikaturája, (195) tölti:

193. Ha van francia király, akkor a francia király már nem el Versailles-ban.

194. A beszélő tudja, hogy van egy francia király.

195. Mindazzal amit a beszélő tud, összhangban van az, hogy nincs francia király.

A (195)-öt ugyanis a (194) potenciális előfeltevés előtt adjuk hozzá a kontextushoz, ami leállítja az utóbbi hozzáadását, s ez összhangban van (195)-tel. A preszuppozíció leállításának ez a módja a Kartunon és Peters elméletében használttal szemben azzal az előnyvel jár, hogy jobban tudja kezelni a diszjunkciókat és a felteletes szerkezeteket: Kartunon és Peters elméletében a szűrési szabályok a tagmondatokat aszimmetrikusan kezelik, ami fentebb, (179) alatt már érintett nehézségekre vezet. Gazdar elmélete azonban a törítés szempontjából az összetevők sorrendjét irrelevánsá teszi.

Gazdar elmélete a nyílt preszuppozíció-tagadás eseteit is nagyon egyszerűen kezeli. A (196)-hoz hasonló mondat magába foglalja a (197)-et, amit a kontextushoz a (198) lehetséges előfeltevés előtt teszünk hozzá, ezzel biztosítva, hogy az utóbbi törődik:

196. János nem sajnálja, hogy megbukott, mert valójában átlment.

197. János átlment.

198. János megbukott.

Mindennek következtében ez az egyetlen rendelkezésre álló előfeltevés elmélet, mely képes a (199)-eshez hasonló mondatok kezelésére:

199. Franciaország királya nem létezik.

Más elméletek elköteleznek a szerzőt (199) igazságságból kiindulva, hogy van egy francia király, s ugyanakkor nincsen.
Hasonló módon, Gazdar elmélete kezelni tudja (200)-hoz hasonló eseteket, ahol az előfeltevést pusztán a háttérismeret tölti:

200. Kissinger a harmadik világháború kitörése előtt megszünt külügyminiszter lenni.
201. Kitért a harmadik világháború.

A (201)-es előfeltevést ugyanis egyszerűen nem tesszük hozzá a kontextushoz, mivel nincs összhangban azzal, ami már ott van. Emiatt nincs Gazdarnak szükségére Karttunen *duga-szaita* – így például (202)–ben az *észrevesz* szónak köszönhető előfeltevést nem azért vetjük el, mert egy mondási ige hatálya alá került, hanem azért, mert tudjuk, hogy nem ez a helyzet:

202. A diák azt mondta, hogy nem vette észre, hogy Wales közlésszerűsége.

Gazdar elmélete általában módor ad arra, hogy összetett mondatnál figyelembe vegyük a kontextuális feltevéseket is az előfeltevések kiszámitásakor. Így például (203)–ban a *mitől* tagmondat előfeltevéseit azért töröljük, mert nincs összhangban azzal, amit már adatnak vettünk (nevezetesen azzal, hogy a fej nélküli emberek nem csinálnak már semmit):

203. I. Károly király fejét félórával azelőtt levágták, hogy sikerült átmasznia a kerítésen. Tökéletlen szűresi feltételek motiválatlanok, státusuk pedig *ad hoc*.

A fentebb tárgyalt két elmélet a legfejlettebb az előfeltevések elméleti közül, s valamelyest adekvát módon kezelik a projekciós problémát. Am korábban az általunk mutatott az egyedül irány, ahol végül majd talán a legjobb megoldásokra lelünk. Közlebbről, mindkét elmélet feltételezi, hogy minden előfeltevéskiváltónak megvan a maga előfeltevése a szóárban vagy valahol máshol rögzítve. A kívánatos, ha ilyen lehetne találni, az előfeltevéseket nem elemenként kezelne, hanem általános pragmatikus elvek alapján az előfeltevéskiváltók szemantikai tartalmából jósolná őket. Számos jel mutat arra, hogy végső soron az ilyen erősebb magyarázat helyesnek fog bizonyulni. Először is, intuíciónk szerint mindig közeli kapcsolat áll fenn az előfeltevéskiváltók s a nekik megfelelő előfeltevések szemantikai tartalma között. Az előfeltevések ebből a szempontból szemben állnak a konvencionális implikaturákkal, melyeknek gyakran nincs szoros kapcsolatuk azoknak a nyelvi elemeknek a szemantikai tartalmával, melyek révén előállnak. (A jávában van egy szó, a *pisang*, ami azt jelenti „banán”, konvencionálisán azonban azt implikálja, hogy a címzett társadalmileg fejlettebb a beszélőnek.) Másrészt az elemenkénti kezelés azt sugallja, hogy az előfeltevések pusztán önkényes konvenciók révén kapcsolódnak az előfeltevéskiváltókhoz. Ebben az esetben semmi okunk nem lenne arra számitani, hogy különböző nyelvekben a feltevést kiváltók bármilyen értelemben párhuzamosak lennének; a helyzet azonban az, hogy az előfeltevéseket kiváltó nyelvi elemek még meg lehetőséget eltérő családokba tartozó nyelvek esetében is szoros párhuzamban vannak egymással, amennyiben az adott nyelv szintaxisa és szemantikája ezt megengedi (lásd pl. Annamalai és Levinson). Ésszerűen reménykedhetünk tehát abban, hogy ráláthatunk olyan

előfeltevés-elméletre, mely, ha meg van adva, a kíváltk szemantikai specifikációját meg-
jósolja annak előfeltevése.

Annak bemutatására, hogy alternatív elméletek is járható utat jelentenek, jó lesz ún. *reallokációs programot* alkalmaznunk. Ez olyan program, amely független az előfelte-
vések bármely konkrét elméletétől, s ugyanakkor értelmes bevezetés ezekhez az elméletek-
hez. Az első lépés annak feltevése, hogy az előfeltevések adekvát elméleteknek kiala-
kítása során a nehézségek egy része abból származik, hogy amit szabványosan *előfeltevé-
nek* nevezünk, az tulajdonképpen meglehetősen különálló s eltérő jelenségek heterogén
összetételéből áll. Egy részük talán szemantikai, mások pedig pragmatikai implikációk különféle
változatai. A feladat akkor tehát az, hogy az előfeltevéseket vezessük vissza más követ-
keztetési típusokra, konkrétan egyrészt a szemantikai következményre és a logikai
forma problémáira, másrészt a társalgási implikációkra, a konvencionális implikációkra,
a szerencsefeltevésekre s hasonlókra. Ha ez a redukcionista program nem hagy maga után
semmilyen maradékot, akkor az *előfeltevés* fogalmát sikeresen visszavezettük más, hasz-
nosabb fogalmakra. Ha viszont az előfeltevéses jelenségek bizonyos világos esetei vissza-
vezethetetlenek bizonyulnak, akkor az előfeltevések elméletét megfogalmazhatjuk puszt-
án ezekre az esetekre.

A legtöbb elméletalkotó feltételezte, hogy szükség van a jelenség legalábbis részbeni
reallokációjára, s ennek megfelelően érveltek (különböző változatait I. Keenan, 1971;
Kempson, 1975; Wilson, 1975; Karttunen és Peters, 1977, 1979). Karttunen és Peters a
teljes redukció mellett álltak ki. Úgy vélték, hogy az előfeltevés jórészt a konvencionális
implikaturára vezethető vissza, ez azonban alig több, mint terminológiai váltás, s elmozdít
más jelenségeket, melyeket helyesebb konvencionális implikaturának tartani. A valóság-
ban felfogásokat a konvencionális implikaturáról javarészt úgy szabták meg, hogy pon-
tosan a tényeknek azt az osztályát fedje, amelyet valaha előfeltevéseknek neveztek. A
valódi redukcionizmus – ebben az esetben jobbra a következmény és a társalgási impli-
katúra fogalmával operálva – függetlenül merül fel Atlas (1975b), Kempson (1975),
Wilson (1975), Boer és Lycan (1976), újabb pedíg Wilson és Sperber (1979), valamint
Atlas és Levinson (1981) munkáiban.

Legjobb, ha mindjárt példán mutatjuk be, hogy mitől vonzó és eleve plauzibilis a
következmenyre és a társalgási implikaturára történő visszavezetés. Ha a (204)-hez hasonló
kiemelt szerkezetet vesszük, valamint a vele kapcsolódó (205)-ös előfeltevést:

204. János a kabátját veszítette el.
205. János elvesztett valamit.

azonnal láthatjuk, hogy (204)-ből tényleg következik (205) – minden olyan világban,
melyben János elveszti kabátját, az is igaz, hogy elveszt valamit. Az előfeltevés fogalmára
tehát csak a tagadó esetekben lesz szükség, mint például (206):

206. János nem a kabátját veszítette el.

mely pragmatikusan még mindig implikálja (205)-öt. Itt azonban mondhatjuk azt, hogy az implikáció ténylegesen társalgási implikáció, mégpedig annak általános esete. Ennek megmutatására egy szokványos Grice-féle érvelést kell bemutatnunk, mely megmutatja, hogy az együtműködés feltételeit megőrzendő a (206)-os mondat hallgatójának fel kell tételenie (205)-öt. Az érvelés nagyjából a következő lehet:

1. A beszélő (206)-ot mondta és nem az egyszerűbb (207) -et;

2. (206) logikai formája durván (208)-nak felel meg

$$208. (x \text{ (Elveszett } f, x) (x=j \text{ kabát))}$$

3. A legtöbb tagadó mondathoz hasonlóan (208) sem tilozottan informatív; ezért ha a beszélő együtműködik, valószínű, hogy a mondat a viszonylag csekély hirtértékű állítá-

4. A (206)-os megnyilatkozás viszonylag informatív lehet, ha a beszélő csakugyan az alábbi egymással kapcsolatlan levő kijelentések egyikét akarta közölni:

$$209. \exists x (\sim \text{Elveszett } f, x) (x = j \text{ kabát})$$

$$210. \exists x (\text{Elveszett } f, x) (x \neq j \text{ kabát})$$

$$211. \text{János a kabátját nem veszítette el.}$$

- Ha tehát a beszélő így értette, akkor a modell maximumjának megfelelően közvetlenül ezt kellett volna mondania; mivel nem ezt tette, ezért (206) informatív olvasataként a (210) marad meg.

5. Az együtműködés feltételeit megőrzendő, a viszonylag kevésbé informatív (206)-os mondatot (210)-nek megfelelően kell olvasni, amiből következik a (205)-ös „előfeltevés”; a beszélő semmit nem tesz, hogy megakadályozza ezt a következtetési sort, tehát ez állt szándékában.

Ez az érvelés különböző okokból lehet hibás. Az *informatívitás elvén* alapszik és nem egy Grice-féle maximum, s nem magyarázza meg, hogy hogy kiindulásként miért a kiemelő szerkezetet használta. Ezen felül az előfeltevéseket efféle fel fogása egyszerűen *ad hoc* és darabonként minden előfeltevést kiváltohoz egy ehhez hasonló érvelési sort kellene létrehozunk. Jobb lenne, ha olyan általános elveken alapuló megközelítést tudnánk találni, mely előfeltevéseket széles skálájára lenne alkalmazható. Két újabb javaslat érdemel itt említést.

Az első szerint, melyet Wilsson és Sperber (1979) vetettek fel, a szemantikai reprezentációkat úgy kell gazdagítani, hogy a velük kölcsönhatásban levő egyszerű pragmatikai elvek jósolják, mi az előfeltevés. Úgy gondolják, hogy egy mondatnak nem minden következménye egyenrangú; az adekvát szemantikai reprezentációnak tulajdonképpen következmenyek rendezett halmazából kell állnia két al-halmazba, *hátter-* és *előter-* követ-

kezmények halmazába rendezve őket. A követekezmenyek tényleges sorrendezése logikus: ha A követekezmeny a maga részéről maga után vonja B követekezmenyt, akkor A megelőzi B-t. Egy mondatnak azonban számos ilyen követekezmeny láncolata lehet, s nem logikai megfontolások határozzák meg az egyik lánc jelentőségét, valamint a háttér és előtér követekezmenyek különbségét, hanem a nyelvtani forma (beleértve a nyomatékokat is). Így például (212), ahol *Sára* erős nyomatékokat hordoz, egy *fókusz skálát* vagy követekezmeny láncot határoz meg (123)-ban:

212. János *Sárával* házas.

213. a) János *Sárával* házas. (*előtér*)

b) János *valakivel* házas. (első *háttér* követekeztes)

c) Jánosnak van *valamilyen* tulajdonsága.

d) *Valamiről* szó van.

A skálát úgy kapjuk meg, hogy egzisztenciálisan kvantált változókat (*valaki, valami*) teszünk a mondat összetevőinek helyére, a fókusz összetevőiből, itt *Sárából* kiindulva (lásd Chomsky, 1972). Az első követekezmeny, amit azáltal kapunk, hogy változót teszünk a fókusz helyére (itt *b*), az első háttér követekezmeny; a belőle következő dolgok (*c* és *d*) szintén a háttér részei. Minden a háttér fölött álló követekezmeny, itt ez csak *a*, az előtér része. Ennyi szemantikai struktúrából kiindulva eljuthatunk egy egyszerű pragmatikai szabályhoz: egy mondat háttér követekezmenyeiről feltételezzük, hogy a kontextusban nem relevánsak. Ami releváns, vagyis ami a mondat kimondásának *velejét* adja, az az információ, melyet a háttérhez hozzá kell adnunk ahhoz, hogy megkapjuk az előtér – vagyis a háttér fölött rendezett követekezmenyek (itt *a*). A (212) kimondásának veleje rendszeren annak állítása lenne, hogy *Sára János házastársa*, ahhoz a feltételezett háttérhez képest, hogy János házas. Ennek fogva tagadásakor vagy kérdésakor a háttérrel továbbra is feltételezzük, s csak az előtérrel tagadjuk vagy kérdezzük rá. Röviden, az ún. „előfeltevések” pusztán háttérkövetekezmenyek. Így például (214)-nek ugyanaz lesz a követekezmeny-szerkezte, mint (212)-nek:

214. *Sára* az, a *kivel* János házas.

Ezt a szemantikai szerkezetet ismét csak a nyelvtani szerkezet határozza meg – itt a kiemelő szerkezet, s nem a kontrasztív fókusz. Vagyis a kiemelő szerkezetek állítlagos előfeltevése egyszerűen az első háttér követekezmeny, a fenti példában a (213b).
Úgy tűnik, hogy az a helyes elméleti lépés, ha a szemantikai reprezentációkat úgy gazdagítjuk, hogy pragmatikus elvek kölcsönhatásba tudnak velük lépni. A követekezmenyek ilyen használatát azonban ismét felveti mindazok a problémák, melyek akadályozták az előfeltevések szemantikai elméletét, nevezetesen azt, hogy nyelvi és nyelven kívüli kontextusokban elillannak az előfeltevések, ugyanakkor olyan modális és állításztalan kontextusokban, ahol a követekezmenyek nem maradhatnak fenn, az előfeltevések megmaradnak. Nem szívesen bolygatjuk ezeket a nehézségeket, ha tudunk bármiféle alternatívát ajánlani. S ha Wilson és Sperber összetett mondatoknál a társalgási implika-

túrákon alapuló magyarázatokra kívánnak visszavonulni, akkor eddig mindenesetre nem sikerült megmutatnunk, hogyan történjék ez.

A másik megközelítés, melyet Atlas és Levinson (1981) képviselnek, sokkal komolyabban veszi a logikai forma vagy a szemantikai reprezentáció szerkezetének szerepét a pragmatikus következtetések létrejöttében. Korábban már utaltunk arra, hogy a társalgási implikaturák érzékenyek a logikai forma részleteire: azonos vagy hasonló igazságfeltevésekkel rendelkező mondatok, ha logikai formájuk célterő, igen különböző társalgási implikaturákhoz vezetnek. Milyen alapon tetelezhetünk fel azonban egy sajátos logikai formát egy mondatnál a megfelelő következmény bejósolása kivül? Ilyen alap lehet talán: (a) a logikai formának meg kell ragadnia a mondat intuitív jelentős szemantikai szerkezetét, (b) helyesen kell bejósolnia a mondat adott kontextusban generált pragmatikus következtetéseket. Az (a) alatti szerkezet aspektusok közé kell tartozzon az is, hogy *miről* szól egy mondat (Putnam, 1958). (Az, hogy egy mondat *miről* szól, szoros kapcsolatban lehet olyan pragmatikus fogalmakkal, mint hogy mi az *adott* vagy feltelezett információ a szövegben.) Így például van intuíciónk arról, hogyan jelöli azt, hogy *miről* szól egy mondat: a nyelvtani szerkezet: ennek valamilyen köze van a logikai szerkezethez. Egyszerű mondatokban a logikai alanyal esik egybe az, hogy *miről* szól a mondat: így például a *Mari aludt* mondat *Mari*-ról szól. Megpróbálhatjuk úgy rendezni összetett mondatok logikai formáját, hogy amiről ezek a mondatok szólnak egybeessen a logikai alanyal. Ez a megközelítés meglehetősen összetett logikai formákra vezet, ezek azonban megragadnak bizonyos intuíciókat a mondatok szignifikáns szemantikai szerkezetéről. Így például a (215) alatti kiemelő szerkezetes mondat logikai formáját szemantikai és pragmatikai alapon (216)-nak tarthatjuk:

215. Mari Jánost csókolta meg.

216. $\lambda x (x = \text{János}) (y \text{ x Csókolt } (\text{Mari}, x))$

Két bonyolult logikai eszközt használunk itt: a *lambda-extrakciót*, ami összetett tulajdonságok konstrukciójához használható (Allwood, Andersson és Dahl, 1977:155) s a *csoport-vagy gamma-operátort*, mely kollektív terminusokat hoz létre úgy, hogy az $x\lambda(x)$ úgy olvasható, hogy „x egyed olyan csoport, melynek A tulajdonsága van”. Így tehát (216) egészében így olvasható: „Egy Mari által megcsókolt csoportnak az a tulajdonsága, hogy azonos Jánossal”. A logikai alany tehát „egy Mari által megcsókolt csoport”, s a mondat *erről* szól: ez annak a felszíni szerkezeti résznek felel meg, hogy *Mari megcsókolta*. Ebből a logikai formából következik, hogy Mari megcsókolt valakit, s hogy Jánost csókolta meg, de nem teljesen azonosak az igazság feltevései a nem kiemelő jellegű *Mari megcsókolta Jánost* mondattal (mivel ez utóbbinak éppen az a következménye, hogy Mari csak Jánost csókolta meg).

Egy általános pragmatikai elvhez fordulhatunk: ha egy mondat *i-ről* szól, akkor feltelezhetjük, hogy *i* léte vagy aktualitása vitathatatlan vagy adott, hacsak sajátos jelek nem utalnak az ellenkezőjére. A (215) alatti kiemelő szerkezet a (216)-ban feltüntetett logikai alanyról szól: azokról, akiket Mari megcsókolt. Ez a logikai alany felelős a „Mari megcsókolt valakit” következményért. Pozitív kiemelő szerkezetekre nézve tehát a következőkre

juritounk: az ilyen mondatoknak az állítólagos előfeltevések logikai következményei. Mivel azonban ezeket a kijelentéseket abból vezettük le, hogy miről szól a mondat, s így feltételezzük, hogy adottak, rendesen nem ezek adják meg a mondat kimondásának fő okát. A negatív kiemelő szerkezetekre nézve, mint amilyen (217):

217. Mari nem János csókolt meg.

a magyarázat a következő lenne. (217) logikai formája (218), ahol a tagadás mint általában a természetes nyelvben, külső vagy széles kiterjedésű.¹⁶ Az ilyen széles scopust tagadást tartalmazó logikai formák nem különösebben informatívak: (217) logikai formája csak annyit mond, hogy (215) nem áll fenn anélkül, hogy jelezne, miért nem igaz. Van azonban ismét egy általános pragmatikai elv, az *informativitás elve*, mely lehetővé teszi, hogy a széles scopust tagadást mint szűk scopust vagy állítvány-tagadást értelmezzük. (217) kimondása a (218) logikai formának megfelelően a (219)-ben jelölt preferált értelmezést fogja kapni:

218. $\sim (\lambda x (x = \text{János}) (\gamma x \text{ Megcsókolt (Mari } x)))$

vagyis „Nem az az eset, hogy a Mari által megcsókolt csoportnak az a tulajdon-
sága, hogy azonos Jánossal”

219. $\lambda x (x \neq \text{János}) (\gamma x \text{ Megcsókolt (Mari } x))$

vagyis „Egy Mari által megcsókolt csoportnak az a tulajdonsága, hogy nem azonos Jánossal”

A kijelentés ismét logikai alanyáról fog szólni „akiket Mari megcsókolt” [általában, ha $F(a)$ a -ról szól, akkor $F(a)$ szintén a -ról szól]. Mivel (217) kimondása (219)-et implikálja, (219)-nek pedig a tagadás scopusán kívül van a logikai alanya. (219) implikaturájából következik, hogy Mari megcsókolt valakit. Vagyis a negatív kiemelő szerkezetnél egy implikaturából következik az a kijelentés, hogy Mari megcsókolt valakit, ezáltal ön maga is implikált lesz. Ezen felül az implikaturáért a logikai alany (miről szól a mondat) a felelős, úgyhogy ismét adottnak fogjuk feltételezni azt a kijelentést, hogy „Mari megcsókolt valakit”.

Ennek a megközelítésnek a következő módon vannak általános alkalmazásai. Először is a fölvetett logikai formák felállítását azzal motíváljuk, hogy jelentős szemantikai struktúrák bizonyos aspektusait ragadjuk meg velük. Azáltal megvizsgáljuk, hogy ezek a gazdagított szemantikai reprezentációk milyen kölcsönhatásban vannak az értelmezés pragmatikai elveivel, nemcsak a Grice-féle elvekkel, hanem azzal az elvvel is, mely teljesen informatív ad hozzá a mondat szemantikai tartalmához (pl. az informativitás elve). Általános folyamatokat keresünk itt: így például a logikai alanyok, vagyis hogy miről szól a mondat, és a preferált értelmezés közötti kapcsolatot, melynek során feltételezhetjük azt, hogy miről szól egy mondat. Azt reméljük, hogy így gazdagítva mind a szemantikai reprezentációt, mind a pragmatikai elveket, ezek intímében kapcsolódhatnak, kölcsönhatásba kerülhetnek egymással, s ez a kölcsönhatás lehető majd felőssé szisztematikus módon az előfeltevések nevezett látszólag *ad hoc* következtetéseikért.

Az előfeltevés következményre és implikaturára történő visszavezetéssel szemben egy nyilvánvaló ellenvetés hozható fel: eltérően a társalgási implikaturáktól, az előfeltevések értelmében *elszakhathatóak*. Vagyis mint az implikaturák esetében általában nincs módunk arra, hogy máshogy mondjuk ugyanazt a dolgot úgy, hogy ne lépjenek fel ugyanazok az implikaturák, az előfeltevések esetében a következők kifejezés felszíni szerkezetének bizonyos vonatkozásaihoz közvetlenül kapcsolódnak, például a kiemelő szerkezethez magához.

Valójában azonban ez az elvetés inkább látszat-elvetés. Nézzük meg például a *sajnál* igt, melyről azt állítják, hogy jelentésének egy önkényes további részeként tartalmazza azt az előfeltevést, hogy kiemeltuma igaz. Ha az előfeltevés tényleg leszakítható lenne, akkor kellene módot találjunk arra, hogy ugyanezt a kijelentést megtegyük úgy, hogy nem áll fenn a kérdéses előfeltevés. Ez azonban nem könnyű. Nézzük a (220) alatti közel-parafrazisokat:

220. a) János sajnálja, hogy megetté az összes pudingot.

b) János szégyenli, hogy megetté az összes pudingot.

c) János rosszkedvű, hogy megetté az összes pudingot.

d) János boldogtalan, hogy megetté az összes pudingot.

e) János rosszul érzi magát, hogy megetté az összes pudingot.

f) Jánosnak lelkiismeretfurdalása van, hogy megetté az összes pudingot.

g) Jánosnak önvádja van, hogy megetté az összes pudingot.

Mind ezek, s a tagadásuk is továbbra is előfeltevéleztik, amit a *sajnál* kifejezést tartalmazó mondat előfeltevélez, nevezetesen azt, hogy

221. János megetté az összes pudingot.

Ha most az olvasó a fenti preszuppozíciós jelenségek listáját előveszi s egy szóattal felfegyverkezve körüljárásokat keres, észre fogja venni, hogy nagyon nehéz jelenséű kifejezéseket találni, melyeknek nem állnak fenn a kérdéses előfeltevések. S ahol kivételesen mód van erre, ez gyakran azért van így, mert a kérdéses logikai formák eléggé eltérnek ahhoz, hogy elérő implikaturákat valtsanak ki. Ezért a redukcionista azt hirdetheti, hogy az előfeltevéseknek két nagyon fontos közös sajátosságuk van a konverzációs implikációkkal – nevezetesen az, hogy elláthatnak, s hogy nem elszakíthatók. Az előfeltevések egyetlen fontos megkülönböztető jegye a projekciós probléma, az, hogy hogyan viselkednek összetett mondatokban. Ez a megkülönböztetés is könnyen lemorzsolható azonban, mint arra néhány példa utalni fog. Először is, a modális operátorok mellett a túlélés egy szerte jellemző az előfeltevésekre és az implikaturákra. Így például (222)-ben és (223)-ban, ahol az utóbbi (222) egy modális alá helyezve, közös lehet a (224) implikatura:

222. Jánosnál van a szerzsámok egy része.

223. Lehet, hogy Jánosnál van a szerzsámok egy része.

224. (A beszélő tudja, hogy) nincs Jánosnál az összes szerzsám.

Há most az előfeltevés projekció legsajátosabb jellemzőire térünk rá, nevezetesen arra, hogy feltételes mondatokban és diszjunkciókban szűrősről van szó, ismét azt látjuk, hogy implikatívák könnyen utánozhatják az előfeltevéseket. Nézzük például az alábbi:

225. Jánosnál van a szerzőknek egy része, ha nem mind.

ahol a következőképpen [= (222)] (224)-et implikálja, az egész mondat azonban nem implikálja ezt. De pontosan ilyen helyzetben szűrődnek ki az előfeltevések is. Vagy nézzük (226)-ot:

226. Vagy Jánosnál van az összes szerzőm, vagy nála van egy részük.

ahol a diszjunkció második fele (224)-et implikálja, a mondat egésze azonban nem. Pontosán ilyen körülmények között szűrődnek ki az előfeltevések a diszjunkciókból is. Korántsem világos tehát, hogy összetett és ineliminálható mondatokban mutatót viselkedő-sük alapján meg lehet-e különböztetni a társalgási implikatívákat az előfeltevésektől. A redukcionista program tehát nyitott marad. A fő nehézség az, hogy kellően gazdag logikai formákat kell kidolgozni, melyek olyan implikatívákat hívnak elő, amik jól modellezik az előfeltevéseket, és a projekciós probléma bizonyos ezoterikusabb részeit. Emlékezzünk vissza például arra, hogy Gazdar az implikatívákkal törli az előfeltevéseket; s így módon figyelemmel a pontos predikciókat kap az előfeltevések viselkedésére összetett mondatokban. Hogyan tudja a redukcionista ugyanezt az apparátust használni abból kiindulva, hogy implikatívák kell alkalmaznia implikatívák törölésére? Valójában az esetek jó részében lehet Gazdar mechanizmusait alkalmazni, megengedve, hogy a következmények töröljék az implikatívákat, s a magasabb konstrukcióknak köszönhető implikatívák töröljék a következtetést implikatívákat, melyek beágyazott mondatokból származnak. Vagyis (227)-nél a (228) beágyazott mondatból származó implikátúra (229):

227. A fiúk egy része elmélt a bulira, ha nem mind.

228. A fiúk egy része elmélt a bulira.

229. Nem minden fiú ment el a bulira.

ezt azonban – jelen elmélet szerint – töröljük, mert a keret-mondatból egy következtetést implikációt kapunk, nevezetesen (230)-at a feltételes szerkesztésnek megfelelően:

230. Összhangban van mindazzal, amit a beszélő tud, hogy nem áll fenn, miszerint (229) igaz lenne.

Ez az elv, mely szerint „a keret-mondat győző”, a legtöbb esetben nagyon jól működik. Túl korai lenne még eldönteni, hogy ez a megközelítés vagy valami hozzá hasonló járható-e. Ezen viszonyul-e.

5. KONKLÚZIÓK

A fejezetet azzal kezdjük, hogy a filozófiai és nyelvészeti előfeltevések-irodalom sokkal szűkebb jelenségekkel foglalkozik, mint amire a kifejezés hétköznapi használata utal. Számos mód van arra, hogy úgy hozzunk előtérbe, illetve szorítsunk vissza a háttérbe információkat egy mondaton belül, hogy azok nem előfeltevéseknek ebben a szűk értelemben. Például a szöveg megválogatásával, a mondatiart alarendelés, a nyomaték és a nyelvi rendeltetésre álló hangsúlyozó partikulák segítségével. Számos ártédes van, de nincs egybeválasztás az előfeltevésekkel operáló beszámolók és a *topic/comment* megkülönböztetés keretében dolgozó munkák között. Még saját szűkebb keretünkön belül is rámutatunk, hogy nem helyes, ha az előfeltevéseket úgy kezeljük, mint a nyelvi elemekkel elemenként bejósolhatóan módon összekapcsolódó következtetéseket. Nincs azonban jelenleg adekvát elméletünk, hogy meghatadjuk ezt a hozzáállást. Ha így van, arra van szükségünk, hogy létrehozzunk egy olyan elméletet, mely az előfeltevéseket a nyelvi kifejezések szemantikai specifikációjából jósolja. Ez az elmélet lényegében hibrid lenne: az előfeltevések nem *sui generis* lennének, hanem a szemantika és a pragmatika közötti bonyolult kölcsönhatások eredményei. Ilyen kölcsönhatások modellezéséhez azonban sokkal többet kell tudnunk mind a szemantikai reprezentációk, mind a velük kölcsönhatásba lépő pragmatikai elvek természetéről. Fejtésgéteismeket azzal zárjuk, hogy az előfeltevések kilencven évvel Frege megjegyzései után még mindig csak részlegesen megértett jelenségek, s továbbra is fontos területet jelentenek annak megértésére, hogy milyen kölcsönhatás van a szemantika és a pragmatika között.

JEGYZETEK

- ¹ Így például a (3) példát egy társalgási maxima felhasználásával magyarázni tudjuk; a (4) példát a beszédaktus elméletben használt *szerencsefeltevések* fogalma segítségével magyarázhatjuk; az (5)-(5)-ös példát pedig a *konvencionális implikatura* segítségével.
- ² Ez abból következik, hogy a (p and q) egyenértékű azzal, hogy *p* *v* *q*, ahol *p* az, hogy 'Kepler nyomorban halt meg'; *q* pedig 'A Kepler névnek jelölése van'.
- ³ A filozófiai vitákban ez nem volt kibontott mozzanat, Strawson vitája Russelli álláspontjával azonban rejtve felveti.
- ⁴ Figyelemreztetés: vannak olyan logikai rendszerek (amelyek igazságérték-részeket tartalmaznak vagy nem kétértékűek), ahol érdemes lehet megkülönböztetni a következményt és a logikai következmény fogalmát, a logikai terminológia itt azonban nem következtetés.
- ⁵ Strawson fel fogadásának általános szelleme szigorúan követi a hétköznapi nyelv filozófiájának oxfordi iskoláját. Az 1950-es cikk záró mondata jól összefoglalja nézeteit: „Sem az arisztotelészi, sem a russelli szabályok nem adják meg a hétköznapi nyelvben valamely kifejezés pontos logikáját, és Dahl, 1977:101)
- ⁶ *Modus tollens* a *p* → *q* és ~ *q*-ből a ~ *p*-re történő következtetés (lásd Allwood, Andersson és Garner, 1971.

- ⁷ Az ilyen típusú következtetés azonban valójában a társas deixisnek egy sajátos esete, melyet konvencionális implikaturaként is értelmezhetünk.
- ⁸ Legáltalában ami a nyelvészeti szakirodalmat illeti, a harmadik lehetséges felfogás, mely szerint a beszélőnek vannak előfeltevései, keves szerepet játszott az elméletalkotásban. Azok az alább tárgyalandó elméletek azonban, melyek az előfeltevéseket a társalgási implikaturára akarják rakni, dukálni, voltaképpen erre a harmadik felfogásra építenek.
- ⁹ Lásd pl. Halvorsen, 1978; az előfeltevések szemantikai felfogása mellett a (26)-os előfeltevés a (24) igazságtelítelének szintén része lenne, de nagyon sajátos részec.
- ¹⁰ A magyarban az ilyen szerkezetek sokkal ritkábbak, egyszerű főkuszba emeléssel oldjuk meg a hasonló dolgokat. Az egyszerűség kedvéért azonban a kissé angolos fordításokat tartottuk itt meg (a szerk.).
- ¹¹ Lehet persze, hogy a következtetés itt korlátozottabb: lehet, hogy csak arról van szó, hogy ha valaki, vagy legalábbis Adolf valakit, vagy legalábbis Mariannat valakinek nevez, ezzel bököl.
- ¹² Vannak azonban jó előfeltevés jelöltek, melyek viszonylag kevés figyelmet kaptak. A határozók, különösen a módhatározók is kiváltnak például előfeltevéseket; a *János (nem) lassan futott* például előfeltevéscet, hogy *János futott*.
- ¹³ Az igazolást Herzberger (1971) egy kiadatlan dolgozatának köszönhetjük: Martin (1975, 1979) később bebizonyította, hogy ezt a kapcsolatot egy sokkal bonyolultabb logikai rendszer, egy kédimenziós négyértékű modális logika kezelni tudja, jelentős függően igazolásra lenne azonban szükség ahhoz, hogy ilyen logikai rendszert alkalmazzunk a természetes nyelvi szemantika modellezésénél.
- ¹⁴ Vegyük észre, hogy ide tartoznának a mondást jelentő igék is, ha ezeket nem tartjuk üres helyeknek.
- ¹⁵ Gazdar a valóságban egy egyéni beszélő elkötelezettségére nézve fogalmazza meg elméletét, azt azonban, hogy az egyes beszélő megnyilatkozásaiból mi következik, sugallódik és mi azok előfeltevése, természetesen, bár nem szükségképpen egyszerűen ki lehet derjeszteni arra, hogy mit tetteleknek fel együtt a részvevők.
- ¹⁶ A radikális pragmatikusok általában ezzel a feltevéssel élnek. Vagyis azok a pragmatikusok, akik a szemantika maximális egyszerűsítésére töreksznek a pragmatika kifejtésére révén (vö. Cole, 1981). Lehet azonban, hogy bonyolultabb megközelítésre van szükségünk a tagadással kapcsolatban – lásd Atlas, 1977, 1979.

Herbert H. Clark *ÁTHIDALÁS

Nem sokkal elmozdítása előtt Nixon egy sajtóértékesítő azt mondta: „Nem vagyok család”. Mindannyian azonnal tudtuk, hogy Nixonnak ezt nem kellett volna mondania. Biztosítani akart mindenkit arról, hogy becsültes ember, de ahogy megfogalmazta, az család voltának tagadása volt. Miért kellett tagadnia? Nyilván úgy vélte, hogy haligatósága jászott azzal a lehetőséggel, hogy ő esetleg család, s megpróbálta eltántorítani őket ettől a véleményüktől. Ezzel azonban haligatóságosan elismerte, hogy az emberek ezzel a lehetőséggel jászának, márpedig ezt azelőtt sohasem ismerte el nyilvánosan. Itt tehát nyilvánosan elismerte, hogy bajban van, s ez változást jelzett abban, ahogyan a nyilvánosság számára megjelent. Az én következtetésem Nixon megnyilatkozásáról itt nagyjából véget is értek, de biztos vagyok benne, hogy a jólétesült fehérbérségi sajtóudósítók további következtetéseket is levontak. Mindenesetre mindannyian messzeemenő következtésekre jutottunk ebből a megnyilatkozásból.

Ez a természetes nyelv megértésére vonatkozó elméletek alappróbémájának példája: hogyan vannak le a haligatós következtetéseket abból, amit hallanak, milyen irányt szabnak következtetéseiknek, és mikor hagyják abba a következtetéseket? Ebben a konkrét példában, legalábbis a legtöbb haligatós ugyanazt a következtetést követte, de egy bizonyos ponton elváltak egymástól a sorok irányai, és sok különböző végpontig haladtak. De általános-e vajon ez a jellemzés? Vajon képesek volnának-e a haligatós következtetéseket levonni? Es végül leítható folyamata-e következtetések levonása a megértés részeként, vannak-e meghatározható korlátai?

Ebben a rövid cikkben a megértésben szerepet játszó következtetéseknek egy bizonyos osztályát szeretném tárgyalni, amelyekből bizonyos általános tanulságok vonhatók le a következtetések problémájáról. Azok a következtetések, amelyekkel tárgyalni fogok, olyanok, amelyekre a beszélő szándéka szerint a haligatós az üzenet integráns részeként kell következtetnie, s így meglehetősen sajátos típusúak. Grice (1975) terminológiáját követve implikaturáknak fogom őket nevezni, mivel rendelkeznek más implikaturák minden jellemzőjével. Három tanulságot fogok levonni ezekből az implikaturákból. (1) Az

* Bridging: In: Johnson-Laird, P.-Watson, J. (szerk.): *Thinking*. London: Cambridge University Press, 1977:411-421. Fordította: Siklaki István.

effajta implikaturák egy meglehetősen sajátos, implicit szerződésből származnak, amit a beszélő és a hallgató kötnék arról, hogy hogyan beszélgetnek egymással. (2) Ezek az implikaturák, noha a nyelv hordozza őket és szükségessé teszi a szándékolt üzenetünk, a természetes tárgyakra és eseményekre vonatkozó olyan tudásunkon alapulnak, ami túl van magának a nyelvnek az ismeretén. (3) Ezek az implikaturák nem határozatlan hosszú-
ságúak, hanem jól definiált ideális szabályok vannak.

AZ ADOTT-ÚJ SZERZŐDÉS

Azok az implikaturák, amelyekkel itt foglalkozom, annak a beszélő–hallgató megegyezésnek a következményei, amelyet Susan Haviland és magam Adott-Új Szerződésnek nevezünk el (Clark és Haviland, 1977; Haviland és Clark, 1974). Az angol nyelvben az állításokban különbség van az általuk hordozott információ két fajtája között, mely különbséget egyedül a szintaxis és az intonáció hordozza. Az első típusú információt Adott információnak nevezzük, mert konvencionálisan olyan információt közvetít, amit a hallgató tud; a második fajtát pedig Új információnak, mert konvencionálisan olyan információt közvetít, amit a hallgató még nem tud, de amit a beszélő át kíván adni. Az a lényeg, hogy az Adott-Új megkülönböztetés szintaktikai jellegű, s elszigetelt mondatok esetében is meghatározható, mégis pragmatikai funkciót tölt be, a hallgató szempontjából két különböző típusú információ közvetítését. Ahhoz tehát, hogy ez a különbség kommunikatív eszközként hasznos legyen, a beszélőnek és a hallgatónak meg kell egyeznie, hogy konvencionális módon használják. A beszélőnek bele kell egyeznie, hogy megpróbálja megnyilatkozásait úgy konstruálni, hogy az Adott információ olyan információt tartalmazzon, amiről úgy véli, hogy a hallgató már tudja, az Új információ pedig olyan információt, amiről úgy véli, hogy a hallgató még nem tudja. A hallgató a maga részéről beleegyezik, hogy az egyes megnyilatkozásokat azon feltevés alapján értelmezi, hogy a beszélő erre törekszik.

Tekintsük azt a mondatot, hogy *Mari volt az, aki elméni. Szintaktikailag Adott, hogy valaki elméni, azaz X elméni, az pedig Új, hogy ez a valaki Mari volt, azaz X = Mari. A hallgatóról feltételezzük, hogy e mondat feldolgozása céljából az alábbi srutegit követi. (1) Azonosítja az Adottat és az Újat. (2) Felismeri, hogy elvárják tőle, hogy tudomása legyen egy valaki távozásával kapcsolatos egyedi esetről, így hát visszafelé keres memóriájában éppen egy ilyen eset után. Amikor rábukkán, mondjuk arra, hogy *E31 elméni* („egy bizonyos E31 címkével ellátott entitás elméni”) ezt az Antecedensnek nevezi. (3) Mivel a hallgató feltételezi, hogy az *X elméni* az *E31 elméni* Antecedensre vonatkozik, az X-et az *X = Mari*-ban *E31*-re cseréli, s így kialakítja az *E31 = Mari* új propozíciót. Ezt elhelyezi a memóriában, mint amit a beszélő állítani akart megnyilatkozásával.*

* Még világosabb ez a magyarázat a szövegszerzővel kapcsolatban. Vö. A lányt a *fiú* kergeti vs. A *fiú* a *lányt* kergeti. (A szerk.)

A legegyszerűbb esetben az imént adott stratégia probléma nélkül működik. Tekintsük az (1) mondatort:

1. János látta, hogy valaki korán elment a bulitól. Mari volt az, aki elment.

Leegyszerűsítendő a dolgokat, képzeljük el, hogy a második mondatot halló hallgató epizodikus emlékezetében csupán az első mondat által hordozott információval rendelkezik. Stratégiáját a második mondatra alkalmazva a hallgató Antecedens-t fog keresni az *X elment*-hez, az első mondatból származó memóriájában talál egy eseményt, amelyben valaki elment, majd integrálja az Új információt a memóriájába. A tipikusabb esetben azonban a hallgató kudarcot vall stratégiája 2. lépésében – nem talál ilyen Antecedens-t közvetlenül a memóriájában. Amikor ez történik, arra kényszerül, hogy egy következtetéssor segítségével konstruáljon valamiből egy ilyen Antecedens-t, amit már tud. Tekintsük a (2) mondatort:

2. Egy valaki hiányzott a csoportból. Mari volt az, aki elment.

Ebben a mondat-sorban nem történik említés senkinek a távozásáról sem, tehát a második mondat *X elment* Adott információja számára nincs közvetlen Antecedens. A hallgatónak ezért át kell hidalnia a szakadékokat arról, amit tud, a szándékolt Antecedenshez. Eszrevehet, hogy az következne, hogy valaki hiányzik a csoportból, ha az illető elment. Úgy álljon a dolog, hogy a beszélő az *X elment* Adott információval erre az emberre utalt, s hogy a hallgatótól feltételezte, hogy kideríti ezt a megfelelő következtetés levonásával. Röviden, a hallgató feltételezi, hogy a beszélő két dolgot akart közvetíteni: (1) azt az implikaturát, hogy *Az egyik ember hiányzott, mert az illető ember elment*, és (2) az utóbbi mellékmondat tartalmazza az Adott információt Antecedensét a második mondatban: *X elment*.

A legáltalánosabb formájában az Adott-Új Szerződés valahogy így hangzik:

Adott-Új Szerződés: A beszélő beleegyezik, hogy megpróbálja megkonstruálni az egyes megnyilatkozások Adott és Új információját az adott kontextusban úgy, hogy (a) a hallgató képes legyen memóriájából kiszámítani azt az egyetlen Antecedens-t, amelyet az Adott információ gyanánt szántak, és (b) úgy, hogy a hallgatónak még nincs birtokában az Antecedenshez kapcsolódó Új információ.

A hallgató azután tudja, hogy a beszélő azt várja tőle, hogy rendelkezék az illető kontextusban szándékozott Antecedens kiszámításához szükséges tudással és szellemi hozzávalóval, s így a dolog számára problémamegoldás lesz. Milyen hídát építhet (1) anélkül, hogy a beszélő szándékoltan elvárja tőle, és (2) amelyet a beszélő szándékoltan? Az első rész főképp azt mérli föl a hallgatóval, hogy milyen tényeket ismer, a második pedig azt, hogy milyen implikaturákat vonhat le egyszerűen. Az áthidalás – ezen implikaturák létrehozása – a megértés folyamatának kötelező része. A hallgató a megnyilatkozás adott kontextusban való megértése szükséges részenek tartja,

hogy képes legyen minden referáló kifejezés esetében (a memóriában) azonosítani a számdékolit referenst. Minden referáló kifejezés Adott információ, s így a hallgató szűk-szégesnek érzí, hogy sikerüljön a fent vázolt stratégiát alkalmaznia, mivel az azonosítja a számdékolozott referenseket. E stratégia sikere a legtöbb esetben áthidalást követel meg a hallgatótól, bizonyos implikaturák megalkotását, s ezért ezeket az implikaturákat is a megértés szűkséges részének tekintí. Róviden, az implikaturákat a számdékolozott üzenet lényegi részének tekintí, mivel nélkülük a megnyilatkozás nem referálhata.

AZ IMPLIKATÚRA VÁLTOZATAI

Sokféle formája lehet az áthidalásnak az előzetes tudástól a számdékolozott Antecedenshez. Róvid taxonómiáját adom itt azoknak a hidaknak, amelyekkel a természetes beszélgetésben találkoztam. Mint eddig, a hidakat ezán is két mondatból álló mondatssorokkal fogom illusztrálni, amelyek közül az első alkotja a másodikkhoz való áthidalás számára ren-delezésre álló teljes epizodikus tudást. Mindaz azonban, amit itt elmondandó vagyok, épűgy érvényes a nem nyelvi forrásból származó epizodikus információra is; ezeket a kémondatos sorokat tehát csupán a bemutatás eszközeének kell tekinteni. Még egy íntelem. Mint minden taxonómia, ez is távol van a teljességtől. Csakugyan, nem is lehet az mindaddig, amíg nem rendelkezünk magát a taxonómiát megmagyarázó elmélettel.

KÖZVEETLEN REFERENCIA

Az adott információ gyakran közvetlenül utal egy éppen említett tárgyra, eseményre vagy állapotr. Ezek mindig kikényszerítenek valamilyen implikaturát, még ha triválisan egy-szerű is. Az áthidalásnak ez az osztálya jólismert:

Azonosság

1. Találkoztam tegnap egy emberrel. Az ember elmondott egy történetet.
2. Futottam a minap két mérföldet. A futás jót tett nekem.
3. Nagy volt a háza. A méret meglepett.

Pronomináliszcio

4. Találkoztam tegnap egy emberrel. Elmondott egy történetet.
5. Futottam a minap két mérföldet. Jót tett nekem.
6. Nagy volt a háza. Ez meglepett.

Jelzők

7. Találkoztam tegnap egy emberrel. A dög ellopta az összes pénzem.
8. Futottam a minap két mérföldet. Az egész ostoba dolog untatott.
9. Nagy volt a háza. A fényűzés félékennyé tett.

Ezen közvetlen referenciák számára egyértelműek az implikaturák. Az azonosításhoz (1)-ben megközelítőleg a következő az implikatura:

1' Az *ember* Antecedense az „egy ember”-rel utalt entitás.

Az implikaturát az (1)-ben, noha nyilvánvaló, le kell vonnunk a második mondat számára, hogy teljes legyen; elképzelhető, hogy az *ember* valami más objektumra is vonatkozhatott volna, s ekkor a hallgató egy ugást tesz – talán csupán egy milliméterest – ennek az implikaturának a levonásakor. Ugyanezek az implikaturák bukkannak fel (2)-ben és (3)-ban. Ami a (4)-ben a promonimalizációt illeti, az elv azonos, de a névmás (az angolban *he*) csupán egy alhalmazát használja azoknak a tulajdonságoknak, amelyek az előzőleg említett embert jellemzik. Valóban, a promonimalizáció folytonos, mint az *egy idősebb úriember* főnévi csoport esetében: az *idősebb úriember*, az *idősebb ember*, az *úriember*, az *ember*, az *öregúr*, a *felhőt*, a *személy*, és *ő*. A „névmások” itt a teljes specifikációtól a hiányosig terjednek, de egyébként úgy működnek, mint (1) és (1'). A jelzők viszont további információval szolgálnak az utaltól, mint a (7) számára adott implikaturában:

7' Az Antecedens *a dög* számára az „egy ember”-rel utalt entitás; ez az entitás egyben dög is.

A jelzők képezhetősége megfelelően korlátozott, ugyanis nem teszi meg akármi. Helyettesítsük *a dög*-öt a (7)-ben az *allatienyésző*-vel, vagy akár a *rabló*-val, és az áthidalás nem jön létre; az *allatienyésző* és a *rabló*, úgy tűnik, valaki másra referál, s nem az emberre. Közvetlenül utalhatalunk egy halmaz egy vagy több tagjára is, mint az alábbi példákban:

Halmaziaság

10. Találkoztam tegnap két emberrel. A nő elmondott egy történetet.

11. Találkoztam tegnap két orvossal. A magas elmondott egy történetet.

12. Háromszor gurítottam. Az első egy kilométerrel mellé ment.

Itt az Adott információnak olyan Antecedense van, amit egyértelműen ki kell emelni egy előzőleg említett halmazból, s hogy kiemelhessük, egy több részből álló implikaturát kell levonnunk. A (10) számára az implikatura megközelítőleg a következő:

10' A „két ember”-rel utalt entitások egyike nő, a másik nem; ez a nő az *a nő* Antecedense.

A (10) hallgatója azt a következtetést vonja le, hogy a másik ember nem nő, hiszen ez az egyetlen mód arra, hogy a beszélő egyértelműen kiválaszthatassa „a nő”-t. Hasonló implikaturák vannak (11) és (12) számára is.

KÖZVETETT UTALÁS ASSZOCIÁCIÓ RÉVÉN

Az Adott információinak Antecedensként gyakran van olyan információdarabja, amiről közvetlenül nem történt említés, de ami közvetlenül kapcsolódik az említett tárgyhöz, eseményhez vagy szituációhoz (Chafe, 1972b). Ezek az „asszociatív” információforrások változó mértékben jósolhatók az említett tény, esemény vagy szituáció alapján – az abszolút szükségességtől a teljes szükségletig –, noha én csak három szintet sorolok fel:

Szükséges részek

13. Benéztem a szobába. A mennyezet nagyon magas volt.
14. Lőttem egy gólt. Jó volt a passz.
15. Benéztem a szobába. Lenyűgöző volt a mérete.

A (13)-ban, mivel minden szobának van mennyezete, s mindegyiknek csak egy van, a mennyezet lehet határozott a következő implikatura alapján:

- 13' Az említett szobának van mennyezete; ez a mennyezet a mennyezet Antecedense.

Ezután lássuk azokat a kapcsolt részeket, amelyek csak valószínűk:

Valószínű részek

15. Bementem a szobába. Az ablakok az öbölre néztek.
17. Tegnap elmentem vásárolni. Jót tett a gyaloglás.
18. Este 8-kor mentem el. Ideges lettem a sötétől.

Nincs garancia arra, hogy a szobának vannak ablakai, hogy a vásárlás gyaloglást jelent egyben, vagy hogy sötét van este 8-kor, de mindez valószínű, vagy legalábbis értelmes. A (16) implikaturája egyzerő a következő:

- 16' Az említett szobának vannak ablakai; ezek az ablakok Antecedense.

Vannak azonban olyan asszociált részek is, amelyre normális körülmények között nem gondolnánk, s csak az Antecedens szükségessége miatt indukáljuk őket:

Indukálható részek

19. Bementem a szobába. A csillárok fényesen ragyogtak.
20. Tegnap elmentem vásárolni. Jót tett a mászás.
21. Este 8-kor mentem el. A sietőség indokolt volt az adott körülmények között.

Itt következtetnünk kell arra, hogy a szobában voltak csillárok, hogy a vásárlás némi mászással is járt, hogy a távozás 8-kor sietős volt, de ezek semmiképpen sem szükségesszerű részei ezeknek a tárgyaknak, eseményeknek, vagy állapotoknak. A (19) esetében ez lenne az implikatura:

19' Az említett szobában voltak csillárok; ezek a *csillárok* Antecedensei.

Itt tehát világos, hogy az Antecedens keresése indukálta azt a propozíciót, hogy egy adott rész bizonyára jelen van. A normális megértés során azt a mondatot olvasván, hogy *Bementem a szobába*, magunktól nem gondolnánk arra, hogy csillár van a szobában. Világos, hogy a (19') első része nem a (19) második mondatából keletkezik. Másfelől vegyük észre, hogy (19') pontosan ugyanolyan formájú implikátúra, mint a (16'). Arról van szó csupán, hogy a (19')-ben az implikátúra első fele nem tetelezhető fel automatikusan, de még valószínűen sem.

KÖZVEFETTT UTALÁS JELLEMZÉSSSEL

Az Adott információ gyakran egy szerepet jellemez, amelyet valami burkoltan játszik egy korábban említett eseményben vagy körülményben. Vannak először is a szükséges szerepek:

Szükséges szerepek

22. Jánost tegnap meggyilkolták. A gyilkos elmenekült.
23. Tegnap elmentem vásárolni. Délután 3 óra volt, amikor elindultam.
24. Befuvaroztam az árut New Yorkba. A teherautó tele volt.

Ezek esetében nem bonyolult az implikátúra, amint a (22) esetében illusztráljuk:

- 22' Egy bizonyos ember végrehajtotta János meggyilkolását; ez az ember a *gyilkos* Antecedense.

Az első mondat a (22)-ben nem állítja, hogy csak egy gyilkos volt, de a második mondat ezt az implikátúrát kényszeríti ki. Hasonlóképpen a *befuvaroztam* ige a (24)-ben nem mondja, hogy csak egy teherautó vett részt, de a második mondat implikátúrája részeként ezt az esetet kényszeríti ki.

Ezután jönnek a pusztán opcionális szerepek:

Optionális szerepek

25. János tegnap meghalt. A gyilkos elmenekült.
26. Jánost tegnap meggyilkolták. A kés a közélben hevert.
27. János délben sétálni ment. A park gyönyörű volt.

A (25)-ben az implikátúra valahogy így fest :

- 25' Egy bizonyos ember János halálát okozta; ez az ember a *gyilkos* Antecedense.

A (26)-ban az az implikátúra, hogy Jánost agyonszúrták egy késsel, azzal az eszközzel, amire a *kés* utal, a (27)-ben pedig az az implikátúra, hogy ahova János sétálni ment, az egy park volt, az a hely, amelyre a *park* utal.

Ez a két kategória – szükséges és választható szerepek – nagy területet lefed. A legtöbb főnévi csoport például jellemző, amennyiben specifikációjuk részeként tartalmazza azt, ahogyan más eseményekhez viszonyulnak. En itt egyszerű főnévi csoportokat adtam például gyanánt, de természetesen lehetnek kidolgozottak is. A *gyilkos* lehetett volna az *ember, aki meggyilkolta Jánost*, a *kés*, amit burkoltan eszközként hataroztunk meg, lehetett volna a *kés, amivel elköveték* stb. Az angolban van egy sor házagkitöltő s házagkitöltő mondat, amelyek gyakran éppen ezt a célt töltik be, mint *Az, aki meggyilkolta Jánost, elmenekült* és *Az volt az ember, aki meggyilkolta Jánost*. Ezek a jelzők (pl. *bűnös*), vonatkozó mellékmondatok (pl. *aki meggyilkolta Jánost*), és a képzett főnevek (pl. a *gyilkos*) kiemelik azt a szerepet, amit a szándékolt Antecedens az előzőleg megnevezett eseményekben játszik. Nem minden esetben könnyű szétválasztani a „részeket” a „szerepeket”. A kést például a (26)-ban nem úgy képzeljük el, mint a gyilkolás aktusának részét, ahogy mondjuk a „leszúrta” esetében tennénk, hanem mint szerepet a cselekedetben, mint eszközt. A *kés* szót úgy tekintetem, mint amelyben benne rejlik az eszköz mivolt, s így jellemző főnév, mint a *gyilkos*, s nem egyszerűen egy nem funkcionális osztály tagja, mint az *ember*. Végző soron azonban ezt a különbséget lehetetlen fenntartani.

INDOKOK, OKOK, KÖVETKEZMÉNYEK ÉS EGYBEFESÉSEK

Egy mondat Adott információjának Antecedense gyakran egy tárgy, s nem egy esemény, s ekkor eltérő típusú szerepeket játszik az előző események tekintetében. Az Antecedensnek ez az osztálya nem a korábban említett eseményekhez képest jellemzett ágenssek, tárgyak, vagy eszközök, hanem korábban említett események vagy állapotok indokait, következményeit, vagy más eseményekkel vagy állapotokkal való egybeeséseit adják meg.

Indokok

28. János elesett. Azt akarta, hogy Marit megijessze.
29. János eljött a bulira. Marival akart találkozni.
30. Jánoson ölőny volt. Jankára akart hárni.

Minden esetben a második mondatban az Adott információ Antecedensét az első esemény *indoka* tartalmazta. Így (28) implikatívája valami ilyesmi:

28' János elesett azzal az indokkal, hogy valamit akart; ez a valami az *azt akarta* Antecedense.

Az indokok mindig a „mi végre?” kérdésre adnak választ, s az Antecedensek a (28)–(30)-ban mind ezt a fajta indokot használják fel, hogy áthidaljon az első mondat eseményétől vagy állapotától.

Az indokoktól eltérően az okok arra a kérdésre válaszolnak, hogy „Hogy történt?”

Okok

31. János elesett. Az történt, hogy kirándult egy szitre.
 32. János eljött a bulira. Mari volt az, aki meghívta.
 33. Jánoson öltöny volt. Janka mondta neki, hogy azt vegye fel.

Az implikátúra a (31)-ben valahogy így néz ki:

- 31' János elesett, mert történt valami; ez a valami az *az történt* Antecedense.

Ez az implikátúra-típus működik a (32) és a (33) esetében is. Mindegyik esetben okozati viszonyra következtethetünk a második mondat Adott információja által előfeltételezett esemény és az első mondatban említett esemény között.

Következmények

34. János elesett. Az történt, hogy elött a kárja.
 35. János korán jött a bulira. Mari volt, akit először meglátott.
 36. János találkozott Sátrival. Azt csinálta, hogy elkezdett Villiről mesélni.

- (34) Számára az alábbi a közeliítő implikátúra:

- 34' Jánossal történt valami elésese miatt, ez a valami az *az történt* Antecedense.

A (35) és (36) mondatoknak hasonló implikátúráik vannak, amelyek szintén attól fügnek, hogy az Antecedens az első mondatban említett esemény következményének tekinthető.

Egybeesések

37. János republikánus. Mari is habókos egy kicsit.
 38. János republikánus. Mari sem valami zseni.
 39. Sanyi tegnap este elment egy buliba. Ma este is be fog rügni.

- (37)-hez az implikátúra megközelítőleg így fest (Lakoff, 1971) :

- 37' Minden republikánus egy kissé habókos; János tehát enyhén habókos, ami az Antecedens ahhoz az Adott információhoz, hogy Marin kívül más valaki is enyhén habókos.

E három mondat sor mindegyikében azt várjuk el a hallgatótól, hogy vonja le azt az implikátúrát, hogy egy bizonyos állapotban lenni, vagy egy bizonyos eseményt előidézni szükségképpen maga után vonja egy másik állapot vagy esemény egyidejű előfordulását.

Ez tehát négy általános módja annak, ahogy a hallgató az első mondatban említett eseményről vagy állapotról hidat építhet a második mondat Antecedenséhez. Ezek az áthidalási viszonyok nagyon közönsségeknek bizonyulnak, különösen a narratívókban.

A legközönségesebb talán a következőkben, amely egy mondat és a rákövetkező között mindig felbukkan, valahányszor időrendi egymásutánt fejezünk ki. A második mondat Adott információját az első mondatban említett esemény következményének tekinthetjük.

DETERMINAÇÃO AZ ÁTHIDALÁSBAN

Elvben a hidaknak nem kell determináltnak lenniük. Ha valakinek ideje és kedve van, végleteig hosszú hídakat feltevéssort építhet összekötendő egy eseményt a következő Antecedensével. A (39)-ben például feltételeztük, hogy Sanyi mindig bérig, valahányszor buhba megy. Am ehelyett azt is feltételezhetjük volna, hogy valahányszor buhba megy, mindig találkozik nőekkel, és minden nő magas hangon beszél, s a magas hang mindig az anyját juttatja eszébe, s amikor az anyjára gondol, mindig dühös lesz, s valahányszor dühös lesz, mindig bérig. Nem igényel sok képzelőtehetséget, hogy az ember az egyik ívet a másik után adja hozzá az effajta hídhoz.

A természetes beszélgetésben a hidak mégis mindig determináltak. Valóban, szerintem van egy leállási szabályuk, ami valahogy így fest: Építsd föl a lehető legrovidebb hidat, amely összhangban van az Adott-Uj Szerződéssel. A hallgató feltételezi a szerződésre építve, hogy a beszélő szándéka szerint ő képes előzetes ismereti alapján egyetlen hidat kiszámítani a jelenlegi Adott információ szándékozott Antecedenséhez. Ha a beszélő biztos lenne, hogy a hallgató ezt meg tudja tenni, akkor bizonyára az a szándéka, hogy a hallgató az előzetes tudásával összhangban lévő legrovidebb hidat építse, mert így lehet elérni, hogy a hid egyértelmű legyen. Így a (39)-ben a hallgató feltételezi, hogy a beszélő szándéka szerint neki annyit és nem többet kell következtetnie, hogy Sanyi, valahányszor buliba megy, mindig beéri, mert ez az az implikatura, amely a legkevésbébebe telejezi fel, s mégis összhangban van a bulikra, az ivásra, sőt Sanyira vonatkozó előzetes ismeretekkel. Röviden, a hallgató azt veszi a szándékozott implikaturának, amely a legkevésbébebe telejezi, mégis amelynél feltevési mind plauzibilisek, tekintettel a hallgatónak a beszélőre, a szituációra és a világra vonatkozó ismereteire.

Az itt tárgyalt implikaturák egy fontos szempontból különböznek azoktól a következtetésektől, amelyeket Nixon *Nem vagyok család* mondatából vontunk le. Az általam érintett implikaturák esetében összhangban volt a beszélő szándékaival, hogy a hallgató megalkotta őket, míg a Nixon baklövéséből levont következtetések esetében nem ez a helyzet. Az implikaturák esetében, mint minden más szándékozott jelentés esetében is, a beszélőnek egy bizonyos híd lebeg a szeme előtt, s így a hallgatónak valami egyértelmű dolgot kell kiküldenie. Nixon melléfogása esetében azonban az első egyértelmű és jogos következtetéstől kezdve – a tagadás előfeltevélezi, hogy a hallgatóság véli vagy vélhetné azt, amit tagadunk – a többi következtetésre a beszélő semmiféle felhatalmazást nem adott. Az áthidalásokat tehát determinálatakká teszi egy meghatározott leállási szabály, míg a jogosultlan következtetéseket az jellemzi, hogy ilyen szabály nem korlátozza őket.

Ezzel végül eljutottunk az előre, illetve visszafelé következtetések kérdéséhez. Amikor *a szoba* kifejezést halljuk (19)-ben, akkor elkezdhetünk mindenféleket elképzelni erről.

A szülők között, amelyek közül egyeseket szükségképpen képviselnünk el, mások választhatók. Az „előrefele” következtetés itt természetesen valamennyi következtetés jogosulatlan. Ezek az „előrefele” következtetés gyökereznek mások, mint a *csillár* kifejezés által kényszerített „visszafelé” következtetések (19)-ben, mivel a beszélőnek az volt a szándéka, hogy a hallgató arra következtessen, hogy a szobában volt egy csillár. Mindkét következtetés típus előfordul, de csak az utóbbi típus teljesen determinált. Az a javaslatom, hogy jól tennénk, ha először a determinált következtéseket tanulmányoznánk, mert könnyen lehet, hogy kulcsot adnak ahhoz, hogy egy tipikus megnyilatkozásból valószínűleg milyen fajta jogosulatlan következtéseket vonnak le.

A DISKURZUS ELEMZÉSE

A diskurzus elemzését nehéz tudományághoz kötni, mégis leginkább a szociológiai vizsgálatokhoz kapcsolhatjuk, amennyiben a beszélőgészt annak mikro- és makro-társas helyzetével szerves egységgként vizsgálja. Ennek megfelelően a diskurzus elemzés két irányban is taglítja a nyelvészeti elemzés körét: egyfelől eleve mondatpárokból (pl. szomszédsági párokból), de gyakran annál jóval nagyobb szövegegységekben gondolkodik (pl. egy narratívum és az a 'bevezető' szakasz, amely a beszélőgésztbe ágyazza, valamint a beszélőgésztbe visszavezető lezáró, vagy 'kivezető' szakasz); másfelől a beszélőgészt magába foglaló társas szituációt is taglítja és nagyobb hang-
 szíval tárgyalja, mint a nyelvészeti szövegekben szokásos.

A beszélőgészt elemzés alapfeltevése az, hogy a társas érintkezés, cselekvés, közlekedésről a beszélőgészt újrainvaló cselekvés, szinte a nyelvian szabályaihoz fogható szabályrendszernek engedelmessé válik, ami lehetővé teszi a felek számára, hogy elvárásokat alakítsanak ki vagy következtetéseket vonjanak le a másik cselekedetéről, szándékairól. Az a két tudományos irányzat, amiből a beszélőgészt elemzés elsősorban ered, az etimológiai és a beszélőgészt elemzés.

Az etimológiai jö hász éves mlítra tekinthet vissza a szociológiai-
 ban. Tárlya a gylakortati gondolkodás és érvelés mindennapi módszereinek vizsgálata, azoknak a módszereknek, amelyekkel a társas cselekvés és annak értelmezése során alkalmasunk. Maga a kifejezés Harold Garfinkelől származik, aki amolyan 'népmódszerian' tanulmányozását javasolta, ami olyan eljárások vagy gylakorlatok köré öleli föl, amelyekkel nap, mint nap élünk anélkül, hogy tudnánk róluk vagy észrevennénk őket, s amelyek segítségével a társas tevékenységeket felismerjük, elemezzük, értelmezzük s végrehajtuk. A beszélőgészt elemzés körén belül az etimológiai fogások által elemzett jellegzetes témák a beszélőgésztbe elegetedést, a beszélőgészt, a beszélőgészt befejezését irányító szabályok, azok a struktúrák, melyek pl. egy történet, egy vicc elmondásának beszélőgészt felteletit megteremtik, vagy pl. nevetést tesznek a hallgatóság részéről helyénvalóvá.

A beszélőgészt elemzését mint irányzat talán még jobban összefonódott Dell Hymes nevével, mint az etimológiai Garfinkelével. Ez a kultúrantropo-

lógiai irányzat abból indul ki, hogy a beszéd, illetve beszélés a komplex szociokulturális kontextusba ágyazódik, középpontjában a beszédesemény fogalma áll, s fő törekvése, hogy mennyi gazdagabb, összetettebb leírással szolgáljon egy adott kultúra vagy szubkultúra beszédeseményeiről. Az ilyen leírás felöltheti a beszéd típusát, a szituáció határaitak kifejezését, az esemény társadalmi szerepét, a fontosabb szereplőket, a fizikai környezetet, a követendő normákat, a használt nyelvi kódot stb. Ilyenformán ez a megközelítés végérményben magába foglalja az elmonetodológiai is, sőt, nem csak azt, s éppen ez a mindent felölő összetettség szab határt alkalmazhatóságának, mivel a konkrét, partikuláris jelenségek óhatatlanul elfedik az általánosabb szabályszerűségeket. Az alábbi szemelvények remélhetőleg azt fogják sugalmazni, hogy a két felfogás jól kiegészíti egymást.

BESZÉLGETÉSI SZABÁLYOK¹

William Labov és David Fanshel

Másutt a beszélgetés két fő síkját különböztetjük meg. Az egyik sík az, „amit mondunk”, ami magába foglalja a szöveget, a paralingvisztikai jegeket, valamint a burkolt utalásokat, más szövegekre és proposíciókra; a másik sík, „amit teszünk”, az interakció síkja, ami maga is beszédaktusok sokrétű komplexuma. A beszéd koherenciája tapasztalatunk szerint azáltal jön létre, hogy ezeket a beszédaktusokat *sorrendi szabályok* segítségével összekapcsoljuk, a két síkot pedig egy sor *értelmezési és produkciós* szabály kapcsolja össze. Itt ezeket a beszélgetési szabályokat fogjuk vázolni, figyelmiünket elsősorban a produkciós és értelmezési szabályokra összpontosítva.

A beszélgetéselemzést oly módon mutatjuk be, hogy az főképp a terápiás beszélgetés elemzésének igényeit elégítse ki. A sok év alatt kidolgozott szabályokat betegünk, Rhoda terápia útjára készült beszámoló segítségével ellenőriztük, de kipróbáltuk jóval nagyobb vizsgálati anyagon is (Labov, 1970, 1978). Ezek a szabályok a hétköznapi nyelv filozófusainak korábbi elemzésein alapulnak (Austin, 1962; Searle, 1969), és hasznosították azoknak a párhuzamos vizsgálatoknak az eredményeit, melyek a mondatnyelvi beszélgetési megszervezési intuitív nézőpontból kutatták (Gordon és Lakoff, 1971; Fraser, 1974; Sadock, 1974). Azokat a szabályokat tárgyaljuk itt, amelyek az ebben a kötetben vizsgált öt epizód megértéséhez szükségesek. Azokra a szabályokra fogunk összpontosítani, amelyek áthidalják a szakadékokat a között, amit mondunk, és az e szavakkal végrehajtott akciók legközelebbi értelmezési között, ahogy például megnyilatkozások és akciók mutatják.

*Szóval mikor tervezel HAZAJÖNNI?
Mi-tért kérde?*

Ezek a folytonossági hiányok azokban a szabálycsoportokban a legnagyobbak, amelyek a kérések, parancsok, kérdések stb. körüli csoportosulnak – azon beszédaktusok körül, amelyek ket az emberek mások viselkedésének legközelebbi befolyásolásra használnak. Eppen ezért központi elemei a beszélgetésnek, ahogy mi azt elgondoljuk: annak módja, ahogyan másokkal bántunk. Ez a fejezet főképp nyelvészek érdeklődésére tarthat számot, és mindazo-

¹ *Therapeutic discourse. Psychotherapy as conversation.* New York: Academic Press, 1977. 3. fejezet: Rules of discourse. 71–111. p. Fordította: Siklaci István.

kérea, akik a beszélgéteselemzés mint fejlődésben lévő szakterület iránt érdeklődnek. A szabályok formálisak abban az értelemben, hogy központi fogalmakban ellenőrzött és korlátozott szókincset alkalmaznak – a beszédalkotásokat és előföltételeiket. Ugyanakkor hétköznapi nyelven fogalmazunk meg őket, és tartózkodunk attól, hogy más területekről származó formázási szabályokat eljuttassunk. Nemely esetben kapcsolatot teremtünk a mondatnyelvtannal, de egészen véve a beszédalkotók képzését irányító szabályok nem elegendő specifikusak ahhoz, hogy ezeket a megnyilvánulásokat az elvont leírásokból és szabályokból előállítsák.²

A beszélgéteselemzés számos megközelítés módja közül csak kevés foglalkozik azokkal a beszélgétes szabályokkal és elvont konstrukciókkal, amelyek magasabb szerveződési szinteken működnek. Hasznos lehet, ha a mi beszélgétes szabályokkal kapcsolatos felfogásunkat elhelyezzük ezekhez az egyéb megközelítésekhez képest, különösen a felhasználói bizonyítékok és a megkívánt helyzettudást tekintetében. E munka egy része teljes mértékben intuitív, és mint a hétköznapi nyelv füzőfűjéje, azon a tudáson alapul, amit a közösség minden tagjáról bármely pillanatban feltételezünk. Az intuitív nyelvész feladata ezek után az, hogy formalizálja intuíciót, ezt úgy végzi, hogy szabadon konstruál példákat mondataiból és mondatrészleteiből, majd intuíciót használja annak eldöntésére, hogy ezek elfogadhatók-e és/vagy hogyan értelmezhetők. A mondatnyelvtan esetében a szabályok elegendő formálisak ahhoz, hogy korlátozott számú más mondat produktívását engedjék meg számunkra, e mondatok elfogadható volta pedig lehetővé teszi, hogy ellenőrizzük a szabályok érvényességét. Azok a nyelvészek, akik arra töreksznek, hogy kiterjesszék a beszélgétes elemzés módszereit, még nem dolgoztak ki olyan szabályokat, amelyek elegendő formálisak ahhoz, hogy módszeresen előállítsák az összes beszélgétes, amelyeket ezek a szabályok irányíthatóknak, s a szabályok érvényességét azáltal vagyunk kénytelenek ellenőrizni, hogy informális módon ellenpéldák után kutatunk.³

A beszélgétes interakciónak Sacks, Schegloff és munkatársai által kidolgozott megközelítése (Sudnow, 1972) határozottan szembeáll az intuíciónak a beszélgétes megalkotásban történő felhasználásával. Ezek a szerzők közvetlenül a megfigyelt szöveg alapján dolgoznak, amelyet gondosan átnéznek és a vokális gesztusok legapróbb részleteit. E szövegek értelmezése érdekében felhasználják azokat a megfigyeléseket, amelyekkel sok más, hasonlóképpen vizsgált szövegben ismétlődő mintákat lártak fel. Ugyanakkor közvetlenül felkérlik az olvasót, hogy támaszkodjon saját képességeire e szövegek értelmezésében anélkül, hogy többet tudnának a szituációról, mint amennyit maga a szöveg nyújt (Sacks, 1972a, b). A legtöbb ilyen szöveg esetében – telefonbeszélgetések, terápiai ülések, rejtett mikrofonos felvételek – az elemzést úgy végzik, hogy semmi sem tudnak a beszélők háttéréről és szituációjáról azon kívül, amit az éppen elemzett szöveg adott szakaszából ki lehetett szűrni. E szövegek némelyikét részletező-megfigyelők gyűjtötték, de a megfigyelők által munkájuk során szerzett ismereteket rendszerint nem használják fel.

Készségeik, hogy a beszélgétesről meglévő ismeretünk mindkét változó módszer segítségével gyarapíthatók. A beszédalkotások és a mondatnyelvtan között sok általános kapcsolat felíráható egyedül az intuíción támaszkodva. A beszélgétes interakció számos nagyon általános mechanizmust fedeztek fel Sacks, Schegloff, Jefferson és mások anélkül, hogy nagyon tilmonatok volna a fent vázolt kontextus-vizsgálat keretén. Az ilyen folyamatos vizsgálatokra vonatkozó saját megfigyeléseink alapján kétségbevonható a

kontextuális ismeretek kortávozásának haszna. Ha nincs konkrét tudásunk a kontextusról, akkor elköpezjük. Az ilyen elköpzelt kontextus megalkotása ellenőrizetlen változó a vizsgálalában, így a teljesen általánosnak látszó szabályokat valójában behatározzák azok a feltevések, amelyeket öntudatlanul szükségképpen megteremtünk, midőn elköpezjük, hogyan értelmeznünk a megnyitásokkal általában. Végül olyan beszélgetési szabályokat kell alkotnunk, amelyek teljesen általánosak és függetlenek a kontextustól; tudásunk mai szintjén azonban egyedül akkor lehetünk biztosak abban, hogy szabályaink helyes irányban fejlődnek, ha kimutathatjuk, hogy sok különböző kontextusban újra és újra alkalmazhatók. Bármi is legyen konkrét kontextusról legyen is szó, csak akkor fogjuk tudni, hogy egy adott szabály alkalmazható-e, ha pontosak a kontextuális feltevésekre vonatkozó ismereteink. A „helyes értelmezés” problémája sohasem oldható meg teljesen, még akkor sem, ha teljes jogú résztvevői vagyunk egy szituációnak; ám, mint látni fogjuk, a beszélgetés alapvető szabályainak alkalmazása a résztvevők számára közös konkrét tudáson alapul. Ez a közös tudás – a szükségletek, képességek, jogok és kötelességek ismerete – alkotja a kérésre, kérésre kivételre stb. vonatkozó alapvető mechanizmust. Röviden, mindannyian a lehető legáltalánosabb szabályok után kutatunk; ám ahhoz, hogy tudjuk, ezek a helyes szabályok, elegendő kontextuális információval kell rendelkezoznunk, hogy biztosak lehessünk benne, bármely adott esetben alkalmazhatók.

Ebben a fejezetben olyan beszélgetési szabályokat mutatunk be, amelyek a beszélgetés két központi struktúrája köré szerveződnek: a kérések és a narratívumok köre. Ezek bizonyos értelemben ellentétes struktúráis típusok: kéréseket normális körülmények között rövid párbeszédekkel hajtunk végre, védünk ki, vonunk kétségbe stb., gyakran különálló mondatok formájában. A narratívumok sok hosszabb beszédszakasz központi struktúrái, amikor is egy ember sokkal hosszabb ideig tartja magát a szót. Mindkettő interaktív esemény azonban, és – ahogy Sacks és Jefferson ismételten rámutattak – a narratívumok épüngen a beszélgetés és a címzett közti interakcióban jönnek létre, mint a kérések és a válaszok. A fejezetünk végén (400. oldal) látható táblázat 44 beszédakciót mutat be négy csoportba osztva: sorbarendezők, reprezentációk, kérések és kihívások. Az ábra elárul valamit arról, hogy hogyan követik egymást ezek a beszédakciók, valamint a „szomszéd-sági párok” lehetséges típusairól, de nem derül ki belőle, hogyan viszonyulnak ezek az akciók a valóságos nyelvhöz: honnan tudja a beszélgető, hogy mit kell tennie, s honnan tudja a hallgató, hogy mi ment végbe. Az ilyen produkciók és értelmezési szabályok alkotják a törzset ennek a fejezetnek, s a harmadik csoporttal – a kérésekkel – fogjuk kezdeni, amelyek fontos szerepet játszanak a terápia interakcióban. Találkozni fogunk olyan fajta kérésekkel, amelyek eleve bírálják a másik embert, s ezek képezik majd az átmenetet a beszédakciók másik fő csoportjához, a kihívásokhoz.

A harmadik szakasz azzal a problémával fog foglalkozni, hogy hogyan teremtsük meg a koherenciát a szomszéd-sági párok bizonyos első és második részre között, mely részek nem kapcsolódnak egymáshoz semmilyen könnyen belátható módon. Ezután egy fontos reprezentációs típust tárgyalunk, a narratívumot, ami az általunk vizsgált öt epizód közül négyben fontos szerepet játszik. Végül röviden szemügyre vesszük a sorbarendezői szabályokat. Mielőtt a beszélgetési szabályok bemutatásához foglalnánk, közelebbről két középponti fogalmat kell megvizsgáljunk, amelyek önmagukban is problémáituknak: a „szabály” és a „beszédakció”.

SZABÁLYOK

A nyelvészek a hétköznapi használatról határozottan eltérő értelemben használják a szabály kifejezést. A legtöbb ember számára a „szabály” explicít előírást jelent arra nézve, hogy mit kell vagy mit nem szabad tenni – törvényt, utasítást, parancsot, tanulságot, aranysszabályt. A szabály a cselekvés vezérfonala a tudatos választás előtt álló ember számára. Az egyik ilyen szabály, hogy a mondatok nem végződhetnek előjáró szóval, a másik szabály, hogy az „én” szót ne használjuk tudományos értekezésekben. Erősebb nyelvhatalmi szabályok vonatkoznak a tárgyrtság nyomatékában való megjelenésére vagy hivatalos személyekkel kapcsolatos alkalmazására, vagy ilyenek a rágalmazási és a becsületsértési törvények stb. Az angolórán tanított szabályok közé egyaránt tartoznak reális normák a nyilvános beszéd számára és egy sor kevésbé reális előírás, melyek jórészt rituális jellegűek. Akik olyanoknak tanítanak nyelvtant, akiknek az illető nyelv anyanyelvűk, úgy véljük, hogy ezek az előírások „az angol nyelv szabályai”, de azok akik más nyelveket tanítanak, könnyelműen szembenézni azzal a ténnyel, hogy a nyelv struktúráját nagy szabálykészségek szabályozza, amelyet azok, akiknek anyanyelvűk, ritkán vesznek észre.

A generatív nyelvtan kialakulása az elmúlt két évtizedben egyre inkább tudatára ébresztette a nyelvészeket akár a legközönségesebb beszélgétes leírásához szükséges szintaktikai szabályok komplex volta. Míg ezek némelyikében a tudatos választás is szerepet kap, nagy többségük jócskán a tudatosság szintje alatt érvényesül és teljesen kötelező érvényű. A pszichológiai tudományokban vagy a szociológiai tudományokban az ilyen invariáns szabályok ritkák; azok számára, akik nem tanulmányoztak részletesen nyelvi jelenségeket, nehéz felbecsülni a nyelvi szabályokban található invariáncia mértékét.

Az emberek számára természetes dolog, hogy összpontosítsanak azokra a döntésekre, amelyeket meg kell hozniuk. Az angol nyelvet beszélők tudnak annak a szabálynak a létezéséről, amely a „*Whom did you visit?*” mondatot írja elő a „*Who did you visit?*” mondattal szemben – akár úgy döntenek, hogy figyelembe vesszük, akár nem. Nem gondolunk az automatikusan engedelmességre. Az egyik ilyen invariáns szabály egy ige utáni szócskát tesz a névmással kifejezett tárgy után. Az angolul beszélők szabadon választhatnak más névszói kifejezések elhelyezését illetően: *I picked the book up* vagy *I picked up the book*, de egyáltalán nem választhatnak az *I picked it up* mondat esetében. Akiknek anyanyelvűk az angol, azoknak egy pillanatra sem kell töprengeniük az *I picked up it* lehetetlen voltán. Azok a beszélgétes szabályok, amelyeket itt bemutatunk tudatlan, invariáns jellegűkben hasonlítanak a szintaktikai szabályokhoz. A kérdésnek azok a szabályai, amelyeket bemutatunk (tudomásunk szerint) kényszerítő érvényűek. Vécnek számít, ha valaki megtagadja alkalmazásukat.

Nehézre esne megfogni a porrongyot és leterölni a port?
Nem. (nem mozdul.)

Az a tény, hogy ilyen vicceket gyakran csinálunk, azt jelenti, hogy az itt érvényesülő szabályok nem rejtőznek nagyon mélyen a tudatunk alatt. Am a vicc nem volna mulatságos,

ha ez a szabály nem létezne és nem volna kötelező érvényű. „Kötelező érvényű” azt értjük, ahogy a beszélőnek nincs más választása, mint hogy egy adott akciót ugyanúgy értelmez, ahogy a társadalom összes tagja tenné.⁵ Válaszai rendszerint azt mutatják nekünk, hogy ő így értelmezte őket. Nem mindig demonstrálják ezt a tényit, és ha megkérdezzük e szabály mesterséges megértéseit, akkor válaszaik nem mindig demonstrálják számunkra, hogy a szabályok meglettek szegve. Az ilyen szabályszegések okozta zavarokat gyakran a felszín alatti tartjuk, s a legkedvezőbb feltételektől eltekintve esetleg fel sem bukkanak.⁶ Némi skizotén betegek csakúgyan következetesen helytelenül válaszolnak az ilyen beszédakciókra, mint az inkohereus beszéd alábbi példájában is:

A: *Mi a neve?*

B: *Nos, mondjuk, hogy maga azt gondolja, hogy volt valamilyen azelőttől, de már nincs meg.*

A: *Dávidnak fogom hívni.* (Laffalól, 1965:85)

Hogy arról van-e szó, hogy elvesztették az ilyen kérdések helyes értelmezésének képességét, vagy valami más oka van ilyen reagálásuknak, az nem világos, vizsgálódásuk egy része azonban tekinthető a magasabb szintű beszélgetési szabályok zavarának, s nem valamilyen grammatikai zavarnak.

BESZÉDAKCIÓK

Nagyon nehéz egy akciót önmagában meghatározni, vagy a határait megállapítani. Ha valaki gyalogol, s közben az időjárásra gondol, akkor mondhatnánk róla, hogy gyalogol, lépked, megy valahova, gondolkodik, tündöklik, aggódik, s így tovább; s nehéz volna megmondani, hogy ezek közül a gondolatok közül mennyi egyedi akció vagy mikor kezdődtek és végződtek ezek az akciók. Amikor azonban az emberek egymással érintkeznek, az egyik ember akciói határt szabnak a másikéinak sőt, segítenek nekünk annak értelmezésében, hogy milyen akciókra került sor. Amikor az egyik beszélő akciója a másik beszélő akciójának határát jelzi, akkor ez feltehetően, hogy a beszélőknek megvan a kompetenciájuk ahhoz, hogy tudják, mikor fejeződött be egy akció.⁷ A táblázat felsorolja azokat az interakciós kifejezéseket, amelyek magukba foglalják mindazokat a beszédakciókat, amelyekre az öt epizód során szükségünk lesz. Noha ez hosszú lista, mely magába foglalja a kérések, állítások és metanyelvi akciók sok különböző fajtaját, van egy sokkal hosszabb lista is, amit még nem említettünk. Már foglalkoztunk számos szabállyal, amelyek a kihívásokra vonatkoztak, de nem említettük a fenyegetéseket, ígéreteket, hízeltéseket stb. Foglalkoztunk állításokkal, de nem foglalkoztunk proklamációkkal, kérdésekkel, mentegetőzésekkel, igazolásokkal vagy sok más akcióval, amelyek rendkívül fontosaknak bizonyultak a beszélgetési szabályok tárgyalásában (pl. Searle, 1965.).

[illegible]

I. KÉRÉSEK

A KÉRÉS SZABÁLYA

A parancsok közönséges, józan ész szerinti felfogása szerint angolul a felszólító mód alkalmazásával hajtjuk végre őket. A legegyszerűsebben tehát úgy utasítanunk valakit arra, hogy jöjjön haza, hogy azt mondjuk neki: *Gyere haza!* Fordítva, a *Gyere haza!* felszólítást normális körülímlények között utasításnak értjük, és szembeállítjuk az olyan kifejezésekkel, mint *Volnál szíves hazajönni?*, amit kérdésként értünk, vagy *késsre jár*, amit célzásnak tekintünk. Mindezen beszédesemények közös tulajdonsága, hogy egy *A* beszélő verbális eszköz használatával az eléréséhez, hogy *B* hallgatót rávegye, hogy jöjjön haza.⁸ Mindezeket a verbális technikákat egyetlen elvont kategóriába soroljuk: a Cselekvéskérés kategóriájába.⁹

A beszélgetés problémáival kapcsolatos sok általános vita bizonyítja, hogy a beszéd-akciók és a megnyilatkozások közti viszony jóval bonyolultabb a felszólító mód és parancsok vagy kérések közti egy-az-egyhez megfelelésnél. Míg ennek megértése lényeges az ezen a területen való előrehaladás számára, egy bizonyos fontos értelemben az imperatívusz a cselekvéskérés jelöletlen¹⁰ formája. Felszólító konstrukciók módosíthatók olyan formák hozzáadásával, mint *kérem*, vagy *ha nem esik nehézség*; vagy átalakulhatnak olyan nyelvi konstrukciók hozzáadásával, mint *nem bánom...*, s így többé már nem ismerhető fel imperatívusz mivoltuk. A kérések közvetett formáiban esetleg egyáltalán nincs is imperatívusz, hanem ahhoz, hogy ezeket a formákat cselekvéskéréseként ismerjük fel, arra van szükségünk, hogy speciális mechanizmusokat vagy kiegészítéseket alkalmazzunk a kérések alapszabályain kívül.

Noha az imperatívusz továbbra is központi eleme a kérések konstrukciójának, az is igaz, hogy sok felszólítást egyáltalán nem cselekvéskérésként értünk. Meg kell tudnunk különböztetni a vicceket, a sértéseket és a szólas-mondásokat az érvényes cselekvéskérésektől.¹¹

KÉRÉSEK SZABÁLYA

Ha *A* felszólítást intéz *B*-hez, amely meghatároz egy *X* cselekvést *T*₁ időpontban, és *B* úgy hiszi, hogy *A* úgy hiszi, hogy

- 1a) *X*-et meg kell tenni (valamilyen *Y* célból) (a cselekvés szűkséges volta)
- 1b) *B* nem tenné meg *X*-et a felkérés hiányában (a kérés szűkséges volta)
2. *B* rendelkezik azzal a képességgel, hogy *X*-et megtegye (*Z* csökközzel)
3. *B*-nek megvan a *kötelezettsége* arra, hogy megtegye *X*-et, vagy hajlandó rá
4. *A*-nak megvan a *joga* *B*-nek azt mondani, hogy tegye meg *X*-et,

akkor *A*-t halljuk, hogy érvényes cselekvéskérést intézett *B*-hez.

Ez a szabály központi szerepet játszik minden egyes epizódban, sok hozzá kapcsolódó szabállyal együtt, mint pl. a közvetett kérés, a kérések kivétele, az információkérés stb. A terápia során folyó diszkusszió javarésze olyan eseményekkel kapcsolatos, amelyek

kérések intézését vagy teljesítésük megtagadását foglalják magukba. A szabály az imént bemutatott formájában nem csekély hasznunkra lesz az alább következő epizódokban. Segítségünkre lesz abban, hogy megkülönböztessük az érvényes kéréseket az inzulikusoktól, mint pl. *Dögölj meg*, az olyan megjegyzésektől, mint *Mondd egy jobbat!*, vagy az olyan viccektől, mint *Add át udvözeleimet az Elnököknek!* A Kérések Szabálya elvégzi azt a lényeges munkát, hogy tudomásunkra hozza, hogy mikor kérétek bennünket komolyan egy cselekedet végrehajtására, s mikor van a felszólító formának teljesen más kommunikatív értéke. Ám azt az egy szerű imperatívusz, amire a szabály utal, ritkán használjuk valóságos beszélgétesek során: ehelyett a kéréseket a következő Kérések Szabályának alapján hatjuk végre, amely az 1–4 előfeltételeket használja föl (1. alább), valamint még következőkben

Fontolóra vehetjük a beszélgetés olyan egyszerűbb magyarázatát is, amelyben a mondatok szöszertint jelölését fogadjuk el és dolgozzuk fel, hacsak valami speciális ok nem kényszeríti a kérések bonyolult szabályához bennünket (Fraser, személyes közlés), de az információkérések vs. cselekvésekérések tárgyalása meg fogja mutatni, hogy ez a szöszertint stratégia gyakran hibás eredményhez vezet. Nagyon gyakori, hogy a felszín jelölés első értelmezése információkéréseket eredményez, amelyeket azután cselekvésekérések-ként értelmezünk. Ha a Kérések Szabálya és a következő kérések rajta alapuló szabály nem állna mindig rendelkezésre, akkor gyakran fogadnánk el információkéréseként olyan mondatokat, mint *Ide tudja adni a sói?* Ugy tűnik, mindig számtalunk kell arra a lehetőségre, hogy éppen valamilyen cselekedet végrehajtására kérnek bennünket, s ennek a lehetőségnek a figyellemmel kísérés elsőbbséget élvez más értelmezésekkel szemben. Ez egy másik mód annak megfogalmazására, hogy a Kérések Szabálya és a Követelt Kérések Szabálya, egymás után tekintetbe véve, mindig működésben van.

Az érvényes kérés négy feltétele olyan központi mechanizmust alkot, amelyet a végrehajto akkor mellékmondatban, *„Egy imperatívusz.”* Azt mondtuk, hogy a *Tedd ezt!* vagy *Add nekem azt!* formájú imperatívuszok az alapformák a Kérések Szabályában. Az is igaz az aznban, hogy van sok enyhített forma is, amelyek nyilvánvalóan alapvető cselekvésekérések, de nem tartalmaznak imperatívuszokat:

Volna szíves odaadni nekem azt az inget?
Abbahagyná?
Jobban tenné, ha nem mondana ilyet!

Nagyon valószínű, hogy a hallgatónak semmiféle kifinomult mechanizmusra nincs szüksége cselekvésekérések felismeréséhez. Az olyan toldalékok szöszertint jelölését, mint a *Nem bánná* vagy a *Jobban tenné*, nagyon ritkán vesszük figyelembe (1. a 6. lábjegyzetet). Az ilyen enyhítő kifejezések tehát ugyanúgy működnek, mint a *kérem*.

„T₁ időpontban.” Sok cselekvéskérés nem határozza meg, hogy a cselekvés mikor hajlandó végre:

Hozz tejer.

Nehézre esne megfogni a porrongyot és leörölni a port?

Azért vezettük be azonban az időt kötelező kategóriaként, mert szükséges elem a két cselekvés értelmezésében. Ha egy érvenyes parancs összes előfeltétele jelen van, akkor az időre vonatkozó valamilyen kifejezés hiánya úgy értelmezendő, hogy „most rögtön” vagy „az első lehetséges pillanatban” vagy „mindig” (mint a *Légy óvatos!* esetében). A térre vonatkozó kifejezések (lokativumok) nem rendelkeznek ugyanazzal az előjoggal. *Hozd!* *újságot!* úgy értendő, hogy „most rögtön” vagy „amint tudsz”, de semmi sem utal itt arra, hogy hol kellene a cselekvést végrehajtani.

Az időkategória kötelező jellege világossá válik, amikor megfigyeljük, hogy ez a kategória felhasználható közvetett kérések végrehajtására, ahogy majd később leírjuk.

„*B hiszi, hogy A hiszi.*” A Kérések Szabálya nem hivatkozik a dolgok tényleges állására, sem arra, hogy A mit vél a dolgok állásának, sem pedig arra, hogy mit hisz B. Megfogal-
mazásunk arra vonatkozik, hogy mit hisz B arról, hogy mit hisz A. A intézhetteit egy nagyon furta, komolytalan vagy irracionalis kérést B-hez. Amit B tesz, az azon múlik, hogy mit hisz A szándékának. Világos, hogy A-nak, amikor kérést intéz B-hez, valamilyen módon meg kell tudnia jósolni, hogy B mit fog hinni arról, hogy ő mit hisz. Rekurzív halmazba kerülünk:

B hiszi, hogy A hiszi...

A hiszi, hogy B hiszi, hogy A hiszi...

B hiszi, hogy A hiszi, hogy B hiszi, hogy...

Az ilyen korlátlan állításhalmaz lerövidítéseként mondhatjuk, hogy A vélekedései közös tudás részét alkotják, szociális tények, amelyek közvetlenül hozzáférhetők mind A, mint B számára. A dolgok állását lerövidítjük azáltal, hogy az 1–4 előfeltételekre mint AB-eseményekre hivatkozunk.¹²

„*Érvenyes cselekvéskérés.*” A beszédesemények filozófiai vizsgálata gyakran hivatkozik a komolyossági feltételekre; Gordon és Lakoff gondolatgazdag elemzése a kérésekről a kérések szabályai ilyen komolyossági feltételek soraként mutatja be. Ezzel egyenértékű a mi érvenyes cselekvéskérés kifejezésünk, de a szociális tények objektív jellegét hangsúlyozza, s nem a résztvevő személyek lelkiállapotáról implikál valamit. Vannak olyan esetek, amikor a hallgató teljes komolytalansággal vádolhatja a beszélőt, s mégis kötelezőnek érezheti magára nézve a cselekvéskérés végrehajtását. Katonatiszték a hadseregben gyakran adnak a sortatónaknak olyan parancsokat, amelyek szubjektív nézőpontból nélkülöz-
nek minden előfeltételt, de tökéletesen érvenyesek azok szerint a társadalmilag elismert tények szerint, amelyekben az elvárások szerint a beszélőnek hinnie kell.

Az előfeltételek. Az érvenyes kérés négy feltételt ritkán mondják ki, amikor a kérést közvetlenül felszólító módban fogalmazzzák meg. Explicit használatuk sokkal gyakoribban

figyelhető meg azokban a szabályokban, amelyek a kéresekre vonatkoznak, vagy a kéresek kivételére, vagy visszautasítására. A négy előfeltevel egymás után a szükségjeltekre, képességekre, kötelezettségekre (vagy vágyakra) és a jogokra vonatkozik.¹³

Erdekes feladat olyan példák után kutatni, ahol egy vagy több előfeltevel fennáll, a többi pedig sem. A *Dogöl meg!* esetében a megnyilatkozásból hiányzik mind a négy előfeltevel: rendszerint nincs valódi szükség arra, hogy az illető csakugyan megdöggödjön, akaratlan nem képes figyelni, nem köteles figyelni, s a beszélőnek nincs joga őt erre utasítani.

Az előfelteveltek teljes haszná az alábbi részletes tárgyalásból fog kiderülni. Fontos megjegyeznünk, hogy nemely előfelteveltek ténylegesen nem állnak fenn a kérdés megfogalmazásának pillanatáig. A kérdést alkotó szavak ugyancsak adhatnak információt a szükséges vélekedésekről. Pl. az *Adj egy gyufát!* tudatja a hallgatóval, hogy a beszélőnek ugyanabban a pillanatban van szüksége gyufára, amikor a kérdést kimondja, akkor is, ha korábban nem volt tudomásunk erről az igényéről. B ekkor arra következtethet, hogy a feltevel fennállt már valamilyen korábbi időpontban, s emelfogva előfeltevelként lehet rá hivatkozni. Ezek az előfelteveltek rendkívül fontos szerepet játszanak a közvetett kéresekben, a kéresek kivételében és visszautasításukban. Ezek szolgáltatják a gyengítések és erősítések alább tárgyalandó módjait is.

A Kéreszek Szabályát olyan formában írjuk meg, hogy az egyaránt érvényes legyen mind a beszélőre, mind a hallgatóra. E szabály felteveltek megfélelőden dolgozva a beszélő olyan megnyilatkozást hoz létre, amelyet érvényes kéreseként ismernek fel; a hallgató egyidejűleg arra kényszerül, hogy így hallja. Nyilvánvaló, hogy előfordulhat, hogy nem teljesíti a kért, de a közönséges keretek között nem tagadhatja eredményesen, hogy kértet intétek hozzá. Searle és Fraser a beszélő nézőpontjából közelfitelemek a beszélőket hoz, s akkor tekintik sikeresnek, ha a beszélő eléri, hogy a hallgató felismerje szándékát (Fraser, személyes közlés). Mi megfigyeljük, hogy a beszélő megnyilatkozása csakugyan hozzájárul valamilyen ahhoz a közöns tudáshoz, ami a felismerést lehetővé teszi. Ez azonban csupán kis része azon közönségesen felismert szociális tények alkotottá struktúrájának, amely a megnyilatkozás értelmezését meghatározza. Mídon a kéresek használatait tanulmányoztuk a térapás ülések során, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az akciók értelmezéséhez szükséges információ legnagyobb része már megtalálható a közös tudásban, s nem magukban a megnyilatkozásokban keresendő.

A KÖZVEZETTT KÉRÉS SZABÁLYA

Térapás ülésünkön, és sok más beszélgetésben, amelyet áttekintettünk, a közvetlen kéresek kisebbségben voltak. A szemléi szemben zajló társas interakció megköveteli, hogy a felmőttek egymás között enyhít eszközöket alkalmazzanak, vagy a gyerekek, amikor felnőtt-höz intéz kértet. A felszíni szerkezet és a mögöttes beszélők közötti közvetett viszonyok legbonyolultabb példái közül sokban szerepet kap a közvetett kéresek Szabálya. Ez a szabály azáltal épül az alapvető Kéreszek Szabályára, hogy az érvényes kértet előfelteveltekre hivatkozik. Ez megmutatja, hogyan fogalmazhatunk meg érvényes kértet anélkül, hogy ki kellene mondanunk a „Tedd meg X-et!” felszólító kifejezést. Nagyon sokféle

közvetett utalás létezik erre a kívánt X cselekedetre; nyilvánvaló, hogy az X-re vonatkozó kérdéseket, amelyek X-ben való érdekeltséget fejtenek ki, X végrehajtására vonatkozó cselekedetként fogják értelmezni – mindig szem előtt tartva, hogy az alapvető előfeltételek érvényben vannak. A cselekedet egzisztenciális státusára vonatkozó minden kérdést úgy fogunk megkonstruálni, tehát mint magát a kérést. Némely állítások, amelyek a cselekedet egzisztenciális státusára vonatkoznak, nem számítanak kérésnek – rendszerint tagadások. Másfelől némely pozitív vagy valószínűségi állításokat használhatunk megerősítés kérés-ként, s nem cselekvés kérésként (l. alább).

A Közvetett Kérések Szabálya felhasználja a kötelező időnézőt is, amely szerepet játszik az 1. Epizód központi kérdésében; „Mikor tervezed, hogy hazajössz?”. A közvetett kérések különböző módjainak száma akkor nő a leggyorsabban, amikor tekintetbe vesszük a mögöttes előfeltételekre való utalások módjait is. A formális szabálynak négy alszakasza van.

A KÖZVETETT KÉRÉSEK SZABÁLYA

Ha A információt kér B-től, vagy állít valamit B-nek

- egy B által elvégzendő X akció egzisztenciális státusáról
- X cselekvés végrehajtásának következményeiről
- arról a T₁ időponttól, amikor az X cselekvés végrehajtható volna B által
- az X cselekvésre való felkérés bármely előfeltételéről, ahogy a Kérés Szabályában adva van

és minden más előfeltétellel fennáll, akkor A-t úgy halljuk, hogy érvényes módon felkéri B-t X cselekvésre.

A Közvetett Kérések Szabályának működését illusztrálандó megvizsgáljuk a terápia második Epizódjában tett kérés lehetséges változatait.

2.6. (b) *Idefigyelj, megtennéd, hogy megfogad a porrongyot és leörölnéd a port?*

Ezt a kérést a beteg, Rhoda intézte Editha nagynénjéhez, amiről nagyon sebes beszéddel számolt be, amint fent jeleztük is. Rhoda itt a harmadik előfeltételre hivatkozik: Edithának e cselekedet végrehajtását illető hajlandóságára.¹⁴

Noha a tárgyalás során a szöveggel úgy fogunk foglalkozni, ahogy a valóságban előfordult, a beszélgetési szabályok a beszédakcióknak és végrehajtásuk lehetséges módjainak általános képét adják. A szabály különböző használatait ugyanazon mögöttes kérések esetében illusztrálhatjuk azáltal, hogy ilyen alternatív lehetőségeket konstruálunk:

- Egzisztenciális státus:¹⁵
 - Leörölnéd már a port?
 - Nem úgy néz ki, mintha már port töröltél volna.
 - Milyen volna, ha leörölnéd a port?
 - Ezt a szobát feldobná egy kis portörles.
 - Mikor tervezel port törölni?
 - Meddig hagyod, hogy így nézzen ki ez a szoba?
 - Az volt az elképzelesem, hogy ma este port törölsz.
- Következmények:
- Időreferencia:

d) Egyéb előfeltételek:

A cselekvés szűkségessége:	<i>Ez a helytényleg jó poros. Nem tervezel port törölni?</i>
A kérdés szűkségessége:	<i>Ugye nem kell emlékeztetéselek a portöröltre. Nem tudnál fogni egy porrongyot és letörölni a port?</i>
Képesség:	<i>Elég idő van mieelőtt elindulsz. Mit szólnál hozzá, ha fognál egy porrongyot?</i>
Hajlandóság:	<i>Ugye nem bánnád, ha most fognál egy porrongyot és nekikidálnál port törölni.</i>
Kötelezettség:	<i>Nem te jössz most a portöröltressel?</i>
Jogok:	<i>Neked is ki kellene vennem a részed abból, hogy rend legyen. Hát nem kértél, hogy juttassam eszedbe a portöröltre? Az a dolgom, hogy gondját viseljem ennek a lakásnak. de nem az, hogy én csináljak mindent.</i>

A közvetett kérések negyedik osztályában a lehetséges változatok száma gyorsan növekszik. Világos, hogy végtelen sokféleképpen hivatkozhatunk az előfeltételekre, s ez súlyos problémát jelent, ha szilárd kapcsolatokat akarunk létrehozni e beszélgetési szabályok és a tényleges mondatprodukcio között. Egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy írható-e olyan generatív nyelvtan,¹⁶ amely a mögöttes beszédcselekvéstől a tényleges mondatformákhoz vezet bennünket. Utólag meg tudjuk állapítani, hogy egy adott megjelölés vagy kérdés egy bizonyos X mögöttes cselekvésre utal, de nem tudjuk ellátni a beszélőt azon lehetséges módok véges listájával, ahogyan e cselekvésre hivatkozhatunk. A portöröltre nagyon sokféle módon lehet utalni, s arra is, hogy egy ember hajlandó-e végrehajtani ezt a cselekedetet; a végeredmény a lehetséges közvetett kérdések nagyon nagy, nyílt halmaz.

Enyhítés és súlyosbítás. Targyalásunk folyamán mindvégig hivatkozni fogunk az enyhítés és súlyosbítás alapvető interaktív dimenziójára. A beszélgetésekkel kapcsolatban az elemzők mindig figyelembe veszik az illető óhaját arra, hogy enyhítse vagy módosítsa kifejezés módját, kerülendő a partner megbántását. A legfőbb szöveget vizsgálva azt látjuk, hogy a súlyosbítás dimenziója nem olyan gyakran gyakori, de ha minden lehetőséget tekintve veszünk, látjuk, hogy ez az interakciós dimenzió a kérés jelölésen vagy semleges formától mindkét irányban kiterjed.¹⁷

Amikor a Közvetett Kérések Szabályának lehetséges megvalósításait vesszük szemügyre, a szabály bizonyos részeitnek használataiban közvetlen aszimmetriával találkozunk. Nagyon természetesen kérdezhetjük, hogy *Tudnál port törölni?* minthogy ez az enyhített kérések szokványos rutinja. Nem tudjuk olyan gyorsan megtalálni azt a kontextust, ahol az ennek megfelelő állítás használható: *Tudnál port törölni?* vagy (hogy a *tudnál* megfogalmazásban rejő, a képesség és a lehetőség között húzódó kétértelmitésget kiküszöböljük), *Van időd port törölni?* Első pillantásra sokan nem találják kézenfekvőnek ezeket a formákat, mert udvariatiannak hangznak, de ha figyelembe vesszük a gyerekek és szülők között zajló beszélgetések nagyon közönséges típusait, azt tapasztalhatjuk, hogy sok családban uralkodnak a súlyosbító formák. Számos általános elv vagy tendencia van,

Ez a hármas szembeállítás még jobban szétvázza a skálát, ha az egzisztenciális státusra való utalásokat vesszük szemügyre:

A *will you* forma nem egyértelmű a szabály keretében, mert a hangsúlytalan *will* mindig megörít valamit az eredeti „akarás” jelentésből épüpy, mint a „jóvő” egzisztenciális jelentésből. (Az ennek megfelelő magyar forma nagyjából a „légy szíves”, ezért a két nyelv közti párhuzam itt nem teljes. A szerzők gondolatmeneténélk érzékelteése érdekében meghagyjuk az angol változatokat – *A ford.*)

A *will*-nek ezt a használatát megintcsak tekintethetjük „áttecszönök”, úgy, hogy a legfőbb hallgató közvetlenül a cselekvéskérés udvarias formájaként hallja; az ilyen formákat tehát elhelyezhetjük a többiekkel egy enyhítés-skálán, amit itt visszájára fordítunk, s így súlyos-bíras-skálát kapunk:

Csindald meg azt a rohadt portörleszt!

Látjuk tehát, hogy ugyanazt az enyhítő formát elemezhetjük a Közvetett Kérések Szabályának különböző szakaszai alatt, vagy tekinthetjük a kérés alapformájának. Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy az ilyen formát kimondhatjuk a megfelelő hangszállal, hogy helyreállítás az eredeti konstrukció szó szerinti jelentését:

You will dust this room tomorrow, won't you?

(Holnap le fogod törölni a port ebben a szobában, ugye?)

A kérések enyhítésére és súlyosbítására szolgáló szintaktikai eszközöket az intonációs kontúrok gazdag változatossága egészíti ki. A mi ülésünkön a terapeuta rendszerint azzal enyhíti kéréseit, hogy magasra emelkedő intonációs mintát használ gyengülő hanggerővel. A páciens azzal enyhíti kéréseit, hogy gyors sűrített beszédet használ mélyre zuhanó intonációval. Tudásunk jelenlegi szintjén lehetetlen katalógizálni, vagy akár csak bejósolni is az összes intonációs mintát, ami a megnyilatkozások ilyen módosítására használható.²⁰

A Közvetett Kérések Szabálya az emberi interakció központi jelentőségű mechanizmus. E szabály alkalmazásával ezen a terápia ülésen kívül nagyon sokféle, hangsúlyosra rögzített beszélgetésben találkozunk, s úgy tűnik, a szabály jelenlegi formája megtehetősen általános; afelel azonban nem lehet kétségünk, hogy az ilyen szabályok tovább fognak finomodni, ahogy a kutatás előre halad. Nem szabad meglepődünk azon, hogy a beszélők bonyolult felteteleket dolgoznak ki cselekvések, termékek, produktáláshoz és létrehozáshoz, mivel szükségképpen több figyelmet kell szentelniük a kérések helyes kezelésének, mint a szemtől szembe interakció bármely más formájának.

KÉRÉSEK KIVÉDESE

Bizonyos fokú gazdaságosságot értünk el azáltal, hogy a Közvetett Kérések Szabályát a kérések alapszabályára építettük. Még nagyobb gazdaságosságot találunk, amikor felfedezzük, hogy a kérések kivédesének és visszautasításának²¹ mechanizmusai szoros párhuzamot mutatnak a közvetett kérésekkel.

KÉRÉSEK KIVÉDESÉNEK SZABÁLYAI

Ha A X cselekvésre vonatkozó érvényes kérést intézett B-hez, B pedig A-hoz intéz

a) pozitív állítást vagy információkérést X egzisztenciális státusáról

b) információkérést vagy negatív állítást²² T_i időponttól

c) információkérést vagy negatív állítást a négy előfeltétellel egyikétől

akkor B-t úgy halljuk, hogy visszautasítja a kérést mindaddig, amíg az információval el nem látják vagy a negatív állításnak ellent nem mondanak.

Ámbar szoros párhuzamok vannak a Kérések Kivédésének Szabálya és a Közvetett Kérések Szabálya között, van egy sor kis különbség közöttük, amelyek megkövetelik, hogy külön kezeljük őket. Könnyen alkothatunk párhuzamos példákat a portörles cselekvéseire alkalmazva:

Egyszenciális status:	Nincs még portörölve? / Már portörölt-e.
Idő:	Három óra van? / Nem ilyenkor szoktam lakartani.
Cselekvés szükségessége:	En úgy látom tisztá. / Neked nem látszik tisztának?
Kérés szükségessége:	Ne aggódj, megcsinálom / Gondolod nem csinálom meg?
Képesség:	Nem tudod, hol a portöröngy? / Ma nincs rd időm.
Kötelesség:	Most rajtam a sor? / Nem az én dolgom.
Hajlandóság:	Ha lesz kedvem, esetleg. / Most éppen nincs olyanom.
Jogok:	Ki vagy te, hogy erre kérsz? / Nem vagy a főnököm.

Noha szembeesőkéek a párhuzamok a közvetett kérésekkel, van egy-két éles különbség. Nem látszik lehetőségesnek, hogy a saját *hajlandóságunkról* kérdezzünk valamit, ezért ehelyett a kéte ly kifejezését iktatuk be. Meglehetősen súlyosbító egy kérés kivédése azáltal, hogy kötelességre hivatkozunk s ez mindinkább így van, ha jogokra hivatkozunk. Az első két előfeltelet és a második kettő közti különbség itt nagyon erőteljes, amennyiben a szükségességen és a képességen alapuló visszautasítások általában enyhítők, míg a jogokon és kötelességeken alapulóak rendkívül súlyosbítók.

Ezeket a választásokat „közvetetteknék” nevezzük, de magukban foglalják a *visszatartások* nagy többségét is. A szokásos, szemti szembé interakcióban elfogadható udvarias-sággal csak úgy utasíthatunk vissza egy kérést, ha magyarázattal szolgálunk: a magyarázat nélküli visszautasítás a társas kapcsolatok megszakadására vezethet. Ha magyarázatot adunk, akkor a kérést mindig meg lehet újítani, ha ki lehet mutatni, hogy megváltoztak a magyarázat alapjául szolgáló feltételek. Nagyon ritkan találunk ezért olyan abszolut visszautasítást, ami nem enged meg a kérés újrafelállítását. Az elfogadhatóan udvarias visszautasítások nagy többsége a kérések kivédésének formáját mutatja, amiket másként nevezhetnénk közvetett visszautasításoknak is. Ha egyszer magyarázatot adtunk, akkor nem mondhatjuk, hogy a kérést tartós vagy abszolut értelemben visszautasítottuk: csak addig utasítottuk vissza, amíg a magyarázatban említett feltételek fennállnak (vagy amíg a kért információ meg nem kapjuk). Ebben az értelemben minden megmagyarázott visszautasítást a kérés „kivédésének” tekinthetünk. Ez következik a beszélgetés egyik alapvető mechanizmusából: egy kérés előfelteletének tagadásával vagy kétségbevonásával B burkoltan elfogadja az összes olyan előfeltelet, amit nem tagadott vagy nem vont kétségbe. Ha az ellenveletre megfellelték vagy a saját információkérését teljesítették, akkor automatikusan újra felállították az eredeti kérést.

KÖZVETETT KÉRÉSEK

A kérések kivédésének sajátos mechanizmusa lép működésbe akkor, amikor valaki egy másik embert kér meg arra, hogy intézen kérést egy harmadikhoz: ha A kéri B-t, hogy intézen kérést C-hez. Ebben az esetben mind a négy előfeltelet fennállhat. Mégis, még

akkor is, ha B *képes* kérteti intézni C-hez, módja lehet azt állítani, hogy annak nincs értelme, azzal érvelve, hogy korábbi tapasztalataiból tudja, hogy C nem egyezne bele. Van tehát egy sajátos *Közvetített Kérések Szabálya*:

Ha A arra kéri B-t, hogy intézzon kértet C-hez, B pedig azt állítja, hogy C nem valószínű, hogy enged a kérésnek, akkor B-t úgy halljuk, hogy kivédi A eredeti kérését.

INFORMÁCIÓKÉRÉS

A *kérés* szót általános kategóriaként használjuk, amely a cselekvések sok különböző fajtáját foglalja magába. Amint már fentebb megjegyeztük, ideértjük a parancsokat, utasításokat, kérényeket, folyamodványokat stb., mint a kérések különböző formáit, ahol A és B relatív státusa különbözik, s ennek folytán mások a kölcsönös jogaik és kötelezettségeik. A két cselekvésnek is különböző fajtái vannak:

megkülönböztethetünk

információkéréseket,

megértés-,

engedély-kéréseket,

Szoros kapcsolat van az információkérések és az általános cselekvések között; ahelyett, hogy „Adjál X-et”, a beszélő mondhatja, hogy „Adjál információt X-ről”. Itt is érvényesek mindazok a megfontolások, amelyek a kérések szabályának tárgyalásánál érvényesek voltak, így hat eltekintethetünk egy külön információkérés szabályától, de az alábbi észrevételeket tehetjük a cselekvések és az információkérések előfeltételeinek eltéréseitől. Az információkérésekben:

1. A T_1 időpont rendszerint azonos a megnyilatkozás T_0 időpontjával, így az időre vonatkozó állítások és kérdések mechanizmusai jórészt félre vannak téve.
2. A végrehajlandó cselekvés *szükséges* voltát szinte mindig magának a kérdésnek a feltévése jelzi. Van azonban sok olyan kérdés, ahol nyilvánvaló, hogy A már rendelkezik a kért információval. Amikor nyilvánvaló, hogy A rendelkezik az információval, s nincs közvetlenül szükség az információra, akkor a megnyilatkozást az éppen uralkodó feltételektől független számos különböző beszédaktusként halljuk. Az egyik ilyen beszédaktus a Megmutatás Kérése, ami az iskolai helyzetekben mindennapos, ahol az a kérdés, hogy B mutassa meg, rendelkezik-e az információval vagy sem, s a kért információ tulajdonképpen B tudásállapota. Vannak különböző szónoki kérdések is, amikor a beszélő egyáltalán nem kér semmiféle információt.

3. Sok információkérés esetében „ingyenes javakkal” van dolgunk (a kifejezés Ervin Goffman-tól származik), ahol a válaszadás kötelezettsége minden B-re nézve állandó és általános.
4. Az információkérések nagy többségében A joga az információkérésre általános és állandó.

Abban a helyzetben vagyunk tehát, hogy egy egyszerűbb szabályt írjunk, elismerve azt a tényt, hogy fennmaradnak olyan esetek, amikor vitatkozni lehet a jogokról és köteleességekről.²⁴

INFORMÁCIÓKÉRÉS

Ha A1 információt kérő felszólítást vagy I-re összpontosító kérdést intéz B-hez, és B *nem* hiszi úgy, hogy A úgy hiszi, hogy

- a) A rendelkezik I-vel
- b) B nem rendelkezik I-vel

akkor A-1 úgy halljuk, hogy érvényes információkérést intéz B-hez.

Ez a szabály nem határozza meg, hogy milyen választ fog B adni, hanem csak azt, hogy szükségessé-e találja-e, hogy a megnyilatkozásra mint információkérésre válaszoljon. A szabály kizár két speciális esetet: ahol A egyszerűen tudja a választ és nincs szüksége az információra, és ahol tudja, hogy B nem rendelkezik az információval, tehát nem kaphatná meg tőle. Mindkét szituáció különböző formákban fordul elő, amelyeket nevezhetünk „szónoki kérdéseknek”, „tesztikérdéseknek”, „csalétek-kérdéseknek” stb. (Labov, 1971). Ez az információkérési szabály feltűnően egyszerűbb, mint az alapvető kérdések szabálya. Nyilvánvalóan előnyös volna, ha egy megnyilatkozás információkérés mivoltát köz-velenül fel tudnánk ismerni, s ezt a szabályt anélkül használhatnánk, hogy meg kellene vizsgálnunk az alapszabály összes előfeltételét. Ugy látszik, hogy a tényleges társas interakcióban azonban ez nem lehetséges. Minden egyes információkérést meg kell vizsgálnunk eldöntendő, hogy a Követelt Kérések Szabálya irányítja-e. Sülyos következményekkel jár és töréshez vezethet a társas kapcsolatokban, ha nem reagálunk egy cselekvés-kérésre. A hallgatóknak azonban nem szükséges mindig megvizsgálnia az alapvető Kérések Szabályának összes előfeltételét. Amint világossá válik, hogy az érvényes cselekvések egyik előfeltétele nem teljesül, a megnyilatkozás kezelhető információkérésként az egyszerűbb szabály alkalmazásával.

Láthatjuk, hogyan működik ez a mechanizmus a sok információkérés egyiken, amit a terapeuta intézett Rhoda-hoz.

A 4. epizódban a terapeuta így szól:

4.4. Th.: *Nos – mondia: Miért marad ott olyan sokáig az anyja – nem éreim. Van ott valami probléma?*

Mindkét kérdés információkérést reprezentál. Az elsőben a terapeuta információt kér Rhodától arról, hogy anyja a növekedéskor tartózkodik. Rhoda már rámutatott, hogy nem képes efelől semmit sem tenni; ha nem így volna, akkor e kérdést könnyen értelmezhetnénk úgy, hogy mögötte az a kérdés húzódik meg, hogy tegyen valamit a helyzet megváltoztatásáért. A 4. epizód kontextusában világos, hogy ez információkérés: A terapeuta azt állítja, hogy

fennáll az A feltevel; nem rendelkezik az I információval. Mivel már kiderült, hogy a Kétesek Szabályának *képesség* előfeltétele nem áll fenn, biztosak vagyunk benne, hogy ez nem cselekvéskérés. Ugyanúgy az is világos, hogy ha *valóban* van valami probléma Rhoda növéreknél, akkor maga nincs abban a helyzetben, hogy etelől legyen. Ugyanez a megnyilatkozás más körülmények között könnyen lehetne cselekvéskérés.

Kétesek kivédése információkérésessel. Már láttuk korábban, hogy a kétesek kivédésének sok módja olyan kérdő szerkezetek alkalmazásával jár, amelyek maguk is információkérések. A beszélgetői formákkal kapcsolatban gyakran utalnak a „kérdésre kérdéssel válaszolás” jelenségre. Kétéle példát adnak gyakran:

A: *Adjak egy esőkabátot?*
B: *Gondolod, esni fog?*

A: *Hogy vagy?*
B: (Vallat von) *Hogy kellene legyenek?*

Inkább nem használjuk a *kérdés* szót ezekre a válaszokra, mert az kétértelmen vagy a kérdő formára, vagy magára a cselekvésre utal, márpedig mi fenn szeretnénk tartani ezt az elemzésünk szempontjából alapvető distinkciót. B mindkét fenti példában kérdő formában válaszol, de csak a második példában mondhatnánk, hogy „kérdésre kérdéssel válaszol”. A *Hogy kellene legyenek?* megnyilatkozást B valóban válasznak szánja, és nem számít rá, hogy választ kap. A *Gondolod, esni fog?* azonban nem válaszként szolgál, az *Adjak egy esőkabátot?* információkérésre. Ez lehet komoly vagy érvényes információkérés abban az értelemben, ahogyan a *Hogy kellene legyenek?* Ez válasz az öt megelőző információkérésre, de nagyon sajátos típusú válasz:

BEÁGYAZOTT KÉRÉSEK SZABÁLYA

Ha A cselekvéskérést intéz B-hez, B pedig információkérésrel válaszol, akkor B-t úgy halljuk, hogy azt állítja, szűksége van erre az információra annak érdekében, hogy reagáljon A kérésére.²⁵

A Beágyazott Kétesek Szabálya nagyon általános érvényű és kényszerítő erejű, s tudomásunk szerint sohasem sérül meg a közönséges beszélgetésekben. Amikor A hallja, hogy B információt kér tőle, automatikusan egy ilyen formájú propozíció után kutat:

Egy embernek szűksége van I információra annak érdekében, hogy reagáljon X cselekvéskérésre.

Ha A nem ilyen propozíció után kutatna, akkor effajta sorozatokat figyelhetünk meg:

A: *Tanítasz holnap?*
B: *Azi mondtad, három gyereked van?*
A: *Igen.*
B: *Nem.*

A valóságban egy ilyen párbeszéd harmadik sora így hangzana: „Hogy jön ez ide?”, mivel A nem találta B magatartását koherensnek az éppen most adott szabály fényénél, s ezért rákérdezte a válasz relevanciájára.

Mivel az információkérések a cselekvések alkategóriáját képezik, a B-egyeztető B-egyeztető Szabály rekurzív: megteremtí a további alkategóriák feltevéit, s az egyik sorozatot beszűrhetjük a másikba. A mondaton belül önbeágyazó struktúrákkal való párhuzam világos, s a szabályok mindkét esetében olyan bonyolult sorozatokhoz vezetne, amelyek a valóságos gyakorlatban nehéz megvalósítani.²⁶

A B-egyeztető Kérések szabályát nagyon gyakran alkalmazza a mi terápia üléseinkben, mint az általunk megvizsgált más beszélgetésekben is.

1.8. „Nos mikor tervezed hogy hazajössz?”

1.9. De miért?

1.9. nem illik az információkérés fentebb adott szabályaihoz egy fontos feltevéssel tekintetben, nevezetesen, hogy a hallgatónak hinnie kell, hogy a beszélő hiszi, hogy ő nem rendelkezik az információval. Ebben az esetben Rhoda anyja információ kontinjával jelzi, hogy már tudja a választ a kérdésre. Ezért ez „szónoki információkérés”. Lehet rá válaszolni a két információ megadással is, de más választási lehetőségek is vannak, olyanok, amelyek nem járhatók egy érvelés információkérés esetében.

Az a tény, hogy 1.9. szónoki információkérés, fontos következményekkel jár arra nézve, hogy Rhoda hogyan értelmezi azt, amit anyja tesz. Minden ilyen választ a kérések „kivételének” általános kategóriájába sorolunk, de az alkalmazott mechanizmusban nyilvánvalóan változó komolyosság mértéke, ami a beszélő különböző szándékaira mutat. Azt mondhatjuk, hogy 1.9. nem csupán kivéti a kérést: egy fontos szempontból visszautasít. Folyamodhatunk ezért a *Redundans Válaszok Alszabályához*:

Ha A cselekvéskérést intéz B-hez, B pedig olyan információkéréssel válaszol, amiről A is és B is tudja, hogy B-nek nincs szükségére rá, akkor B-t úgy halljuk, hogy B átmenetileg visszautasítja a kérést.

KÉRÉSEK ÚJRAFELÁLLÍTÁSA

Az eddig elhangzottak fontos következménye, hogy a kérések visszautasításának normális módja alkalmat ad arra, hogy a kérést újrafelállítsák. Mivel a legtöbb visszautasítás valami magyarázattal jár együtt, pl. további információ kérésével, a kérések módjában áll csupán átmeneti visszautasításként meghatározni. Megtehető, hogy fenntartja álláspontját és továbbra is fenntartja kérését azáltal, hogy szöveginténgedelmeskedik minden hozzá intézett információkérésnek. Nem kell megismételnie kérését, ha késedelem nélkül információt ad. Van tehát egy további szabály, a *Kérések Újrafelállítása Szabálya*:

Ha B egy A-tól származó cselekvéskérésre információkéréssel válaszol, A pedig megadja ezt az információt, akkor A-t úgy halljuk, hogy megismételje az eredeti cselekvéskérést. Az ilyen szituáció ismételt kérések hosszú láncának lehetőségét teremti meg.

II. KIHÍVÁSOK

Kritizálásként hallott kérések

Eddig a cselekvéskéréseket interakciós szempontból viszonylag semleges eseményekként vizsgáltuk. A nyelvészeti szakirodalom eddig olyan technikákként tárgyalta ezeket a beszédseményeket, amelyek lényegében a referenciális információcsere mekönynyítésére használt mondatnyelvián kiterjesztésel. Am amikor a cselekvés- és információkéréseket a lényeges beszélgetésekben vizsgáljuk, kiderül, hogy interakciós jelentőségük messze utóbb az eddig tárgyalt kommunikációs funkciókon. Azt tapasztaltuk, hogy e kérések legtöbbjét más célok érdekében hajtják végre, mely célok erőteljes hatással vannak a résztvevők társas és érzelmi viszonyaira.

A kérések megfelelő használata többet igényel a pusztia formánál: a kérés időzítése is fontos. Az olyan ember, aki kompetens a másokhoz való viszonyában rátrótt szerepekben, kéréseit e kompetens ember szereppel összhangban hajtja végre. Mielőtt kér valamit, nyilvánvalóvá kell tennie a maga számára, hogy nem tud magán segíteni s másokra kell támaszkodnia segítségért. Ugyanakkor vannak olyan körülmények, amikor elvárja a másiktól, hogy előbb vegye észre az ő szükségét és segítsen kérés nélkül. Ha családok ebben a várakozásban és kénytelen nyíltan kérik, akkor gyakran ki is mutatja nehezét. Ha egy kérésre elsőre nem reagálnak, akkor mind a beszélő, mind a hallgató tudja, hogy a kérés megismerésére társas következményekkel terhcs. Mindenekben azt látjuk, hogy a kérések hatásával lehetnek az érintettek relatív szociális státusára; ha valakinek nem sikerül megfelelnen kértre vagy kérésre megfelelően reagálnia, akkor az illyesmit gyakran annak bizonyítékként idézik, hogy a másik fél nem tudja betölteni azt a társadalmi szerepet, amire igényt tart.

Először azt az általános eltkettség szabályt vesszük szemügyre, hogy figyelmeseknek kell lenniük mások szükségletei iránt, s így nem kell nyílt kéréseket megfogalmazniuk a társas interakció közönséges rutinjával kapcsolatban. Megfigyelhetjük e szabály működését a szupermarketek zsúfoli folyosóin. Amikor az embereket megkérjük, hogy adjanak utat, akkor az illetők gyakran bocsánatot kérnek az idegenektől, amért az útjukban voltak. Ezekben a helyzetekben az, akthoz a kérést intézik, gyakran összereszen, mintha akkor ismertre volna föl, hogy olyan helyzet állt elő, amit kérés nélkül is helyre kellett volna hoznia. Az általános megfontolás itt az, hogy sok olyan kötelesség van, amit az embernek teljesítenie kell ahhoz, hogy elismerjék, normális szerepét teljes kompetenciával tölti be a társadalomban. Az anyáktól elvárják, hogy vigyázzanak a gyerekeikre, megelőzendő a bajt, a tanároktól elvárják, hogy előre lássák diákjaik szükségleteit, a házigaadaktól, hogy kitálalják vendőgeit óhaját, a gyalogosoktól, hogy anticipálják más gyalogosok útvonatát, úgy, hogy ne ütközzenek össze (Goffman, 1971).

Mind ezek a megfontolások egy olyan fontos beszélgetési szabály alapját képezik, amely szövegünk sok pontján működik:

KÉPLELTETETT KÉRÉSEK SZABÁLYA

Ha A kérést intéz B-hez, hogy hajtsa végre X cselekvést R szerepben, s ez a kérés olyan szükségleteken, képességeken, kötelelességeken és jogokon alapul, amelyek egy ideje érvényben vannak, akkor A-t úgy halljuk, hogy kétségbe vonja B kompetenciáját R szerepben.

Ez a szabály azt mutatja, hogy az alapvető Kérések Szabálya nagy részben a bármely adott kontextusban releváns struktúrára hivatkozik és azon alapul; szükség van a segítségül hívott jogok, szükségletek és kötelelességek megértésére, ha meg akarjuk érteni a kérések erejét.

A legtöbb ember csak a legnyilvánvalóbb esetekben ébred a Késleltetett Kérések Szabályában tükröződő mechanizmus tudatára, különösen akkor, amikor a kérést megismétlik. Az imént adott szabály azt az esetet is magában foglalja, amikor sor került cselekvéskérésre, s nem teljesítettek. Ebben az esetben a négy előfeltevés nyilvánvalóan érvényben volt, s a kritikát még erőteljesebben éreztük, mint ha a kérésre nem került volna sor. Ezt a folyományt a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

ISMÉLTETLT KÉRÉSEK SZABÁLYA

Ha X cselekvésre kéri B-t R szerepben és A megismétli a kérést mielőtt B reagált volna, akkor A-t úgy halljuk, hogy hangsúlyozottan kétségbe vonja B teljesítményét R szerepben.

Mivel a megismételt kérések a kritika súlyosbított formáját képviselik nagyon élesen kétségbe vonva a másik kompetenciáját, mindennapos gyakorlat, hogy a beszélők a forma változtatásával enyhítik az ismétlés hatását. Noha egy kérés megismétlésekor mindig jelen van a kompetencia kétségbevonása, menél változatosságb a felszíni struktúra, annál kevésbé erőteljes a kétségbevonás érzése. Ez az elv érvényes az olyan kérésekre is, amikor B visszautasítással vagy kivédeccsel válaszolt az első kérésre, s az olyan esetekre is, amikor egyáltalán nem reagált.

Amikor Rhoda az 1. epizódot 1.8. megnyilatkozásában azt kérdi anyjától, hogy *Mikor tervezed, hogy hazajössz?*, nem érezzük közvetlenül a Késleltetett Kérések Szabályának erejét. Ha azonban visszautalunk 1.7. alatti képzeletbeli kérdésére: *Nézd – őő – azt akarom mondani, hogy már elég soká voltál ott, akkor világosabban látjuk a Késleltetett Kérések Szabályának működését. Az a tény, hogy Rhoda tervezett megnyilatkozását azzal kezdi, hogy *Nézd*, azt mutatja, hogy úgy érzi, fel kell hívnia valamilyen az anyja figyelmét, ami fölött az átsiklott. Úgy tűnik, hogy a másik nem szentelt teljes figyelmet a beszélő szükségleteinek.*

A Megismételt Kérések Szabályának példaként vegyünk szemügyre három kérést, amit a terapeuta intézett Rhodához:

2.2. (f) T.: No, most *mi* a helyzet Edit nényével, ő nem segít magának a ház körül?

2.4. (a) T.: Nos, mi történne, ha mondana valamit neki, mert végül is azt mondjuk, hogy meg lehet *beszélni* a dolgokat.

3.1. (a) T.: De mi lenne, ha – mm – tudja – megpróbálna valamilyen munkakapcsolatot kialakítani vele...

Sok más módja is van a kérdésekkel összekapcsoló bírálatnak és kihívásnak. A szövegünkben visszatérő egyik sajátos forma a „Tíddis emelkedő-eso intonáció”, ami az ilyen kifejezésekben jelenik meg:

2.8. (b) R.: Ez tiszta neked?

3.22. R.: *Aszontam, „Ebből elég”*

Az emelkedő-eso intonációt dokumentáltak szövegekben s jelentőségével nyelvészeti elemzés foglalkozott (Weinreich, 1956). Durván így fordíthatnánk le: „Ha azt hiszed, hogy így, boldog vagy.” A bírálat súlyosbításának sok nyilvánvalóbb módja van, amikor a kétségnél használt prozódiai jegyekkel türelmetlenséget, nyereséget vagy haragot mutatunk ki. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a kérdés kényes dolog, és jó adag segítő rituáléra van szükségünk, hogy elkerüljük a személyes kapcsolatok károsodását.

A KOMPETENCIA ÁLTALÁNOS KÉTSÉGBEVOONÁSAI

A Késleltetett Kérdések Szabálya és a Megismételt Kérdések Szabálya egy olyan általánosabb elv speciális esetének tekinthetők, amelyek a másik ember kompetenciájának kétségbevonását irányítják. A legáltalánosabb szabályt a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

RÉG ESEDEKES KÖTELEZETTSÉGEK SZABÁLYA

Ha A azt állítja, hogy B nem teljesítette kötelezettségét R szerepben, akkor A-t úgy halljuk, hogy kétségbe vonja B kompetenciáját R-ben.

Ez a szabály oly gyakran érvényesül a mindennapi beszélgetés folyamán, hogy előfordulására csak azokban a speciális esetekben fogunk rámutatni, ahol nem nyilvánvaló. A beszélgetésekben felbukkanó általános proposíciók legtöbbje bizonyos fokú kihívást foglal magába egy másik ember kompetenciájával szemben annak következményeként, hogy az illető elmulasztott úgy betölteni valamilyen szerepet, hogy a beszélőt kielégítse. Ezen a ponton helyénvaló lesz, ha újra definiáljuk a *kihívás* kifejezést. Először a *státusz* kell meghatározoznunk: egy ember pozíciója a társas szerkezetben, amely magába foglalja jogait és kötelességeit. Hogy fenntartása státusát, az illetőnek az uralkodó szociális normák szerint kompetens vagy helyénvaló módon kell viselkednie. Sok státusz viszonylag tartós, s az illető még akkor is fenntarthatja, ha súlyos kritika éri kompetenciáját. Csökkensenhet *megbecsülése* ebben a státuszban. Így egy szűlőt például érhet

az a bírálattal, hogy gondatlan vagy felültilten, de csak a legszélsőségesebb körülmények vizsgálata a társadalomra, hogy megvontja a valószínűsítő jogait.²⁷

Noha egy ember kompetenciájának kérésbevonása egy státuszban talán nem vezet a státusz azonnali elvesztéséhez, a kérését mindaddig annak a ténynek a tények közötti ruházott státust, vagy legalábbis megvontak már az illető státussal járó jogokat. Egy apától meg lehet vonni a gyermekéhez fűződő jogokat, sőt azt a jogát is, hogy együtt éljen velük. Egy herceget meg lehet fosztani trónjától, s így még ha fenn is tartja, hogy ő valódi és jog szerinti herceg, elvesztéssel az illető státussal járó jogait.

A *felhívott* státusa döntő jelentőségű anyagunkban és sok más általunk tanulmányozott terápia után is: labilitás jellemzi és sok kérés célponja. A felhívott státus fenntartásának jelentőségét nem lehet túlbecsülni: magába foglalja azt a jogot, hogy az illető széles skálán hozzon a saját jövőjét érintő döntéseket. Egyik jelenségben a *felhívott* táruháztott státus: gyakorlatilag mindenki, aki elmulit 18 éves bizonyos jogi értelemben felhívott minősül. Sok olyan társadalmi mechanizmus van, amely felhívott embereket megfoszt a felhívott státusától és a felhívott jogait nélkülözött függő helyzetbe juttatja őket. A felhívott jogok terén olyan embereket ér veszteség, akik betegek, munkanélküliek, öregek vagy bűnözők. A harc ezeket a jogokat döntő fontosságú dolog a családi interakcióban, s valaki felhívott státusának a kérésbevonása súlyos dolog a családban.

A *kihívás* olyan beszédaktus, amely a dolgok olyan állást állítja vagy implikálja, amely, ha igaz, gyengíti az illető igényét egy értékes státussal egyúttal a szerep kompetens *betöltésére*. Ebből tehát következik, hogy a kérés, ha sikeres, azt eredményezheti, hogy az illető elvesztéssel jogait a szóban forgó státusra.

KIJELENTÉSEK KÉTSÉGBEVOVÁSA

A helyett, hogy egy embernek egy bizonyos szerepben tanúsított magatartását vennénk célba a kérésével, gyakran találkozzunk azzal, hogy a kérés valamely kijelentésére irányul. A propozícióra irányuló kérését gyakran kérdésnek nevezik, s a „kérdés” kifejezést ebben az értelemben fogjuk használni (megkülönböztetve az „interrogatív” és/vagy a „cselekvéskérés”-t). Fel lehet tenni kérdést egy állítástól vagy propozíciótól, amelynek nincs közvetlen következménye a személyes interakcióra nézve.

A: *Még csak 3.00 óra.*

B: *Biztos siet egy kicsit az órád.*

A célunk szempontjából kulcsfontosságú esettel akkor találkozunk, amikor olyan kijelentésre kerül sor, amelyet teljesen alátámaszt a beszélő státusa, a kijelentésre irányuló kérdés vagy kérés tehát szükségképpen a státust hordozó ember kompetenciája ellen irányuló kérés. Van tehát az *Állítások Kérésbevonásának Szabálya*:

Ha A olyan proposíciót állít, amit alá támaszt A státusa, B pedig kétségbe vonja ezt a proposíciót, akkor B-t úgy halljuk, hogy kétségbe vonja A kompetenciáját ebben a státusban.

E szabály működését legközelebbtről a tekintély személyekkel folytatott interakciókban szemlélíhetjük. Ha egy rendőr megjegyzést tesz az időponttól, mint fent, akkor ennek kétségbevonása nem jelent kihívást státusával szemben. Ha azonban a kérdés valamely olyan proposícióra irányul, amit tekintélye támaszt alá, akkor reagálása nagyon éles lehet. Kétségbe vonni egy rendőr állítását arról, hogy az autó akadályozza a forgalmat, vagy hogy valaki túl gyorsan vezet stb., anélkül, hogy státusát és tekintélyét is kétségbe ne vonnánk. A mi terápiás üléseinken megfigyeljük a terapeuta jól elkülöníthető reakcióját a páciens viselkedésére, amikor az kétségbe vonni látszott a terápia alapvető sugallatát: ki kell fejeznünk szükségjelteinket és érzelmeinket a számunkra fontos másoknak. E tanács kétségbevonásával Rhoda szükségképpen kétségbe vonja a terapeuta alapvető kompetenciáját; nem meglepő, hogy sikerült kiváltania ilyen reakciót.

Egyik szembeötlő jellemzőjük a kihívásoknak és a kérdéseknek, hogy éppoly azonnali választ követelnek, mint a cselekvés- vagy információkérések. Interakciós leírásainkban ezt a jellegetezetességet előre (jobbra) irányuló nyílak fogják mutatni, várakozást jelezve, hogy valami következik. Mire számítunk? Mivel ezeknek az akcióknak még súlyosabb következményeik vannak a személyes kapcsolatokra nézve, mint a cselekvésekéréseknek, a lehetőségek körvonalai is élesebbek. A kihívásra vagy kérdésre adott válasz vagy *védekezés* vagy *beismerés*. A kihívásokat tehát általában „beismerés vagy védekezés kéréseként” jellemezhetjük.

III. KOHERENCIA

Bizonyos foku részletességgel megvizsgáltuk a kérések széles körét a tagadó válasz néhány módjával egyetemben. Most már rátérhetünk az információkérésekre adott pozitív válaszok néhány formájára, ahol a két információ meg is adják. Az éppen működő beszélgetési szabályok felismerése a legtöbb esetben nem okoz problémát, mert a válasz nyelvtani formája szorosan kapcsolódik az információkérés nyelvtani formájához; van azonban sok olyan eset is, amikor ez nem így van, és a szóban forgó megnyilatkozás sor formális vizsgálatára semmilyen nyilvánvaló koherenciát nem mutat annak ellenére, hogy intuíciónk egyértelműen koherens beszélgetésként rögzíti. A következőkben számos ilyen esetet vizsgálunk meg, valamint a rájuk alkalmazható beszélgetési szabályokat.

A KÖZVEZETTT VÁLASZOK SZABÁLYA

A Beágyazott Kérések Szabálya azt mutatja, hogy sok olyan burkolt proposíció lehet, amelyeket meg kell határozoznunk, ha igazolni akarjuk a beszélgetés koherens voltát. Ez még nyilvánvalóbbá válik, amikor olyan kérésekre adott válaszokat vizsgálunk, mely válaszok

kijelentő mondatok formáját öltik. Általában tudjuk, hogy egy válasz koherens módon kövődik egy kérdéshez, ha szintaktikai formája olyan, hogy könnyen rekonstruálható a kérdéssel való párhuzamba. Az egyszerű eldöntendő kérdésekre adott feleletek esetében a válaszokat rendszerint kibővíthetjük úgy, hogy megadjuk a kérdésből hiányzó egzisztenciális minősítőt. Ilyen kiterjesztés lehet például:

A: *Hazamez?*

B: *Igen. – Igen, igaz, hogy hazamegyek.*

Sok esetben részleges ellipszissel találkozunk, amelyek rendszeres szabályokkal tölthetők ki. Az *így van* helyettesítő forma egy teljes proposíció helyett állhat:

S.11. (b) T.: *Van ennek valami köze a ... súlydhoz?*

S.12. (c) R.: *Nem, nem hiszem, hogy így van! – Nem. Nem hiszem, hogy köze van a súlyomhoz!*

Sok esetben azonban nincs egyszerű ellipszis-szabály, amely lehetővé tenné a válasz és az azt megelőző kérdés közti kapcsolatot állítását. Tipikusan az ilyen mondatok:

A: *Mész ma suliba?*

B: *Olyan szép nap van.*

Ha A-t kiegészítjük B-vel, az azért van, mert kérdésére adott koherens válaszként látjuk. Mitán hiányzik bármiféle ellipszis-szabály, amely összekapcsolná a választ nyílt szintaktikai formájával a kérdésével, egy mögöttes proposíciót kell meghatároznia a következő szabály segítségével:

BURKOLT VÁLASZOK SZABÁLYA

Ha A Q (S₁) formájú kérdést intéz B-hez, B pedig S₂ állítással válaszol, és nincs olyan ellipszis-szabály, amely úgy terjesztené ki S₂-t, hogy magába foglalja S₁-et, akkor B-t úgy halljuk, hogy azt állítja, van olyan mind A, mind B számára ismert proposíció, melynek formája ha S₂, akkor (E) S₁.

Itt egy „egzisztenciális kvantorral” van dolgunk, amelynek formája *valószínűleg, rendszerint, feltehetően* stb. A fenti példánkban tehát A-nak képesnek kell lennie arra, hogy meghatározzon egy ilyen formájú proposíciót: Ha ma szép nap van, akkor az emberek (B-t beleértve) (kevésbé valószínű, hogy; biztos, hogy nem; némileg kisebb hajlandóságot mutatnak, hogy) suliba menjenek. Ha A nem talál proposíciót, akkor joggal dobja vissza a labdát B-nek mondván, „Hogy jön ez ide?”, vagy más, az irrelevancia lehetőségére utaló idiomatikus kifejezéssel. Ez invariáns szabály abban az értelemben, hogy B kijelentése kényszeríti A-t, hogy egy ilyen proposíció lehetőségével kapcsolatban megvizsgálja saját

ismereteit. A mögöttes proposíció keresése párhuzamos azzal, amit fentebb a Bégágyazott Kérések Szabályánál láttunk.

Szövegünkben azt tapasztaltuk, hogy Rhoda jellegetesen azzal válaszol a terapeutának, hogy mondani valóját illusztráló narratívát ad elő, anélkül, hogy nyíltan megfogalmazta volna relevanciáját. Például:

3.1. (a) T.: *De mi történe ha – hm szóval megpróbálna valami munkakapcsolatot kialakítani vele...*

3.2. (a) R.: *Hátiszó-mint tegnap este – mint szerda este a hosszú – az egyik hosszú napom*

Itt a terapeutának magának kell a kapcsolatot megteremtieni. Am ez nem a fenti Burkolt Válaszok Szabályának egy szerű alkalmazása. Azt várják tőle, hogy értékelje a narratívát a maga egészében, érte meg az értékelő mondanivalót benne, s jusson arra a következtetésre, hogy „Ha ez így van, akkor az emberek, beleértve R-t is, kevésbé lesznek hajlamosak valamiféle munkakapcsolatot kialakítani ezzel az emberrel”.

A MEGERŐSÍTÉS SZABÁLYA

Eddig olyan eseteket vizsgáltunk, ahol kérdőformájú kérésekkel kezdeményeztek. Sok olyan eset van, amikor a hallgatók válaszai jelzik, hogy kérést hallottak, noha nem előzte meg a válaszukat interogatívum.

3.15. (a) T.: *Es sose jutott eszébe, hogy vacsordt készítsen?*

(b) R.: *Nem.*

(c) T.: *Onhon volt egész délután.*

(d) R.: *Nem, nem tudja hogy kell.*

3.17. (a) T.: *De elme egy a boliba...*

(b) R.: *Igen.*

Ezek az igen-nem válaszok jelzik, hogy az eldöntendő kérdéseket észlelte a beteg; az első mondat mégis kijelentő. Ez a beszélgetés egyik leggyorsabb és legkövetkezetesebb szabályának következménye, a Megerősítés Szabályáé. Ez a kijelentéseknek a közös ismeretek szerinti felosztásán alapul. A következő oszálványozást állíthatjuk fel, ami hasznos lesz más beszélgetési szabályok esetében is:

A-események: A tud róluk, B nem.

B-események: B tud róluk, A nem.

AB-események: Mind A, mind B tud róluk.

O-események: Minden jelenlévő számára ismertek.

V-események: Tudják, hogy vitathatók.

Ezek az osztályozások szociális tényekre hivatkoznak – azaz olyan, minden jelenlévő számára közös osztályozások, amelyekben általában egyetértenek. Ha bármely kétféle műtájról beszélünk, napról napra beszélünk, akkor automatikusan a D-események osztályába esik. A-események az A-érzelmeit, napi élményeit más kontextusokban, élettrajzi múltjának elemeit stb. érintik. Megfogalmazhatjuk tehát a következőt:

MEGERŐSÍTÉS SZABÁLYA

Ha A B-eseményekről állít valamit, akkor úgy halljuk, hogy megerősítést kér.

Ez a szabály megmagyarázza Rhoda fenti példánkban tanúsított magatartását. A terapeuta olyan eseményekről tesz kijelentéseket, amelyek mindegyikét szintén csak Rhoda számára ismertek. Úgy halljuk, hogy 3.5. (a) egyenértékű azzal: „Ez ugye igaz az, hogy sose jutott eszébe, hogy vacsorát készítsen?”. Az a tény, hogy megerősítés kérése, s nem egyszerű információkérés, kitűnik abból, hogy mi történik, amikor B ellent kell mondjon A várakozásainak. Nemrégiben egy interjúsorozatba, amely New York City életével foglalkozott, felvettünk egy ennek a szabálynak az ellenőrzésére tervezett kérdést. Ha a riportalány egy betörésről számolt be, akkor az interjú készítője közbevette az alábbi megállapítást a kijelentő módnak megfelelő hanghordozással:

Ez magának eszébe se jutott telefonálni a rendőrségnek.

Ere a megállapításra minden személy úgy válaszolt, mintha valóban a következő formájú megerősítés kérés lett volna: „Ez igaz az, hogy sohasem telefonált a rendőrségre?”. A tagadó válaszok egyszerűen abból álltak, hogy *Nem*. A pozitív válaszok a meglepetés bizonyos fokú jelzését is igényelték:

De igen, hívtam őket.

Néhány elemzők úgy vélik, hogy a Megerősítés Szabályának végső hatása eltereli a kérdő formájú megerősítés kérésétől, ez azonban nincs még bizonyítva, s így a szabály alkalmazását a normális megerősítés kérés stílusbeli variánsaként kezeljük, amit megközelítőleg azonos kontextusban használunk.

VITATHATÓ ÁLLÍTÁSOK

Az állítások olyan beszédcselekvések, amelyek normális körülmények között választ kiánó módon utalnak proposíciókra. Mivel egy kijelentő mondatban semmi sincs, ami nyilvánvaló módon választ kívánna, úgy tűnik, hogy itt valami elvonlatos értelmezési szabály működik.

Az állításokra adott válaszokat nagy mértékben meghatározza az a viszony, ami az állított proposíció és a részvevők számára közös tudás között fennáll. Ha A egy A-ese-

menyt állít, akkor normális körülmények között csupán minimális elismerési igényel: az ilyen állításokat gyakran használjuk egy narratívum bevezetéseként (1. alább); B-nek csupán annyit kell mutatnia, hogy kész figyelmet szentelni a másik hosszabb beszédszakaszának. Abban a sajátos esetben, amikor A B-eseményről állít valamit, megnyilatkozását megértőstés-kéresként halljuk (1. 420. oldal). Az AB vagy az O-eseményeknél tett állítások közülnek legközelebb a *megjegyzések* fogalmához: olyan megnyilatkozások, amelyek minimális választ-igényt támasztanak. A legvilágosabb interakciós következmények abból fakadnak, ha A V-eseményről állít valamit.

B következményeket a *Vitatható Állítások Szabály*a összegzi:

Ha A állít valamit egy V-eseményről, akkor úgy halljuk, hogy B-t arra kéri, adjon értékelést erről az állításról.

Az *értékelés* kifejezés itt gyűjtőfogalomként jelenik meg, amely magába foglalja egyért, egyet nem értést és az értékelés terjedelmesebb típusait; mind kognitív, mind

értékelő választípusokból áll.

A kihívásokra és kérdésekre adott válaszok tárgyalásával együtt ez a szabály is mutatja, hogy mennyire áthatja a „kéres” fogalma a beszélgetés interakciós szerkezetét. Minden beszédaktus, amelynek világos interakciós következményei vannak, fel fogható egy bizonyos típusú válasz iránti kéresként. Már megvizsgáltuk a cselekvéseket, az információ-cöketéseket, az engedélykéreseket, a megértőstés-késeket, az elismeréseket és az értékeléseket.

Az alapvető Kéres Szabály tartalmazza azokat a feltevéleket, amelyek cselekvéseket egyesítik. Felhasználhatjuk ezért arra, hogy alaposabban megvizsgáljuk a Vitatható Állítások Szabályának alapját képező mechanizmust. Ha a közös tudás része az, hogy a dolgok ilyen állása vitatható, akkor az értékelés *szükséges* volta nyilvánvaló. B *képessége* az értékelésre felhívó státusán alapul, bár kivédheti a kérest azáltal, hogy tagadja járasságát az adott kérdésben. Nagyjából ugyanazok a *kötelességek* és *jogok* játszanak szerepet itt is, mint az információkéresnél (1. fentebb). Mégis vannak olyan sajátos témák, ahol általános egyetértés szerint A-nak esetleg nincs joga értékelést kérni B-től és/vagy B nem köteles adni: ilyenek a politika, a szexualitás, a vallás és más olyan témák, ahol az állásfoglalás szociális konfliktusos forrása.

SZÖKRATÉSZI KÉRDÉSEK

Gyakran egy sajátos érvelési módszert alkalmaznak V-események komplex sorának kezelésére. A beszélő gyamíthatja, hogy hallgatója az övétől teljesen eltérő állásponton van: azaz, az egyetértés hiányát a fő kérdés egy vagy több aspektusáról alkotott véleményük elérése motiválja. A szökratészti kérdések úgy közellítik meg ezt a problémát, hogy igen-nem kérdések segítségével egyenként alakítanak ki egyetértést ezen proposíciók tekintetében. Az igen-nem kérdések olyan információkérdések, amit nem annak kiderítésére